FEIM GJOKUTAJ

BIBLIOTEKA
SHTETIT
94 P.65
91 91

NE DALLGET E LUFTES

949.65
8j 81

FEIM GJOKUTAJ

NË DALLGËT E LUFTËS

(Kujtime)

SHTËPIA BOTUESE "8 NËNTORI"

KUSH KUNDËRSHTON, PUSHOHET NGA PUNA!

Në barakën tonë të vogël ishin mbledhur shumë vetë atë mbrëmje të nëntorit të vitit 1941. Drejtoria e ndërmarrjes kishte nxjerrë një urdhëresë, e cila jo vetëm që na habiti, por edhe na shqetësoi, sidomos me fjalët: «Punëtorët shqiptarë duhet të shkojnë e të regjistrohen në zyrën e fashios. Për këtë ata do të shpërblehen me një kostum doku dhe do t'u dhurohet nga një këmishë e zezë. Kush kundërshton, pushohet nga puna! Afati për t'u menduar dhjetë ditë!...»

Ishte e vështirë për ta kuptuar ne analfabetët domethënien e asaj urdhëresë. Deri më sot ata nuk na kishin dhënë as hakun e punës, ndërsa tani deshën të na shpërblejnë. Diskutonim për të gjetur shkakun e kësaj gjëje, por nuk i jepnim dot udhë. Diçka luhej në këtë mes.

Në barakë flinim rreth 30 vetë mbi thasët e çimentos. Kur u hap lajmi i «zemërgjerësisë italiane» te ne u mblodhën edhe shokë të tjerë dhe filluam ta shoshitim punën, por asnjeri nuk mund të sqaronte se çfarë fshihej pas kësaj. Në kokë na lindnin shumë psera. Ndërsa diskutonim më erdhën në

mëndje momente të jetës së kaluar në fshatin tim të lindjes, kur bridhja pas bagëtive në kodra e lëndina dhe zemrën ma pushtoi mallëngjimi. Kisha disa kohë që s'kisha qënë në shtëpi.

...Lufta Italo-Greke kishte mbaruar, por gjendja në këtë zonë, që ishte dëmtuar rëndë nga lufta, ishte e vajtueshme. Dimri po afronte dhe ne ishim pa ushqim. Kishim mbetur në mes të katër udhëve. Zona jonë ishte blegtorale dhe unë gjithë jetën e kisha kaluar si bari. U përpoqa përsëri të futesha çoban te ndonjë i pasur, por me shpërblimet që më ofronin agallarët e Delvinës e të Gjirokastrës nuk siguroja dot as veten. Kjo gjendje më detyroi, ashtu si shumë bashkëfshatarë, të shkoja si punëtor krahu te një shoqëri italiane në Vlorë. Punën e kishim të vështirë; gjithë ditën transportonim gurë, hekura, dërrasa, gëlqere, çimento e gjithfarë materialesh të tjera ndërtimi. Lodheshim e dërrmoheshim, por shpërblimi ishte i pakët. Vetëm pas punës, kur mblidheshim të gjithë dhe fillonim bisedat, sikur i harronim pak telashet e ditës. Kujtonim tufat me bagëti, bukuritë e fshatit dhe ndienim mall. Ëndërroja përsëri të merrja kërrabën në dorë, të vija tufën e bagëtive përpara, të merrja fyellin dhe të harroja të gjitha vuajtjet. Harroheshim një copë herë të mirë pas këtyre kujtimeve të së kaluarës, tingujve të këmborëve, kërrabës dhe culës, por kur mendonim gjendjen në të cilën ndodheshim trishtimi bëhej më i madh dhe në zemrën tonë ndizej urrejtja kundër atyre që u bënë shkaktarë të të gjitha këtyre mundimeve. Mëngjesi na zinte duke punuar, edhe nata na gjente përsëri në punë. Shpërblimi qe i vajtueshëm, por duhej të je-

tonim, prandaj ulnim kokën dhe punonim gjithë ditën.

— S'e keni bërë asnjëherë normën! — na thoshte kapurali, kur na jepte shpërblimin për punën që bënim dhe një notë përçmimi ndihej në zërin e tij. — Po të doni të merrni më shumë, punoni më tepër! Dhe na kthente krahët. Qenë pak për të që rropateshim gjashtëmbëdhjetë orë në ditë, në vapë e në ngricë, herë të ngrënë e herë të pangrënë.

Mblidheshim kokë më kokë dhe bisedonim për gjendjen në të cilën ndodheshim.

— Eh fukarallëk! — pëshpëriste shpesh Sadik Leli, — s'thonë kot «fukarallëku të fut atje ku s'ta merr mendja». Vajtëm kaq muaj që punojmë si qetë dhe atë të shkretë normë si s'mundi ta realizojë asnjeri nga ne, qoftë dhe një herë të vetme.

Mendoheshim e flisnim, por s'dinim çfarë të bënim për të dalë nga kjo gjendje ku kishim rënë. Na shkonte në mendje ta vrisnim kapuralin dhe mbikqyrësin italian, por prapë hiqnim dorë nga ky mendim. E dinim se do t'i zëvendësonin me të tjerë dhe neve nuk do të na ndaheshin telashet. Punën më të rëndë e bënim ne, punëtorët shqiptarë, por pagën e kishim shumë të ulët. Ndryshe ndodhte me punëtorët italianë. Jo vetëm që paguheshin më mirë për punë më të lehtë, por ata kishin dhe mensë dhe rroba pune. Kurse neve kur kërkuam që të hanim në mensën e tyre, na u përgjigjën:

— E kemi të vogël! Kur të ndërtojmë tjetrën do ta rregullojmë dhe punën tuaj!

Këto ishin vetëm fjalë, se as që kujtohej njeri për jetën tonë. Vetëm punë donin prej nesh, pale që jetonim si qentë. Të gjitha këto që hiqnim na

e mbushën mendjen se duhej bërë diçka për ta ndryshuar vetë gjendjen tonë.

Këto mendonim dhe në ato net kur baraka jonë ziente nga bisedat, për të gjetur atë që fshihej pas urdhëresës së drejtorisë. Asnjeri nuk e ndjeu kur erdhi në barakën tonë Hamiti, ose sejmeni i kapuralit siç e quanim ne atë, se nuk ndahej asnjë hap nga kapua. Kur dëgjoi që bisedonim për problemin e urdhëresës tërë kapadaillëk tha:

— Duçes i vjen keq për ne që jemi katandisur në këtë gjendje. Si fillim do të na japë këto, kurse më vonë plot gjëra të tjera.

Për pak çaste në barakë zotëroi një heshtje e rëndë. Të gjithë mendonim rreth atyre që tha i porsaardhuri; nuk na pëlqyen ato fjalë, por asnjeri nuk po vendoste që t'i kthente përgjigje. Ishte Sadiku ai që me ironi iu drejtua:

— Kush e di sa net pa gjumë do të ketë kaluar i shkreti Duçe duke menduar për këtë dhuratë kaq të madhe, që me siguri do të na nxjerrë nga fukarrallëku në bollëk.

— Nuk i thonë shaka, — ia priti një tjetër, — një kostum e një këmishë, më vonë besoj se do të na japë edhe nga një palë benevrekë, apo jo?

Si mbaroi fjalën u kthye nga ne e na shkeli syrin. Ia dhamë të qeshurit. Secili filloi të thotë ndonjë fjalë që i godiste rëndë Hamitit. Shanim fashizmin dhe këlyshët e tij. Kështu vazhduam një copë herë. Hamiti u mundua të thoshte diçka tjetër, por të qeshurat tona nuk e linin të vazhdonte, prandaj përplasi derën dhe u zhduk.

— Kësaj i thonë, — vazhdoi tërë inat Sadiku, — le gomari që na ngordhi, por s'na lënë rehat as mizat.

— Po e mbush kupën ky dhe ta dini po e mbërtheva ndonjë ditë s'ka për të bërë më hije mbi tokë, — tha tërë urrejtje Mitati.

— Po, po! — u përgjigjën shumë vetë bashkë, — e kërkon si breshka ai.

— E ku e patëm fjalën! — pyeti një zë dhe po vetë vazhdoi, — që ka një..., si i thonë andej nga fshati ynë, në këtë mes. Po hëni ju kam rixha, gjejeni. Kot nuk na e japin atë këmishë të zezë.

— Këtë do t'ua japin vetëm atyre që do të regjistrohen në zyrën e fashios —ia priti një tjetër. Ndërsa ata që nuk do ta bëjnë këtë gjë do të flaken nga puna.

— Edhe unë ashtu mendoj, — pohoi Memushi. — Kjo s'duhet të jetë dhuratë si na thonë. Djalli e di se ku do t'i dalë tymi...

— Mos e vrisni mendjen kot së koti, pyesim nesër ata të barakave të tjera. Do të gjendet ndonjëri që t'i japë udhë kësaj pune. Tani më mirë të flemë se do të ngrihemi që me natë, — foli njëri andej nga fundi i barakës.

— Po të të flihet, fli! — ia ktheu tërë inat një tjetër, që ndodhej pranë tij. Neve nuk na flihet. Ti vetëm kokën ke, kurse unë kam një barrë fëmijë, si unë janë dhe pjesa më e madhe këtu.

Pasi heshti pak na u drejtua të gjithëve:

— Unë, o vëllezër, mendoj se këto «dhurata qesharake» do të jenë ndonjë lak. Prandaj duhet të kemi kujdes.

Përsëri zotëroi heshtja. Secili e pleqëronte me veten e tij se cila do të ishte rruga më e mirë për të vepruar. Kështu, me hamendje, shkoi gjatë. Kur, aty nga mesi i barakës u dëgjua një zë i trashë, që dukej sikur i përtypte fjalët me vështirësi:

— Le të jenë ç'të duan. Unë për veten time nuk kam nga t'ia mbaj. E kam kthyer nga të gjitha anët, po njëri krah më del më keq se tjetri. Prandaj meqë keq se keq do të regjistrohem.

Heshti pak dhe pastaj vazhdoi:

— Dhe këtë e bëj jo i shtyrë nga kostumi që është si ato thasët e çimentos, as nga këmisha dhe as nga ato pallavrat e tjera, që na tregoi pak më parë Hamiti, por nga halli. Ku të mbytem po të më përjashtojnë nga puna? Nënën e kam mbi 80 vjeç, gruaja vajti muaj që dergjet e s'po i gjendet dermani, fëmijën më të madh e kam dymbëdhjetë vjeç, kurse më të voglin dy. Të gjashtë fëmijët dhe nëna me gruan presin kacidhet, që më jep kapurali. As vëllezër e as motra s'kam, që t'u kërkoj ndihmë. Sa për dimrin ç'tju them, e shihni vetë si e nisi.

Tha këto dhe përgjoi tërë ankth se mos e kundërshtonte njeri vendimin që kishte marrë. Fjalët e tij na zhytën në mendime të thella. Pesë më poshtë, pesë më lart në atë gjendje qemë thuaj të gjithë.

— Si ta shohësh më mirë, — tha Shaban Idrizi duke iu drejtuar atij që pak më parë ishte ankuar. — Gjithësekush e di vetë se ku i pikon shtëpia. Unë për vete e kam vendosur; më mirë të vdes bashkë me fëmijët sesa të regjistrohem. Kjo urdhëresë nuk duhet të jetë nga drejtoria e ndërmarrjes. Tek të bëj ndonjë të pabërë, më mirë po iki vetë.

— Ti që flet ashtu serbes, — iu drejtua njëri Shabanit, — do të kesh ndonjë rezervë, nuk do të jesh fishek fare si ca nga ne.

— Po të kisha, — ia ktheu Shabani i pezmatuar, — nuk do të kisha ardhur këtu. Edhe mua fukarallëku më pruri.

— Ajo kuptohet, — u dëgjua po ai zë, — por si t'ia bëjmë? Unë jam më keq se ky shoku. Në fshatin tim dëbora ka filluar që tani dhe nga fundi i marsit pa të shohim kur të iki. Hë, të lutem, më thuaj si të bëj?

Një burrë i moshuar nga Vlora, që gjatë gjithë kohës vetëm kishte dëgjuar dhe nuk kishte marrë pjesë në bisedë, pa një herë të gjithë shokët dhe pastaj tha:

— Të dyja këto janë të vështira, por edhe midis tyre njeriu mund të zgjedhë atë që është më pak e keqe. Duhet shoshitur mirë kjo punë. Mbase zgjedhim atë që na leverdis tani, regjistrimin, po ku ta dish ç'fshihet pas tij. Të kemi kujdes se mos përpiqemi të vëmë vetulla e nxjerrim sytë. E dini atë fjalën që tha i pari: «Jep një qindarkë e hyn në valle, jep njëqind e nuk del dot pastaj!» Prandaj mendoni mirë e mos u nxitoni.

— Këto diskutime vazhduan deri vonë, por asgjë nuk u bë e qartë. Përmes fjalëve që u thanë dilte në pah urrejtja e secilit për ata që e kishin hartuar këtë urdhëresë. Të gjithë ishim të shqetësuar nga kjo që po ndodhte dhe nuk dinim si të vepronim. Kishim frikë se mos hynim në ndonjë qorrsokak e hajde të dilje pastaj. Nervozizmi na kishte pushtuar të gjithëve. Secili e pleqëronte me veten dhe me shokët atë që duhej të bënte, por asnjë vendim nuk merrte. Gjithë atë natë që u zhvilluan këto biseda qëndroja shtrirë pa marrë pjesë, por bluaja me mendje. Edhe kur ra qetësia e shokët i zuri gjumi njerin pas tjetrit, unë mendoja rreth atyre që u thanë. Nuk ishte e lehtë për të vendosur. Unë kisha një tufë fëmijë. Koka më qe rënduar e s'i jepja që s'i jepja dot dum. Pati momente që e përfytyrova veten të

veshur me atë kostum doku e këmishë të zezë, por m'u rrëqeth trupi. Flokët m'u ngritën përpjetë kur mendova se ato s'ishin rroba, por kapistër që kush e di nga do të më tërhiqnin.

«Jo, jo! Kurrë nuk do të lejoj të më hipin në kurriz e të më heqin për hunde, — thashë me vete. — Zemërkatrani na u bëkërka për një natë zemërbardhë. Ujku nuk mund të bëhet qengj! Edhe unë do të veproj si Shabani!» — vendosa më në fund. Kjo sikur më qetësoi pak dhe më zuri gjumi.

Të nesërmen takova Ali Lalën, një kushëririn tim, që banonte në Vlorë. Ai m'u drejtua me një qortim vëllazëror:

— Dje mësova që punoke në këtë ndërmarrje. Më ka ngelur qejfi me ty. Kaq kohë këtu dhe s'ke ardhur të na takosh. Pastaj biseduam për punën; më pyeti gjerë e gjatë se si na trajtonin italianët.

— Mirë që u takuam sot, — i thashë, — e i tregova punën e urdhëresës. Ai dëgjonte dhe vetëm herë pas here tundte kokën duke miratuar fjalët e mia. Pasi u mendua pak m'u drejtua:

— Pse s'thua që qenkeni në hall. Po dhe sa ditë ju kanë mbetur? Çfarë keni vendosur të bëni? Dhe pyetjet e tij pasonin njëra-tjetrën. Pastaj më porositi të shkoja të merrja shokët dhe të bisedonim shtruar. Kur u mblodhëm të gjithë dhe shkonim rrugës kaluam pranë një varri.

— I kujt është ky varr? — pyeti njëri nga ne.

— I Avni Rustemit, — u përgjigj Aliu.

Kjo sikur e solli bisedën atje ku na rrinte mendja.

— Për çdo gjë, të dashur vëllezër, duhet guxim, trimëri dhe zgjuarsi, — vazhdoi Aliu pas pak. — Kush ka këto veti, do të dalë gjithmonë fitimtar, ashtu siç

doli Avniu. Edhe halli që ju ka rënë mbi supe këtë çelës ka.

Ne mprehëm dëgjimin, për të mos na shpëtuar asnjë fjalë nga ato që na thoshte Aliu. Ishte i shkolluar ai.

— A e dini kush e mban atë këmishë? — na u drejtua të gjithëve. Ne ngritëm supet pa ditur ç'të thoshim. Kishim parë fashistët të veshur me të. — — Fashistët! — e dha vetë përgjigjen. — Ata që na kanë pushtuar vatanin dhe që tani kërkojnë të regjistrohemi dhe ne në zyrat e tyre, për të na përdorur si mish për top. — Heshti për të parë se ç'përshtypje bënë fjalët e tij. Ne pamë njëri-tjetrin. — Të regjistrohesh në zyrën e fashios, do të thotë të vulosësh me dorën tënde turpin, të bëhesh shërbëtor i pushtuesit, ushtar i tij. Ju e dini ku i degdiste sulltani gjyshërit dhe baballarët tanë, në Jemen e më tutje. Shumë prej tyre mbetën në ato shkretëtira dhe neve si kujtim na dërguan këngën:

«Mbeçë, more shokë, mbeçë
Përtej Urës së Qabesë...»

Të njëjtën dëshirë dhe qëllim ka dhe Duçja. Do të na shfrytëzojë për qëllimet e tij. Sot të vë në shërbim të tij këtu, ndërsa nesër të nis ushtarë në Abisini apo në Rusi. Fashistët u përpoqën të na hedhin në luftë me grekun, por nuk ia dolën dot. Tani aq më tepër s'na e hedhin dot; duhet t'u japim ujë në shoshë atyre e jo t'i lëmë të na tërheqin për kapistre. Jetën dhe gjakun shqiptari i vërtetë duhet ta ruajë për mëmëdhenë, ta derdhë për liri.

Fjalët e tij i përpinim me etje të madhe si toka e

etur për ujë. Tani e kuptuam se ç'gabim do të bënim po të regjistroheshim në zyrën e fashios.

— Meqë më pyetët, — vazhdoi Aliu, — unë ju këshilloj si vëllezër që jemi, mos prisni sa të skadojë afati dhe t'ju përjashtojnë nga puna, por ikni vetë më përpara. Kjo do të jetë një shuplakë e fortë për këmishëzinjtë. Ua thoni dhe shokëve të tjerë këto fjalë dhe mbushjuni mendjen të mos regjistrohen.

Pas kësaj qëndruam dhe pak me Alinë dhe u shpërndamë. Porosinë e tij e zbatuam që atë natë dhe shumica ishin dakord që më mirë të braktisnin punën sesa të regjistroheshin fashistë.

Të nesërmen të pesë kuçjotët që punonim atje e bashkë me ne dhe disa të tjerë morëm rrugën drejt maleve të vendlindjes...

ZGJIMI

Kaluan disa kohë që nga dita kur bashkë me shokët braktisëm punën dhe erdhëm në fshat. Jetonim si mos më keq, por asnjeri nga ne nuk qe penduar për vendimin që kishte marrë. Më mirë pranonim të vdisnim për bukë, sesa të vishnim këmishën e zezë.

Dimri vazhdoi i egër, me shira të vazhdueshme, borë e furtuna. Fshatin tejembanë e mbuloi zia e bukës. Të gjithë vuanin, vetëm paria dhe postkomanda hanin e pinin pa merak, çfarë t'u donte qejfi. Ata as donin t'ia dinin se në vatrat tona edhe kulaçi në hi qe mysafir i rrallë.

Mblidheshim kokë më kokë herë pas herë me shokët dhe diskutonim për gjendjen. Zemrat na mbusheshin me vrer kur shikonim fëmijët që ligeshin përditë, zgjasnin duart duke kërkuar bukë. Gratë tona s'kishin ç't'u jepnin. Atëherë një komb na mblidhej në grykë, zemra na dhimbte. Gruaja diçka mërmëriste nëpër dhëmbë dhe mundohej t'i qetësonte fëmijët, duke i gënjyer se të nesërmen do ta mbushnin barkun me bukë, por vinte e nesërmja dhe përsëri e njëjta gjendje. Hidhja sytë nëpër sergjene, ku ishin kusitë dhe trishtohesha. Ato ndrisnin nga pastërtia, kurse mua më mbushej zemra plot vrer; do

të desha që ato të nxinin nga bloza, vetëm të ziente diçka në to, për të shuar urinë, që na kishte mbërthyer. Shkëlqimi i tyre më hynte thellë në shpirt dhe më vriste.

Shpesh mendoja me vete për gjithë ato të këqija që hiqnim, por nuk dija se si ta zgjidhja këtë lëmsh të ngatërruar. E ardhmja më dukej e frikshme dhe e zymtë. E bisedonim dhe me shokët, por asnjë rrugëdalje nuk gjenim. Kështu vazhdoi gjatë. Atëherë vendosëm të shesim ato rrobat e pakta që kishim, për të kaluar dimrin. Velenxa, jatakë, shi'te e ndonjë qilim e nxorëm në treg dhe i dhamë për hiçgjë, vetëm për disa kilogram misër apo thekër...

Kështu me të keq dolëm nga dimri. Pranvera erdhi dhe bashkë me të sikur na u ngjallën ca shpresa, ëndërronim të gjenim ndonjë punë sa për të mbajtur frymën gjallë.

Në një mëngjes të tillë pranvere të vitit 1942, ndërsa po përgatitesha të dilja, vjen në shtëpi Fetah Toçi dhe mbasi më heq mënjanë më thotë:

— Ali Lala të çon të fa'a dhe të fton sonte të shkosh te ai.

Kjo ftesë më futi në mendime. Aliu ishte kthyer në fshat dhe më ftonte t'i shkoja në shtëpi. Gjithë ditën vrava mendjen të gjeja se cili ishte shkaku i kësaj ftese. Mendimet, në të tilla raste, venë tek e mira dhe tek e keqja. Meqë Aliu banonte jashtë fshatit u nisa shpejt dhe arrita në të rënë të natës. Qëndrova pak dhe mbajta vesh. Dëgjova shumë zëra. Ishin mbledhur të gjithë ata që kishin braktisur punën në Vlorë dhe disa të tjerë si Mediu, Yzeiri, Ibrahimi, Xheloja etj. Për një çast mendova se do të na kishte gjetur ndonjë punë, prandaj na mblo-

dhi, se helbete ku dhëmb dhëmbi vete gjuha. Të gjithë prisnim të mësonim shkakun e kësaj ftese dhe Aliu nuk vonoi të na e shuajë kureshtjen.

— Kusho, — m'u drejtua, — me siguri që duke parë gjithë këta burra këtu (dhe rroku me shikimin e tij gjithë të pranishmit) je kurioz të mësosh pse ju kam mbledhur.

— Epo kot s'besoj se na ke ftuar, — iu përgjigja pas një heshtjeje të shkurtër. — Sebepi do të jetë i madh; po të jetë dasmë na qoftë e hairit, po të jetë ndonjë fatkeqësi durim e kurajë.

Pastaj ra heshtja. Dëgjohej vetëm frymëmarrja jonë dhe kërcitja që bënin drutë në vatër. Aliu na pa të gjithëve me radhë, një buzagaz ravijëzohej në fytyrën e tij.

— Së shpejti do të kemi një dasmë të madhe, — tha ai dhe heshti duke na parë të gjithëve me radhë. Edhe ne ngritëm sytë dhe pamë njëri-tjetrin. Zemra na u lehtësua. Kohët ishin të vështira, por për disa çaste do të harronim brengat përmes gëzimit. Të gjithë prisnim të dëgjonim se kush ishte dhëndri dhe ç'nuse kishin zgjedhur për të.

— Kë do të martoni? — se kush pyeti. Aliu buzëqeshi dhe vazhdoi.

— E til'ë dasmë nuk është parë ndonjëherë jo vetëm në fshatin tonë, por as në Kurvelesh e në të gjithë Shqipërinë.

Ne përsëri ngritëm supet, habia sa vinte e shtohej.

— Po jua them që në fillim se kjo dasmë ka nevojë për shumë krushq, — shtoi ai pas pak. — Dhe këta krushq s'do të jenë dosido. Ata duhet të jenë jo vetëm të sakrificës, por edhe trima, të besës, të pushkës. — Ai fliste ngadalë e rrjedhshëm, që ne

ta kuptonim sa më mirë. Shikimet i kishim ngulur në buzët e tij. — Se këta dasmorë vallen nuk do ta hedhin as në odë e as në avlli, por lart në male. S'kanë për të kënduar e kërcyer rreth nuses, por rreth flamurit tonë të shenjtë.

Pa mbaruar mirë fjalën shkoi në një kënd të dhomës, kërkoi diçka në një arkë dhe kur u ul përsëri midis nesh në dorë mbante një letër të palosur më katërsh. Secili prej nesh vetëm tani e kuptoi për çfarë dasme e kishte fjalën Aliu. Dasma e madhe ishte dasma e lirisë, përleshja për jetë a vdekje me pushtuesin. Secili prej nesh kishte dëgjuar që po përgatitej diçka kundër murtajës fashiste, por se çfarë dhe kush po e përgatiste nuk e dinim. Pastaj na hodhi nga një cigare përpara, e ndezi dhe një për vete dhe vazhdoi të flasë:

— Këtë valle, nga ne që jemi këtu, e nisi një pjesë e shokëve me ikjen nga ndërmarrja italiane. Ju vëllezër, — tha ai duke na u drejtuar neve që kishim ikur nga puna, — pështytë mbi dhuratat fashiste dhe i shpëtuat kurthit të përgatitur nga pushtuesit. Kështu ju jo vetëm shpëtuat nderin tuaj, por bëtë edhe një veprim patriotik.

Ne kishim ulur kokat, fjalët e Aliut na përkëdhelnin sedrën, ndërsa të tjerët shikonin njëri-tjetrin të habitur. Deri atëherë nuk ia kishim treguar asnjeriu shkakun e vërtetë të braktisjes së punës.

— Kështu qenka kjo mesele?! — pyeti disi i habitur Xheloja. — Po pse a derëbardhë na e keni mbajtur të fshehur kaq kohë? I kemi pyetur e stërpyetur, — u kthye ai nga Aliu, — por na jepnin vetëm një përgjigje: «Na përzunë se nuk punonim dot!»

— Jo, vëllezër! — ua priti Aliu, — nuk i përzunë, por ikën vetë. Nga shembulli i tyre duhet të mësoj-

më të gjithë. Duhet të bëjmë gjithçka që ta dëmtojmë sa më shumë armikun. Duhet të lidhemi sa më shumë me njëri-tjetrin, se kështu do t'i dalim zot vetes e vatanit.

— Deri më sot s'ka bërë vaki, që vëllai vëllait mos t'i zgjasë dorën këtu te ne. Kështu do të jetë dhe këtej e tutje. Do të lidhemi më ngushtë me njëri-tjetrin, — tha një nga ne.

Aliun e ngrohën këto fjalë, jo se dyshonte në qëndrimin e bashkëfshatarëve, por ishte ndryshe kur e dëgjonte nga vetë goja e tyre. Atëherë vazhdoi të flasë më me pasion:

— Edhe unë, vëllezër, dje e lashë punën dhe ika. Boll kemi punuar për të tjerët, tani ka ardhur koha të punojmë për vete. Sot më tepër se kurrë Atdheu ka nevojë për bijtë e tij. Ka ardhur koha të rrëmbejmë armët dhe t'i dalim zot vatanit. Duhet të bashkohemi të gjithë dhe t'i vëmë pushkën pushtuesit.

Fjalët e tij na bënë përshtypje të madhe; kishte diçka të veçantë në ato që thoshte. Edhe më parë qenë rrokur armët, për të shporrur nga vatrat tona të huajin, por mënyra se si fliste Aliu dhe ajo copë letër që ai mbante në dorë na bëri të mendonim se kësaj here ishte diçka më ndryshe. Secili ishte zhytur në botën e tij dhe kujtonte. Para syve na dilnin momente të shkuara të historisë së këtyre maleve, të përleshjeve me armikun gjer te hedhja e italianëve në det në 1920, ashtu siç e mbanim mend vetë dhe siç na e kishin treguar të tjerët. Nga këto kujtime sikur na zgjuan fjalët e Aliut:

— Lufta jonë do të jetë e madhe. Në një shtëpi të varfër tiranase u krijua Partia jonë, Partia e të varfërve, që do të udhëheqë gjithë luftën kundër push-

BIBLIOTEKA E SHTETIT
GJIROKASTER
Nr. INV. 22572

tuesit. Kjo letër është komunikata e Partisë që fton të gjithë patriotët e ndershëm shqiptarë të rrëmbejnë armët dhe t'i bien armikut. Aliu filloi të lexonte komunikatën. Zëri i tij ishte i fortë e na depërtonte deri në thellësi të shpirtit; gjithë qënia jonë u mbush me një ndjenjë të ngrohtë. Tani edhe ne kishim Partinë, që do të interesohej dhe do të luftonte për të mirën e vatanit.

U ndamë pasi ramë në fjalë që të nesërmen të takoheshim në Qafën e Shpërit, ku do të diskutonim për sa na kishte treguar Aliu dhe do të vendosnim se si do të vepronte njësiti ynë i vogël, në qoftë se mund ta quajmë kështu, për të vënë në jetë porositë e Partisë. Para se të ndaheshim Aliu na ftoi të betohemi para flamurit se do të qëndronim besnikë dhe do të derdhnim dhe gjakun po ta lypte nevoja për Atdheun.

Kishte shkuar shumë vonë kur morëm rrugën për në shtëpi. Asnjeri nuk e kuptoi se si iku koha. Në vesh na gjëmonin fjalët: «Atdheu ynë tani ka nevojë për bijtë e tij, për ata që e duan me gjithë shpirt e që u ther zemra për të... U themelua Partia Komuniste e Shqipërisë!... Popull shqiptar rrëmbe armët kundër pushtuesit...»

Gëzohesha për këtë që kishte ndodhur, por dhe një dyshim më pushtoi. Si do të kishte mundësi që ne të paarmatosur dhe të paktë në numër të dinim përballë një fuqie kaq të madhe siç ishte Italia. Edhe të tjerët mendonin si unë. Fjalët që na tha Aliu se si do të ndryshonte gjendja pasi të shporrnim pushtuesin nga vendi, më gëzuan dhe më bënë të harroj gjithçka tjetër. Rashë për të fjetur, por gjumi nuk më zinte. Rrotullohesha sa nga njëri krah në tjetrin. Gruaja më pyeti disa herë pse isha kaq i shqetë-

suar, por nuk i tregova gjë. Ishim betuar se do të qëndronim besnikë dhe se asnjeri nuk duhej të merrte vesh për ato që kishim biseduar te Aliu. Prisja me padurim të zbardhte agimi, që të shkoja në vendin e caktuar dhe të sqaroja shumë psera që më kishin lindur në kokë.

Pa zbardhur mirë, mora pushkën në dorë dhe e porosita gruan të kishte kujdes fëmijët mbasi unë do të dilja për në stan dhe mund të vonohesha, prandaj të mos bëhej merak. Mora rrugën për në vendin e caktuar. Donte dhe pak të dilte drita tamam, kur arrita. Mendova se do të isha i pari dhe po matesha të ulesha pranë një trungu të trashë dushku, kur dëgjova diçka të lëvizë para meje. Ishte Aliu, që kishte ardhur më parë. U ulëm pak më tej dhe filluam të bisedojmë. Fjalët e Aliut ishin ballsam dhe davaritën retë e dyshimit që kishin zënë vend në mendjen time. Ndërsa ishim duke bërë këto muhabete, arritën dhe të tjerët. Kush e di sa herë kisha kaluar e qëndruar në atë grykë, por atë ditë ajo më dukej më ndryshe, më e bukur e më e dashur. Shikoja me kureshtje e me dhëmbshuri lisat përreth dhe nuk ngopesha. Ndoshta kjo rridhte nga ato që më kishte thënë Aliu pak më parë, apo nga ato që do të vendosnim, për të bërë kundër fashizmit.

U ulëm në një shesh të vogël në formë lëmi, që jeshilonte i tëri nga bari i gjelbër i pashkelur e që kundërmonte një erë të këndshme nga manushaqet e porsaçelura.

— Vazhdojmë shokë! — tha Aliu pasi u mblodhëm të gjithë dhe zumë vend. — Siç ju thashë dhe mbrëmë, ka disa muaj që në Tiranë është themeluar Partia Komuniste e Shqipërisë, Partia jonë, e punëtorëve dhe e fshatarëve të varfër. Ajo nxori Thirr-

jen për të rrëmbyer armët kundër pushtuesit dhe shërbëtorëve të tyre. I gjithë populli po zbaton këtë porosi, duke rrëmbyer armët. Këtë duhet të bëjmë dhe ne, në qoftë se duam të jetojmë të lirë e të lumtur.

— Sihariqe të tilla, — tha Izeiri, — priten e përshëndeten sipas zakonit të këtyre maleve me pushkë. — Dhe në mënyrë të rrufeshme mbushi pushkën që kishte në prehër dhe u mat të qëllonte; por Mediu, që u ndodh pranë tij, i mbërtheu pushkën dhe e ndaloi, duke i thënë me përzemërsi:

— Prit, njëherë, prit; s'ke pse të nxitohesh. Të mbarojmë punë dhe pastaj po u desh jemi gati të ndezim flakë gjithë grykën.

Aliu hyri në mes të të dyve dhe foli me gjakftohtësi, për të mënjanuar ndonjë keqkuptim:

— Izeiri veproi drejt që mbushi pushkën. Gëzime të tilla meritojnë t'i përshëndesësh me mitraloza e me top.

Tjetri pa me një vështrim ngadhnjyes Mediun dhe u mat të tërhiqte këmbëzën, por Aliu nuk e la. Ai tha:

— Edhe Mediu mirë bëri që nuk e la. Ne jemi mbledhur në këtë vend, për të mos rënë në sy të brigadierit italian. Xhandarët e milicët që përgjojnë në çdo hap janë egërsuar shumë që kur u hodhën traktet komuniste në kazermat e tyre. Nuk duhet të bëjmë që të dyshojnë para kohe.

— Meqë është kështu, — foli me sinqeritet Yzeiri duke ulur kokën, — kërkoj falje! — Ndërsa pas një çasti heshtjeje shtoi: — U gëzova shumë për Partinë tonë dhe këtë gëzim desha ta shpreh sipas zakonit, me armë.

Të tjerët nxituan të qetësojnë shokun duke i thënë

se gjithsecili do ta kishte bërë këtë veprim. Vetëm era e lehtë që përkundte gjethet e lisave dhe barin e njomë, tek-tuk ndonjë cicërimë zogu, ndonjë këmborë a ndonjë zhurmë e largët vinte deri në veshët tanë, por ato nuk kishin fuqi që të na shkëputnin nga mendimet që vlonin në mendjen e secilit.

— Partia kërkon nga ne, — theu heshtjen Aliu, — që të luftojmë kundër armikut me çdo mënyrë e mjet.

— Po ne jemi pak, — se kush tha atë që mendonte gjithsecili.

— Sot për sot pak jemi, por si ne ka me dhjetëra në fshatin tonë. Prandaj duhet të afrohemi me ta dhe me fjalën tonë t'i bëjmë për vete. Të gjithëve u dhemb zemra kur shikojnë fashistët të kalojnë serbes përmes fshatit, sikur të jenë në shtëpitë e tyre. Duhet të punojmë sa më shumë, që t'i bëjmë njerëzit për vete, sepse kështu do ta kemi më të lehtë për të larë hesapet me kokoshin e Duçes, që kapardiset në mes të fshatit, brigadierin Mete.

Pastaj filluam të pyesim për ato gjëra që nuk i kuptonim; përgjigjet e Aliut na ngrohën dhe na sqaruan shumë gjëra.

— Kemi ndonjë gjë tjetër, shokë? — pyeti Aliu.

— Ti s'le gjë pa na thënë, — ia priti aty për aty Bedini. — Ne që jemi mbledhur këtu na ke gati për çdo gjë. Vetëm na thuaj pa edhe kokën e pipinos me këmishë të zezë, që kapardiset nëpër fshat, që sonte ta biem të prerë në sini. Zor do ta kemi për të shtuar rradhët, se nuk dimë të flasim si ti.

— S'ka gjë, s'ka gjë. Lufta do të na i mësojë që të gjitha, — u përgjigj Aliu, ndërsa pas pak shtoi: — Pra shokë të gjithë të veprojnë sipas detyrave dhe kujdes nga veprimet e nxituara dhe provokimet e

armikut. Si sot një javë takohemi përsëri në Qafë të Shtufit, po në këtë vakt.

Gjatë gjithë atyre ditëve mendja na rrinte te fjalët që na tha Aliu dhe te detyrat e ngarkuara. Me kujdes filluam të flasim andej-këtej nëpër fshat te njerëzit tanë për luftën që i duhej bërë armikut. Tani e kishim më të lehtë të lëviznim. Pranvera kishte ardhur me të gjitha. Të ftohtit dhe dëbora ua lanë vendin ngrohtësisë, gjelbërimit dhe luleve. Gruri e thekra çdo ditë hidhnin shtat. Të gjithë merreshin me punë. Krahas punëve të përditshme bujqësore e blegtorale duheshin zbatuar dhe detyrat e ngarkuara nga Partia. Grupi ynë filloi të rritej me shpejtësi. Edhe ngritja jonë ideopolitike po bëhej më e lartë. Në gjirin e grykave, në freskinë e burimeve, nën hijen e lisave shekullorë mblidheshim herë pas here dhe përgjegjësi i grupit, Veledini, na lexonte materiale të ndryshme të Partisë. Me një forcë të jashtëzakonshme ato depërtonin në mendjet dhe zemrat tona duke na hapur horizonte të panjohura deri atëherë. Muajt kalonin me shpejtësi dhe në secilin prej nesh linin gjurmë. Koha na dukej se nuk rridhte më si dikur, por kishte ndryshuar rrjedhjen; tani nuk i kalonim ditët kot së koti tërë mërzi e pështjellim, por të bindur se do të agonin kohë të reja. Prandaj filluam me çdo mënyrë të punojmë e të luftojmë për t'i afruar ato. Shpeshherë kur mblidheshin në fshehtësi raportonim për kryerjen e detyrave të ngarkuara, merrnim detyra të reja. Për çdo herë një porosi ishte në qendër të vëmendjes: forcimi i konspiracionit. Ai ishte një mjet i rëndësishëm për kushtet në të cilat luftonim. Mjaftonte vetëm një fjalë apo një veprim i pakontrolluar dhe gjithçka prishej. Ne ishim të bindur në vendosmërinë e shokëve, por ru-

heshim shumë nga të papriturat. Larot e brigadierit Mete e kishin mprehur shikimin dhe dëgjimin dhe mundoheshin të zbulonin ndonjë gjë, se aksionet e grupit tonë nuk kishin kaluar pa krijuar shqetësim te fashistët. Trakti i parë që ishte ngjitur në dyert e dyqaneve të Kuçit në 31 dhjetor 1941, s'kishte qenë veçse fillimi. U përpoqën fashistët e brigadieri Mete që me çdo mënyrë të gjenin autorët dhe shpërndarësit e tij, por pa dobi. Traktet në vend që të pakësoheshin shtoheshin nga dita në ditë, por fashistët nuk qenë në gjendje të na zbulonin. Të vendosur punonim nën hundën e armikut. Tek shihnim që ai s'na zbulonte dot, na shtohej besimi e siguria. Kanë kaluar vite që nga ajo kohë dhe kur kujton gjërat e vogla që mbushin gjithë jetën tonë habitesh dhe vetë se si ke mundur të punosh për një kohë të gjatë në emër të një ideali të madh dhe për punën tënde të mos dijë gjë as gruaja. Të vjen për të qeshur kur kujton se si silleshe për një kohë të gjatë vërdallë për t'u shkëputur nga shoku yt, që të mos i tregojë asgjë se ku shkoje dhe ç'do të bëje. Ishte koha që e kërkonte një gjë të tillë që të ishte sa më e sigurtë fitorja.

Një mbrëmje më vjen Shabani në shtëpi dhe më sjell lajmin se të nesërmen, në të zbardhur të ditës, mbledhjen do ta bënim në Qafë të Shpërit. U ngrita herët dhe u përgatita, gruas i thashë se do të shkoja gjer poshtë në fshat. Rrugës takova Xhelon, u mundova t'i shmangesha, që të mos më shikonte, por ai më foli i pari:

— Për ku kështu kaq herët?

U mendova pak dhe iu përgjigja:

— Kam mbjellë me duhan atë copën e vogël të arës në Marith dhe tani po shkoj ta shikoj. Po ti?

— Gjer në përrua të Shkozës, — ma ktheu, — për

një çështje familjare te kushurinjtë. Më kanë çuar fjalë.

Ndezëm nga një cigare dhe ecëm bashkë një copë rrugë. Biseduam për shumë gjëra. Në qendër të bisedës ishte problemi i këmishëzinjve. Unë fillova t'i flas për domosdoshmërinë e luftës kundër pushtuesit dhe ai nga ana e tij për të njëjtën gjë më fliste. Secili mundohej ta bënte për vete shokun duke zbatuar detyrat e ngarkuara. S'e dinim që bënim pjesë në dy grupe të ndryshme edukative. Me mendje bluaja fjalët që do të thosha në mbledhje, do të propozoja që në grupin tonë të futej dhe Xheloja. Pas një copë rruge u përqafuam dhe u ndamë. Secili mori rrugën për ku kishte thënë. Fillova të eci ngadalë duke çaluar; dy-tri herë u përkula dhe nxora opingat sikur të më vrisnin, por vështrimin e ktheja andej nga kishte ikur shoku. Kur ai m'u zhduk nga sytë u lëshova tatëpjetë. Përpara se të zbrisja në vendin e caktuar ishte një kokojkë e vogël që duhej kaluar shpejt se ishte krejt e zhveshur. Sa dola në majë të saj përpara më doli përsëri Xheloja. U habita nga e papritura. Ai ishte nisur për në tjetër vend dhe tjetërkund doli. Që të dy u zumë ngushtë. Më shpejt e mblodha veten unë dhe e pyeta jo pa ironi:

— Hë mo Xhelo, ngatërrove rrugën për në përrua të Shkozës? Ai më hodhi një shikim i habitur dhe si i zënë në faj, por e mblodhi veten dhe nisi të flasë me një ton të qetë e të shtruar.

— S'jam matufepsur kaq shpejt sa të ngatërroj rrugën, por u bëra pishman. Mendova të shkoj njëherë në shtëpi, mbase ata e dinë shkakun përse më kërkojnë. Vajtjen te kushurinjtë e lashë për më vonë. Po ti nga do të shkosh këtej?

Nisa t'i përgjigjesha por një vërshëllimë e gjatë

ma preu fjalën në mes. Kthyem kokën nga krahu që erdhi fishkëllima dhe pamë Xhelo Lelin që na e bëri me dorë e na thirri: «Hajdeni lart! Të tjerët kanë shkuar te Mbrezha e Nake e atje na presin!».

Të dy u pamë sy ndër sy të habitur dhe filluam të qeshim me gjithë shpirt. Ishim të dy luftëtarë të një ideali dhe mundoheshim ta ngatërronim njëri-tjetrin me gjëra të shpikura aty për aty. I kishim bërë dhe propagandë njëri-tjetrit për ta lidhur me luftën për liri. Kur na pa kështu Xhelo Leli ngriti supet i habitur dhe na drejtoi një seri pyetjesh: «Çfarë keni që qeshni ashtu? Ç'ju gjeti? Tani e shihni njëri-tjetrin?» Por ne s'na ndahej gazi. Kur mundëm përmes të qeshurave t'i tregojmë si kishte ndodhur edhe ai u shkri gazit. Gjithë duke qeshur u takuam me shokët. Edhe ata qeshën. Pasi pushoi gazi e mori fjalën përgjegjësi i grupit dhe foli gjatë për këtë veprim apo gjest siç e quajti ai.

— Çdo pjesëtar i këtij rrethi të çeliktë duhet ta ruajë si gjënë më të shtrenjtë konspiracionin dhe këtë për hir të punës.

Vetëm atë ditë morëm vesh se përveç grupit tonë në fshat vepronin dhe dy grupe të tjera.

— Kush dekonspiron, ai i ka dhënë armikut armën për të na goditur.

Këto ishin fjalët e fundit që tha ai dhe pastaj filluam të diskutojmë për aksionet e së ardhmes. Përgjegjësi i grupit na kishte mbledhur për të na komunikuar detyrat që Qarkori i Partisë u ngarkonte grupeve tona.

DY BILBILAT

Në korrik të vitit 1942 grupi ynë ishte rritur mjaft, bashkë me të ishin rritur dhe dy grupet e tjera. Atë ditë kur përgjegjësi i grupit tonë na tregoi dhe për qënien e dy grupeve të tjera ne bëmë disa mbledhje të përbashkëta dhe pas mbledhjeve u hodhëm në aksione. Ekzistenca e grupeve dhe sidomos aktiviteti i tyre i shqetësoi pushtuesit dhe ata u munduan me të gjitha mënyrat, që të merrnin vesh se kush bënte pjesë në to. U përpoqën të vinin në veprim edhe provokatorët, por përsëri s'u doli gjë. Tanimë kishim fituar përvojë. Mbledhjet e herëpashershme që bënim na i kishin hapur sytë dhe na kishin ushqyer me mësimet e Partisë.

Një natë na lajmëruan që të nesërmen të shkonim te Mbrezha e Ñake ku do të organizohej një mbledhje e gjerë. Asnjërit nuk ia merrte mendja se atë ditë do të ishte mbledhur në atë vend gjithë djalëria e Kuçit dhe aq më pak të mendonte se ajo ditë do të ishte një ditë e veçantë midis ditëve të tjera. Shumë të rinj, të ardhur nga të gjitha anët e fshatit, u mblodhën në atë vend të vogël të rrethuar me lisa të gjatë. Vinin dy e nga dy ose dhe më tepër, kush me ndonjë pushkë italiane të vjetër në sup, ndonjë tjetër me mauzer a maliher, ndonjëri me revole e

ca edhe me bomba. Të gjithë vinin të armatosur dhe të vendosur për të luftuar kundër të huajit që kishte zënë vatrat tona. Vendi që ishte zgjedhur për t'u mbledhur ishte i veçuar dhe larg fshatit, por ishin marrë të gjitha masat se nuk i dihej, kohë lufte ishte. Në vende dominuese kishin dalë disa nga shokët dhe bënin roje. Të tjerët ishin ndarë grupe-grupe dhe kush këndonte e kush luante lojra popullore aq të përhapura në krahinën tonë. Pjesa më e madhe kishte rrethuar Memo Meton dhe gajaseshin së qeshuri me shakatë e humorin e tij aq të këndshëm.

— Aman, o Memo, na e thuaj dhe një herë atë vjershën që ke bërë për prefektin, — i luteshin disa. Memoja qe nga ata që nuk priste t'ia përsërisnin së dyti kërkesën. Për të mos uá prishur shokëve filloi. Pas çdo vargu gjëmonin të qeshurat. Nga sytë e disave rridhnin lotë.

— More... e... e, po avash, avash a derëbardhë se na këpute zorrët, — mezi fliste një mesoburrë që mbante barkun me të dy duart.

— Ka dhe më, — tha Memoja. — Kam edhe një për nënprefektin e për brigadierin Mete. Keni qejf t'i dëgjoni?

— Edhe na pyet, — ia priti njëri që ndodhej pranë tij. — S'besoj të ketë njeri këtu midis nesh që të jetë kundër të qeshurës. Vetëm kam frikë se ky babaxhan do të na mbetet pa frymë, — tha ai duke iu shkelur syrin shokëve dhe drejtoi gishtin nga mesoburri që kishte folur pak më parë.

Memoja brodhi shikimin e tij mbi ata që e rrethonin, një shikim të ngrohtë dhe gazmor dhe qeshi bashkë me të tjerët me atë zërin e çiltër e të kthjellët që i ngjante gurgullimës së Buronjave.

— Lena të dëgjojmë të tjerat, — se kush iu drejtua mesoburrit me një fije pezmatimi që mezi vihej re në zërin e tij.

Por tjetri s'ia vuri veshin. Vazhdonte të qeshte, qeshnin dhe të tjerët.

— Vajta kush e di sa bukësh dhe fjalë kaq të mira e të goditura si këto të sotmet nuk kam dëgjuar ndonjëherë.

— Na lexo të tjerat, — iu drejtuan Memos.

— Në letër akoma nuk i kam hedhur, se tani kur po vija për këtu i bëra, — u përgjigj Memoja dhe filloi të recitonte. Dhe përsëri të qeshura me gjithë shpirt.

Të gjithë ishim mbledhur të gatshëm për të marrë detyrën, që do të na ngarkonte Partia. Ishte koha lufte, por nga këngët dhe të qeshurat dukej sikur kishim shkuar në një piknik, për të shijuar bukuritë e natyrës, për t'u çlodhur e për t'u çmallur me njëri-tjetrin. Hareja, të qeshurat dhe këngët bënin të dukej sikur ishte ditë feste. Në mes të këtij gëzimi që kishte pushtuar secilin u dëgjua zëri i Aliut:

— Tani vëllezër mbani qetësi dhe afrohuni.

Pranë Memos dhe Aliut doli dhe një burrë i shkurtër, me trup të lidhur, sy të zez e ballë të gjerë. Na shikoi me përzemërsi, vuri buzën në gaz dhe nisi të fliste me një ton të tillë që na bëri përshtypje të gjithëve. Fjalët e tij rridhnin njëra pas tjetrës. Kishin një forcë të veçantë dhe bënin për vete këdo që i dëgjonte.

— E shikoj që Memoja ju ka futur në një botë tjetër sot, ju ka futur gëzimin në shpirt. Të gjitha sa shkruan e tregon i ka të bukura e të mbushura me humor të pastër si bora në majë të Çikës, të kënd-

shme si aroma e manushaqeve dhe e trëndelinës, shpuese si bajonetat tuaja, të dashur vëllezër. Populli ynë e ka në gjak këngën; ai e do atë aq sa dritën e diellit. Për asnjë çast dhe në asnjë rrethanë ai nuk e ka larguar nga vatra e tij dhe kraharori. Pushtuesit e huaj janë munduar ta largonin këngën prej nesh dhe të na mësonin këngët e tyre, por nuk ia arritën ta bëjnë këtë. Përmes këngëve që këndoni, ju shprehni ndjenjat tuaja. I këndoni Atdheut dhe lirisë.

Heshti pak, kaloi dorën mbi ballë, ndërsa shikimin ëndërrues e treti larg, pastaj e afroi ngadalë, duke përfshirë ata që ndodheshin përreth dhe dëgjonin të etur fjalët e tij. Ato fjalë ishin ballsam për zemrat tona të etura për liri dhe të mbushura me urrejtje kundër pushtuesit. Vërtetë ishte e para herë që e shikonim këtë burrë shtatshkurtër, por fjalët e tij na hynin thellë në shpirt dhe nga ngrinin peshë.

— Shumë armiq janë vërsulur kundër popullit dhe jetës sonë, por të gjithë janë thyer e do të thyhen me turp. Ky fat i pret dhe fashistët. Këta këmishëzinj, që kapardisen rrugëve dhe tundin armët, nuk e dëgjuan si duhet «këngën» e krismave tona më 1939, se mbreti hajdut e dallkauk i mbylli dyert e depove të armëve, hapi dyert e thesarëve dhe mbasi grabiti djersën dhe mundin e këtij kombi ia mbathi. Kështu që nuk e dëgjoi si duhet këngën i huaji, por tani ka ardhur koha ta provojë e shijojë mirë. Bijtë e kësaj toke ia morën në mes të Tiranës një kënge të padëgjuar ndonjëherë, themeluan Partinë Komuniste, e cila na mëson që këtë këngë ne ta themi me grykë, me penë dhe me këtë, — e vuri dorën mbi grykën e automatikut, që mbante në krah.

Të gjithë shtrënguam më fort armët. Një pëshpë-

ritje e përgjithshme aprovuese u ndie midis nesh për fjalët që thoshte ai.

— Vetëm kjo, — vazhdoi ai, — do të na shpëtojë, do ta hedhim pushtuesin në det siç ndodhi në 1920. Asgjë s'duhet të kursejmë, për t'i dhënë vendit lirinë e vërtetë e për ta bërë të lulëzuar. Brezi ynë do ta trashëgojë mëmëdhenë e dashur të lirë e pa pushtues, por edhe pa shtypës e shfrytëzues, sepse na prin Partia jonë. Do t'i shkulim nga rrënjët ferrat e drizat, që përpiqen të na pengojnë në rrugën tonë. Të gjithëve do t'ua punojmë siç ia punuam nënprefektit të Gusmarit.

Ai fliste, kurse ne mendonim për vitet që do të vinin ashtu si na e përshkruante ky burrë i shkurtër. Nga ëndërrimet më shkëputi zëri i Avdul Hakiut:

— E njeh këtë? — më pyeti.

— Jo, për herë të parë e shoh, po nga fshati ynë nuk është.

— Është Mustafa Matohiti nga Lekdushi.

— Nga more? — e pyeta.

— Nga Lekdushi — përsëriti. — Para ca kohësh ka mbajtur një fjalim të zjarrtë në Mashkullorë saqë paria dhe organet e qeverisë s'dinin ç'të bënin. I bëri leckë fare. Kur erdhën në vete dhe urdhëruan që të arrestohej, ai ishte zhdukur sikur të kishte krahë e të kishte fluturuar. Nuk lanë vend pa e kërkuar, por populli e ruajti birin e tij.

— I shikoni këto male? — na u drejtua Mustafai dhe ngriti dorën në drejtim të tyre. — Këto kanë qenë kala të pathyeshme e legjendare; ato kanë mbajtur e mbrojtur të parët tanë nga rebeshet e egra që janë vërsulur gjatë kohërave. Ja, këtu, në këmbë të tyre kanë lënë kockat me mijëra ushtarë të Perandorisë Osmane; këtu u mbuluan me turp lloj-lloj

flamujsh e lloj-lloj emblemash. Këto male kanë qenë e janë fole shqiponjash. Ato do të jenë streha jonë dhe flamuri i lirisë së pari do të valojë i lirë në majat e tyre dhe pastaj anë e kënd Shqipërisë.

— Hë më të lumtë goja! Të qoftë hallall qumështi i nënës! Ja kështu duhet folur. Këto janë fjalë burri, — foli me zë të lartë Sejfudini. Fytyrat tona shkëlqenin. Pak çaste më parë dëgjohej vetëm zëri i Mustafait. Edhe kur ndonjeri lëvizte sadopak apo i pështëriste diçka shokut, të tjerët përreth i binin me bërryl dhe e bënin të heshtte. Ishin të bukura ato që thoshte ai, zemrën na gjenin.

Mjaftuan fjalët e Sejfudinit që ndjenjat të shpërthenin lirshëm. Mustafait dhe Memos u qeshte fytyra.

— Sa bukur që folka ky! — iu drejtua Bejoja, Avdulit. — Qenkërka bilbil! — Ashtu është, — ia ktheu tjetri. — I ka shokët të rrallë. Të tillë bilbila duhen që t'i hapin sytë popullit dhe t'i bëjnë pluhur e hi planet e armikut.

— Ja, këtu, — u dëgjua zëri i Mustafait, — në këtë grykë vigane Gjoleka bashkë me gjyshërit e gjyshet tona i vuri përpara si lopët ushtarët e Reshit pashës, që ishte zotuar para Portës së Lartë se do ta ulnin në gjunjë popullin e kësaj krahine. Po ai mezi mundi të shpëtonte kokën dhe iku si qen i zgjebosur duke marrë me vete frikën dhe tmerrin, që pa në këtë grykë. Bashkëluftëtarëve të Gjolekës s'ua bëri syri tërr, kur panë gjithë atë mizëri duke u lëshuar për të pushtuar këto male, ata përveshën mëngët dhe thanë; «Paska dërguar zahire të madhe sulltani për korbat dhe egërsirat e pyllit. Bokërrimat do të ngjyhen me gjak jeniçerësh!» Ne jemi bij të këtyre maleve, bijtë e atyre që morën pjesë në çetat e

lirisë me Çerçizin e të tjerët, që përkrahën Ismail Qemalin, hodhën në det italianët më 1920, prandaj edhe ne duhet të rrëmbejmë armët dhe përsëri ta shporrim pushtuesin. Si thoni vëllezër, do të rrimë duarkryq dhe do të shikojmë se si dushmani djeg vatrat tona, si na merr nderin nëpër këmbë?

Një «jo» e fuqishme mbuloi hapësirën përreth.

— Kjo s'ka për të ndodhur kurrë! — buçiti nga kraharori dhe zemra e gjithsecilit. — Gati jemi aty ku të na thotë Partia!

Mustafai dukej shumë i mallëngjyer. Hodhi sytë nga Memoja, pa fytyrën që i shkëlqente e sytë që i ndrisnin dhe i tha ngadalë:

— Me të tillë luanë mund të sulmosh dhe qiellin!

Memoja duartrokiti fort, të tjerët e pasuan. Ishin ato çaste aq mallëngjyese dhe simbolike; zemrat tona ishin bashkuar rreth një çështjeje të madhe. Të gjithë ishim gati të derdhnim gjakun, për të ardhur sa më shpejt dita e madhe e lirisë.

— Në këto qafa e lugje kanë lidhur besën të parët tanë, për t'i qëndruar armikut, për të mbrojtur lirinë, nderin dhe dinjitetin e vendit të tyre. Sot na ka ardhur radha neve të lidhim besën për të njëjtën gjë, por besën tonë do t'ia japim Partisë Komuniste, asaj që ka marrë në dorë flamurin e lirisë së mëmëdheut. Dakort?

Pas disa çastesh një kor i fuqishëm zërash dha besën për t'u lidhur me Partinë gjer në fund. Pastaj u punua Thirrja e PKSH. Foli dhe Memoja. Ndërsa po mbaronte fjalën ia nisi me zërin e tij si të bilbilit një këngë që e improvizoi aty për aty:

Mrezh' e Nake, historike
Në shekuj ke për të qenë!
Lidhe zemrat heroike,
Besa-besën kanë dhënë..:

Të gjithë e pasuam. Dhe kënga çau e lirë. Ishte një këngë heroike që të ngrinte peshë me forcën e saj...

VRASJA E NËNPREFEKTIT

— Fshatit i ka hyrë flaka! — përsëriti për të tretën herë fashisti Zenel beu, në takimin që kishte organizuar me një pjesë të aktivistëve të Luftës Nacionalçlirimtare, në fund të majit të vitit 1942. Ne prisnim që t'i nxirrte kokën muhabetit, se nuk mund të rrinim pa i kthyer përgjigjen e merituar. E njihnim mirë se kush ishte dhe punën e kujt bënte. Kishte kohë që hante në sahanin e italianit. Vërtet që kishte ikur nga Shqipëria më 1924 e gjatë gjithë kohës së Zogut kishte jetuar në Greqi, por këtë e kishte bërë jo ngaqë kishte ndonjë divergjencë politike me zogistët, por thjesht për punë tarafesh. Qëndrimin e vërtetë e kishte treguar që më 1939, kur u kthye në Shqipëri, pas bajonetave të italianëve dhe bashkë me ish të mërguarit «politikë» të tjerë kishin kërkuar që t'u paguheshin rrogat për gjithë vitet e emigrimit se atje jashtë paskëshin sakrifikuar shumë gjëra, për të mirën e popullit e të kombit.... Fytyrën prej tradhtari e kishte nxjerrë më hapur në kohën e Luftës Italo-Greke, më 1940, kur çirrej e kërkonte që djemtë e popullit të luftonin përkrah fashistëve italianë se gjoja kështu do t'i shërbenin Shqipërisë.

Zeneli vazhdoi të fiste e të villte vrer kundër

luftës sonë. Heshtjen tonë ai e mori për dobësi ose për aprovim të fjalëve të tij, prandaj vazhdoi:

— Fshatit i ka hyrë flaka dhe për këtë që po ndodh fajin e kanë këta. — Dhe bëri me shenjë nga Avdul Hakiu e Sulo Veipi. Ne pamë njëri-tjetrin. Ai po na bënte presion që të ndryshonim rrugë, por fjalët e tij nuk bënë gjë tjetër veçse shkaktuan të qeshura.

— Kush, kush? — pyeti Suloja.

Zeneli me zor e mbante veten nga të qeshurat tona. U nis një herë të fliste ashpër, por mendoi se do të prishte punë, prandaj heshti.

— Ju, kush tjetër! — iu përgjigj ashpër Sulos.

— E ke gabim, zotrote, e ke gabim! — ia priti Avduli me ironi. — Flakën nuk ia vumë ne, po ju, që hani në një sahan me fashistët.

Ne i aprovuam fjalët e shokut, kush me ndonjë lëvizje të kokës e kush me fjalët që thoshte. Zeneli ishte zverdhur. Nuk e priste që t'i dilte kështu. E hodhi shikimin sa nga njëri te tjetri, për të gjetur ndonjë mbështetje, por pa se të gjithë ishin kundër tij. Atëherë mërmëriti nëpër dhëmbë diçka, që s'u mor vesh dhe iku.

Kaluan dy-tri ditë kur papritur e pakujtuar erdhi në fshat prefekti Faik Quku me Rasim Babameton. Ata vinin gjoja si mysafirë te Zeneli, por plani i tyre ishte më i thellë. Donin të na bindnin për të mirat, që do të vinin nga fashizmi. Organizuan një mbledhje me parinë e Kurveleshit të Poshtëm. Faik Quku me fjalë të mëdha u mundua të na bënte për vete. Na kujtoi traditat dhe trimërinë labe, ngriti lart dhe figurën e «patriotit» Zenel Gjoleka dhe priste që ne t'i jepnim besën e të bashkoheshim rreth

qeverisë kuislinge. Ai donte të përçante luftën tonë dhe të hidhte vëllanë kundër vëllait.

Faiku mbaroi fjalën e priste miratimin nga pjesëmarrësit. Vetëm pak nga të pranishmit tundën kokën në shenjë aprovimi duke e shoqëruar me ndonjë fjalë, pjesa më e madhe heshtte. Dy-tri vetë u mblodhën kokë më kokë dhe diçka filluan të përshpërisnin. Faik Qukut s'i pëlqeu kjo. Iu duk si një komplot kundër tij. Na ftoi të flisnim. Kohë për t'u menduar nuk kishte. Malo Arifi, Avdul Hakiu e Sulo Veipi panë njëri-tjetrin. Nuk kishte ardhur akoma çasti i volitshëm për të folur. Zeneli dhe ndonjë tjetër filluan t'u mbajnë iso fjalëve të Faikut. Ishin fjalë e premtime boshe, «pa bereqet» siç thotë populli.

— Ne nuk kemi nge, zoti Faik, të mendojmë për të tilla gjëra. Fëmijët i kemi pa bukë, kudo ka vuajtje e mjerim. Nuk na del koha të merremi me këto që thua zotrote. Kemi hallet tona, — foli Avduli.

— S'ka as rrugë automobilistike për t'i zgjidhur hallet më shpejt, — plotësoi Suloja.

Faiku shikonte herë njërin e herë tjetrin. Pastaj shikimin e hodhi nga të tijtë. Buzëqeshi një herë dhe përsëri u kthye nga fshatarët.

— Të gjitha këto do të rregullohen po të dëgjoni dhe të veproni si ju thashë. — Heshti pak për të parë reagimin e të tjerëve dhe shtoi: — Në qoftë se do të ndiqni rrugën që tregojnë të shkurtit te Stalini, kështu do të mbeteni gjithë jetën.

Deshte të shtonte dhe diçka tjetër, por Avduli duke përfituar nga pauza e shkurtër që pasoi foli:

— Tatimet, xhelepet, të dhjetat na rëndojnë shumë. Hiqini!

Si një urdhër i rreptë i tingëlloi në vesh Faikut fjala e fundit. Deshte të thoshte diçka, për t'i thyer

këta lebër kokëfortë, por fjalët kishin humbur brenda tij.

Faik Quku u nxi në fytyrë. Duart dhe i gjithë trupi i dridheshin. Edhe tradhtarëve të tjerë u rënduan ato fjalë. Më në fund e kuptuan se me këta njerëz ishte e kotë të vazhdonin bisedën. Fshatarët u ngritën. U ngritën dhe Faiku, Rasimi e Zeneli. Maloja, Avduli e Suloja bashkë me të tjerët bisedonin gjallërisht duke u larguar. Mbledhja kishte dështuar me turp për zotërinjtë. Zemërimi i prefektit ishte i madh. E pa se në Kurveleshin e Poshtëm nuk bëri dot gjë, prandaj u nis për në Kurveleshin e Sipërm. Po dhe aty mundimi, siç thotë fjala, i shkoi huq.

Ishte dita e 5 qershorit të vitit 1942 kur ai me bisht në shalë u nis nga kishte ardhur. Deri në kufi të katundit Kolonjë e përcolli dhe nënprefekti i Kurveleshit, Novruz Toçi. Gjatë gjithë rrugës hartuan plane se si t'i bënin zap këta njerëz të pabindur. U ndanë me përzemërsi pasi Novruzi u premtoi se do të përdorte çdo mjet, për të zhdukur këlyshët e të kuqve. Duke menduar se nga do t'i niste masat kundër tyre, mori rrugën për në Gusmar. Shumë telashe u kishte shkaktuar propaganda e komunistëve. Por akoma më tepër e shqetësonin aksionet e çetës partizane të Kurveleshit. Kishte përdorur shumë dredhi, për ta shtënë në dorë, por s'kishte mundur. Si i kishte thënë prefekti?!... «Duhet të veprosh me ngulm e zgjuarësi!»

Novruzi mendonte se si do të ishte më mirë të vepronte, por planet nuk mundi t'i realizojë. Akoma pa mbërritur në Gusmar u dëgjuan disa krisma pushkësh. Plumbat e therën në trup Novruzin. U mundua të qëndronte në këmbë, bëri dy-tri hapa për t'u

mbështetur pas një peme. Dora i vajti në kobure, por nuk mundi ta nxirrte e ta shkrepte. Krisma të tjera u dëgjuan dhe plumba të tjerë e kafshuan pa mëshirë. Ra përdhe i mbytur në gjak. Kështu i pagoi krimet që kishte bërë ndaj popullit të Kurveleshit. Çeta partizane zbatoi vendimin që kishte marrë celula e Partisë.

DASMA

Fshati ynë i shtrirë në këmbët e malit Shkagë prej kohësh kishte nisur të zgjohej nga dremitja. Era e lirisë që kishte nisur me Thirrjen e PKSH dhe traktet që shpërndaheshn herë pas here na flladisnin zemrat dhe na mbushnin me optimizëm për ditët që do të vinin. Pothuaj të gjithë e kishim përqafuar rrugën e re, një dasmë e madhe kishte nisur në të gjithë vendin. Armiku mundohej e mundohej të mbyste jetën, dhe gëzimet tona, por s'ia dilte dot. Jeta vazhdonte me gjithë gëzimet dhe shqetësimet e përditshme.

Ishte tetori i vitit 1942. Nga një shtëpi dykatëshe shpërndaheshin tingujt e këngës labe. Isoja e saj dëgjohej deri larg. Fshati kishte gëzim, thua se nuk ishte kohë lufte dhe se asgjë nuk i shqetësonte banorët e këtij fshati. Por kjo qe vetëm pamja e jashtme. Po të hyje në brendësi do të të binte në sy postkomanda italiane, ndërsa pak më tej telat me gjemba që rrethonin kazermat e milicëve. Grykat e armëve dukej sikur përgjonin tingujt e këngëve dhe ishin gati t'i mbytnin me kollitjen e tyre të egër. Përreth vërtitej vdekja, ndërsa këta njerëz bënin dasmë, i gëzoheshin e i këndonin jetës.

Fshatarët grupe-grupe nxitonin për në dasmë. Isoja i ftonte të gjithë. I zoti i shtëpisë kishte ftuar shumë.

Brigadieri Mete i ulur në tavolinë dëgjonte tingujt e këngëve që arrinin deri aty. S'i zinte vendi-vend. U çua dhe iu afrua dritares. Midis atyre që shkonin në dasmë i zuri syri Avdulin, xha Ismailin, Veizin e të tjerë, por pa dhe bashpunëtorin e tij Jupe bashkë me dy-tre të vetët. Kishte përgatitur një plan ai dhe priste që sonte Jupja ta vinte në zbatim. Jupja do të dinte si të vepronte... një buzëqeshje iu ravizua në buzë. Dasma vazhdonte. Gëzimi sa vinte shtohej. Të ftuarve të riardhur u liruan vend te sofrat. Bisedat, këngët dhe shëndetet ndiqnin njëra-tjetrën. Jupja kishte zënë vend midis dy-tre vetëve që ia dëgjonin fjalën. Ngrinte gotën herë pas here, po nuk merrte pjesë në bisedë; priste çastin e volitshëm. Kur iu duk se ky çast erdhi, mbushi gotën dhe kërceu në këmbë. Qëndroi ashtu për pak kohë sa u vendos qetësia. Tërë kapadaillëk drejtoi gishtin nga postkomanda dhe me zë kërcënues pyeti:

— E shikoni postkomandën? Bashkë me brigadierin Mete do të bëjmë zap dhe do t'u tregojmë vendin leckamanëve. që na përçajnë fshatin dhe na prishin miqësinë me ata që na mbrojnë e na ushqejnë.

Pasi heshti pak propozoi që të gjithë sa ishin atje të këndonin një këngë për Duçen. E kaluara e Jupes dihej. Në fshat e njihnin si njeri grindavec dhe si pijanec e kumarxhi. Kish njerëz që dinin edhe më shumë: në Gjirokastër, ku kish qëndruar disa kohë, që përpunuar nga Shefqet Gjoleka, për të hyrë në shërbim të fashizmit italian, për të përçarë fshatin e për të spiunuar njerëzit e Lëvizjes. Këto dihesin,

por asnjerit nuk ia merrte mendja që Jupe Brahimi të ngrihej në mes të dasmës e të propozonte, që të merrej një këngë për Duçen.

Në dasmë ndodheshin dhe disa komunistë dhe simpatizantë të Lëvizjes. Atyre ua drejtoi ato fjalë Jupja dhe kishte për qëllim jo vetëm që t'i provokonte e t'i fyente, po të rriste edhe influencën e tij në sytë e atyre që akoma nuk e kishin zgjedhur rrugën e tyre dhe nuk dinin nga të shkonin. Gjendja u rëndua; të heshtje do të thoshte jo vetëm të gëlltisje të sharat e një tradhtari, por edhe të aprovoje veprimet e ushtrisë pushtuese, të këndoje për Musolinin, nuk ishte gjë që bëhej. Ta kundërshtoje ishte rrezik se prishej dasma dhe këtë gjë nuk e donte asnjëri nga ne, se i zoti nuk na kishte faj. Kjo thikë me dy presa, që na u vu përpara, duhej mënjanuar. Jupja me dy-tre njerëz të tij, që donte të notonte në ujëra të turbullta, duhej të merrte përgjigjen e merituar. Kur panë që ne heshtëm për disa çaste, besuan se gjithçka u kishte dalë sipas llogarive, ndaj filluan të zbardhin dhëmbët e të fërkonin duart nga kënaqësia. Ne shihnim njëri-tjetrin dhe mendonim për përgjigjen që të ishte sa më e saktë për këtë këlysh të fashizmit. Më i shpejtë nga të gjithë u tregua Avdul Hakiu. Në kohën kur Jupja pyeste një shok të vetin që kishte pranë se cilën këngë të Duçes të këndonin, Avduli ngriti një dolli për të zotin e shtëpisë që bënte dasmën.

— E ngrë këtë dolli për shëndetin e të zotit të shtëpisë që na nderoi, duke na ftuar në këtë dasmë. Qëllimi i dasmave nuk është vetëm shprehje e gëzimit të prindërve apo të çiftit, mendoj unë, por ai është më i thellë. Ajo ka qëllim afrimin, bashkimin e vëllazërimin jo vetëm brenda-përbrenda fisit, por të të gjithë pjesëmarrësve. Kështu ka qenë që kur

mbahet mend dhe në këtë traditë të bukur duhet ta zhvillojmë më tej.

— Bukur e ke thënë, o Avdul Hakiu! — ia preu fjalën Ibrahim Ismaili.

— I zoti i dasmës, — vazhdoi Avduli — ka bërë shpenzime të mëdha dhe dëshiron që ne jo vetëm të dëfrejmë e të gëzojmë, por edhe të largohemi nga shtëpia e tij bujare, kur të mbarojë dasma, sa më të kënaqur.

— Ashtu është, ashtu. Shpenzimet prandaj i ka bërë, — pohoi Suloja.

— Nderin që na bëri duke na ftuar, — vazhdoi Avduli, — ne e vlerësuam dhe e nderuam duke ardhur. Apo s'është kështu, xha Ismail?

— S'e luan as topi, more bir, po vazhdo! — ia ktheu tjetri.

— Përsa u takon «leckamanëve» të fshatit me se merren e çfarë bëjnë ata tani, këtë i zoti i dasmës nuk e ka futur në defter, se nuk i duhej. Kujt t'i duhen, ata aty janë, le të merren nesër ose një ditë tjetër me ta.

— Drejt, drejt e ke, — pohonte xha Ismaili.

Jupja ndërkohë kishte lënë pështjetjet vesh më vesh me shokun e tij dhe mundohej të kapërdinte sa thoshte Avduli, por fjalët e fundit të tij nuk i duroi dot, prandaj shpërtheu:

— Atë se kur e qysh e dimë vetë. As që kemi nevojë për mendtë e tua se ne të njohim mirë se cili je.

Kur shqiptoi fjalën «ne» e drejtoi gishtin andej nga mendonte se kishte shokët e vet që e përkrahnin, por ata kishin ulur kokën duke mos dashur të marrin pjesë në debatin që zhvillohej. Avduli ishte i qetë, edhe ne të tjerët po ashtu. Kjo qetësi e tërboi më te-

për Jupen dhe filloi të shkumëzojë, por Avduli iu përgjigj i qetë:

— Sa më njeh, të njoh dhe të dyve na njohin mirë këta burra, prandaj as që është koha e vendi për t'i bërë këto muhabete sonte, se jemi në dasmë e në gëzim. Në një vend tjetër e bëjmë këtë bisedë.

Ndërkohë që bëhej ky debat Veizi me shokë morën të gjitha masat e nevojshme, për t'i dalë përpara ndonjë të papriture që mund të ndodhte. Të tilla raste priste Metja për të shtënë në dorë të gjithë shokët. Shikimi i Avdulit u kryqëzua me atë të Veizit. Mjaftoi kjo që tjetri të kuptonte se çdo gjë ishte në rregull. Avduli me një zë të fortë plot pezm e neveri iu drejtua Jupes:

— Asnjëri nga ne që është këtu, o Jupe, nuk ka frikë nga brigadieri yt, se ne jemi në shtëpinë tonë dhe në shtëpinë e tij njeriu bën çfarë të dojë. Brigadieri me të tjerët kanë ardhur këtu me forcën e armëve. Ky vendi ynë e ka për traditë që kush i vjen me zjarr e me hekur me to t'i presë e t'i përcjellë. Ashtu si e kanë pësuar dhe të tjerët në këto gryka. do ta pësojnë dhe këta. sepse të gjithë ne, si bij të vërtetë të këtij vendi, do të rrëmbejmë armët për lirinë e tij. Prandaj mblidh mendjen dhe leri mënjanë kërcënimet se nuk të pinë ujë.

— Jo more!... Dashke të bëj sehir leckamanët që prishin e përçajnë fshatin, ë? Po nderi im, sipas teje, ku është? — kërceu nga vendi Jupja sikur ta kishte pickuar ndonjë gjarpër.

— Se kush e prish dhe e përçan fshatin nuk e shohim vetëm unë e ti, por të gjithë. Atyre llogari do t'u kërkojnë të gjithë e jo vetëm ti. Për atë se ku qëndron nderi yt më mirë se sa ti vetë asnjeri hë për hë nuk mund ta dijë.

— Çfarë ke që kërcen kështu sonte, o Jupe? — foli Ibrahim Ismaili. — Që kur të paska rënë mbi shpatulla barra e tërë fshatit? E kush të ka vënë ty gjykatës të fshatit që të na pyesësh e të na shesësh gjithë ato profka? Mos vallë Metja? Do bëje mirë të lëpije ndonjë brinjë e të shikoje punën tënde, more vesh, apo jo?!

Fjalët që tha Ibrahimi i miratoi shumica e të ftuarve. Jupja u bë spec i kuq në fytyrë. Hodhi nja dy-tri gota rresht dhe iu kthye:

— Po të na linin rahat këta, — dhe drejtoi gishtin tregues nga Avduli, — do ta shihje ti dhe të tjerët sa mirë do të ishim.

Gjithë duke u përtypur filloi të qeshë me një zë të çjerrë fare pa shkak. Të tjerët u vrejtën. Jupja priste që fjalët dhe e qeshura e tij të bënin efekt të madh, por kur e pa që asnjeri s'e shoqëroi u nxi dhe mori një pozë qesharake.

— Po të na linin rahat këta, — theksoi përsëri Jupja duke iu drejtuar Ibrahimit, — edhe unë, dhe fshati s'do të qemë keq. Kurse ajo tjetra, çfarë ha unë brinjë apo kokë, s'i hyn njeriu në punë.

Asnjërit prej nesh s'i durohej. I duhej treguar vendi siç e meritonte këtij qeni. Avduli hodhi sytë nga i zoti i shtëpisë si për t'i kërkuar falje për gjithë sa ndodhi dhe iu drejtua përsëri Jupes me një zë të ashpër që e bëri Jupen të dridhej sikur ta kishin zënë ethet e gushtit.

— Atë se kush nuk e lë fshatin rehat koha po e tregon dhe do ta tregojë. Po që të dilje ti në krye të këtij fshati asnjeriu nuk ia merrte mendja. Ke marrë një detyrë të rëndë përsipër, prandaj ki kujdes se mos të zë nën vete.

Të tjerët qeshën. Avduli ia nisi lehtë një këngë mjaft të përhapur në të gjithë Labërinë:

Dërgon Gjoleka spanoi,
Tafil Buzit të m'i thoi.
Gjoleka s'e turpëroi,
Porosinë ia mbaroi;
Kaftanazit ia martoi
Me të dyja ç'e qëlloi,
Çau dyzetë mijë e shkoi.

Fytyra e Jupes u nxi më tepër se më parë. Koka iu var më poshtë, supet iu u'ën, duart filluan t'i dridhen. Ishte një shuplakë e fortë kjo. Edhe kënga që nisi Avduli i drejtohej atij bashkë me shokë. Kërciti dhëmbët, përplasi gotën mbi sofër (ajo u bë copë-copë) dhe u ngrit. Këmbët mezi e mbanin.

— Mjaft, mjaft! — bërtiti. Nuk ishte britmë. Ishte klithma e një bishe të plagosur për vdekje. —

— Mjaft se na shurdhuat.

Pastaj iu drejtua Avdulit:

— Mos ke dëshirë të na këndosh edhe atë të Nase Labit?!

— Në shtëpinë tonë do të këndojmë ato këngë që na pëlqejnë. Edhe kënga e Nases nuk është e keqe. Turp të kesh që vepron në këtë mënyrë! Ulu aty e mos uluri si grua e keqe.

— Ulu, o Jupe, ulu! — i thanë shumë vetë. Bile disa e zunë nga cepi i palltos. Te dera e odës erdhën e u mblodhën disa gra që kishin dëgjuar zhurmat për të parë se çfarë ndodhte.

— Si të ulesh, more, si të ulesh?! — ulërinte Jupja. — Nuk e dëgjoni se çfarë këngësh këndojnë?

Të tjerët panë njëri-tjetrin. Patjetër që ky njeri sot nuk ishte në rregull.

— Dëgjo, o Jupe Brahimi! — iu drejtua Sulo Veipi. Ty ose të ka zënë rakia ose paske lajthitur nga mendtë. Kënga e Gjolekës që e këndon gjithë krahina nuk të pëlqen? Ne fshatarët e tij s'paskemi të drejtë të këndojmë sipas teje? Mblidh mendjen se të paska ikur për miza!

Por fjalët e tij nuk i bënë përshtypje Jupes. Ai vazhdoi me të tijën:

— Këtu s'do të bëhet si të dojë ky! — bërtiti duke treguar Avdulin. — Duhet të këndojmë këngë për Duçen.

— Ne s'dimë italisht, — tha Veizi duke iu shkelur synë shokëve. — Shqip s'ka ndonjë këngë për të. Ti që di italisht merrja ndonjë kënge, ne të tjerët të dëgjojmë, ose më mirë dil aty afër dollapit dhe këndo sa të kënaqesh, por ne mos na prish muhabetin.

— Le t'ia marrë, le t'ia marrë — aprovuan disa të tjerë mendimin e Veizit.

Jupja mbeti keq, nuk dinte si të vepronte.

— Unë them të këndojmë atë të mbretit, — ia priti një nga trapeza e dytë. Ajo është e bukur dhe puro shqip.

— S'e kam dëgjuar ndonjëherë, a i vrarë. Si është ajo këngë? — pyeti xha Ismaili. Ata që e dinin përmbajtjen e saj ulën kokat, për të fshehur gazin, që ishte gati t'u shpërthente.

— Po të doni, — u tregua i gatshëm ai i trapezës të dytë, — ua them.

— Thuaje, thuaje! — ngulën këmbë shumë vetë.

— Dëgjojeni! — tha tjetri dhe ia nisi:

Erdhi mbreti që nga Roma
Të na qajë hallet tona,
Të na bëjë për vete deshi,
Po me të gjithë bota qeshi,
Se për pak sa s'shkoi në varr
Nga një djalë shqipëtar.

Të qeshurat shpërthyen nga të gjitha anët, ishte një gaz i përgjithshëm që bënte të tundeshin dyshemetë dhe muret e dhomës. Edhe gratë që ishin te dera nuk e mbajtën dot veten. Jupja u zverdh më tepër. Kërciti dhëmbët sikur të bluante xham dhe foli çaprazçe;

— Mallkuar qofshi me gjithë atë këngë!

Vuri dorën në brez duke kërkuar diçka. Gjakrat ishin nxehur. Jupja ishte bërë si i tërbuar. Me mundim nxori koburen dhe filloi të kërcënojë.

— Sonte ose do të bëhet si them unë, ose do të bëhet njëra! Do të këndohet dhe kënga e Duçes ashtu si u këndua ajo e Gjolekës. Më kuptoni, bëhet njëra!

— Atë këngë shko këndoje në shtëpinë tënde bashkë me pipinon! — i tha Veizi. Tjetri i drejtoi revolen, por Veizi me një të kërcyer u ndodh pranë tij dhe e goditi fort. Revolja u shkëput nga dora dhe ra para këmbëve të Jupes. Jupja e mblodhi veten dhe u mat ta rimerrte, por kur pa të gjithë burrat në këmbë dhe fytyrat e tyre të ndërkryera u tremb.

— Këtu nuk do të bëhet si të thuash ti. Këngët që do të këndojmë i kemi zgjedhur vetë. Atij që na grabiti lirinë së shpejti do t'i këndojmë një këngë tjetër dhe atë me grykën e maliherit si më 1920.

Dhe kënga mbushi odën e doli jashtë mureve.

Ishte një këngë që të ngrinte peshë dhe ftonte të rrëmbeje pushkën për liri.

Mua s'më lidhi Turqia
Jo të më lidh Italia!

Jupja sa s'pëlciste nga inati. U shpëtoi burrave që e mbanin dhe doli jashtë. — Do ta shihni! Do ta shihni! kërcënonte ai. U nis te brigadieri për t'i treguar sa kishte ndodhur, por nuk arriti dot... shokët e njësitit e vranë në rrugë.

KTHIMI NË JETË

Ai ia nguli sytë zjarrit që bubullonte në vatër dhe nuk donte të shikonte asnjeri. Kishte disa ditë që kishte dezertuar nga ushtria Lazja, por ishte shumë i mërzitur. Mundoheshim me çdo kusht t'ia lehtësonim vuajtjet, por ai sikur nuk dëgjonte asgjë.

Lazja ishte ulur aty, pranë vatrës, i zhytur në mendime dhe s'donte t'ia dinte për ato që i thoshim. Ne flisnim, kurse ai heshtte, thua se fjalët tona godisnin në veshin e shurdhit.

Laze Sulo Balili kishte dezertuar nga radhët e ushtrisë italiane dhe ne kishim shkuar që ta përgëzonim për këtë akt patriotik, por ai qëndronte i ngrysur sikur të mos kishte njeri pranë dhe fjalët tona të mos i drejtoheshin atij. Ne pamë njëri-tjetrin të habitur. S'na kishte ndodhur asnjëherë kështu.

— Fole një fjalë të shkretën! — iu drejtua Mediu të vëllait duke trazuar prushin në vatër.

Një heshtje e rëndë dhe e gjatë sundoi në odë. Ne prisnim që tjetri të fliste. Atëherë do ta kishim më të lehtë, por ai heshtte. Kjo gjendje na shtyu të dyshojmë. Vërtetë Lazja kishte dezertuar nga radhët e ushtrisë, por diçka duhej të kishte në këtë mes. Mos vallë i ishte ndërruar mendja?!

— Domethënë paskeni ardhur për të më uruar?! — na u drejtua. — Ju faleminderit. Fjalët tuaja më kënaqën. Njësoj qenkeni dhe ju si ky, — dhe shtriu dorën në drejtim të të vëllait, Mediut. Por pas një çasti shpërtheu: — Ç'më kujtoni ju, fëmijë? Kërkoni të më mbani për dore, ë? E keni gabim! Unë kokën dhe sytë i kam në vend dhe do të bëj e do të shkoj atje ku duhet e ku më pëlqen. S'kam nevojë për këshillat tuaja!

Ne pamë njëri-tjetrin të habitur. Tjetër gjë prisnim prej tij e tjetër po na dilte. Diçka luante në këtë mes, po se çfarë nuk mund ta kuptonim. Menduam se mos këtë gjë e kishte nga mërzitja dhe nga fakti se po e ndiqnin. Mateshim mirë para se t'i flisnim, mjaftonte vetëm një fjalë e pakontrolluar që të prishte tërë punën.

— Kokën dhe sytë i ke e mund të veprosh si të duash, por erdhëm të të themi se hapin e parë e bëre si burrat. Më vonë vepro si të dish vetë. E... në qoftëse je penduar për dezertimin nga ushtria, kthehu prapë...

Këto fjalë e goditën rëndë Lazen, por përsëri nuk na ktheu përgjigje.

Ne mundoheshim që ta bënim të fliste. Vetëm përmes fjalëve të tij do ta kuptonim se çfarë kishte ndodhur dhe do ta kishim më lehtë për të vepruar.

— Ti ike nga ushtria apo të përzunë? — e pyeta unë.

— Ika vetë! — ma ktheu.

— Po pse ike?

— M'u mbush mendja dhe ika. Isha i paqartë për shumë gjëra që ndodhnin në repart. Tani që u sqarova e shoh që u nxitova.

— Dhe kërkon të kthehesh prapë tek ata që po na pinë gjakun, ë? Foli mendjes!

Ai na shikonte të gjithëve në sy dhe u ngrit që të ikte, por Ethemi i doli përpara dhe i mbylli derën.

— Po vepron si burracak e jo si burrë. Nga kush trembesh që s'flet hapur, nga vëllezërit e tu?

Lazja u step dhe mbeti në këmbë pa ditur çfarë të bëjë. Koka iu var në gjoks.

— Ulu aty, — i tha Etemi, — përndryshe, këtë hap që matesh të hedhësh, s'kemi për të ta falur kurrën e kurrës.

Lazja ishte mbyllur në vetvete, dukej sikur asgjë nga ato që i thoshim nuk i interesonte, por e vërteta nuk ishte ashtu. Ai vuante. Një luftë e madhe zhvillohej brenda tij. E kishte shumë të vështirë të ndryshonte rrugën, megjithëse e kuptonte dhe vetë që ishte gabim. Fjalët tona plot helm për pushtuesin dhe ata që e përkrahnin godisnin pa mëshirë në ndërgjegjen e Lazes. Ai s'na kishte treguar gjë, por e kishim kuptuar se diçka e shqetësonte.

Një natë ndërsa ishim mbledhur të gjithë rreth sofrës morëm gotat në dorë dhe e ftuam dhe Lazen të bënte të njëjtën gjë. Ai hezitoi për pak, por pastaj e mori gotën me dorën që i dridhej. Dy pika lot i rrëshqitën nëpër faqe.

— Ju kërkoj ndjesë, vël'ezër! — tha. — Po duhet ta dini që më dërrmuat fare. Edhe unë do ta pi këtë gotë për lirinë e mëmëdheut, se për atë dezertova nga ushtria, por më theu Zenel beu rrugës duke ardhur... Tani ju betohem me jetën time se hapin që hodha do ta vazhdoj bashkë me ju deri në pikën e fundit të gjakut.

Qëndroi gjatë i menduar sikur të deshte të përmblidhte më mirë mendimet dhe pastaj nisi të na tregojë si i kishte ndodhur...

U nisa vetë i dyti nga reparti. Çdo gjë shkonte mirë dhe mirë do të kishte shkuar sikur në të hyrë të Buronjave të mos ishim takuar ballë për ballë me Zenel Gjolekën. Ne e pamë të parët dhe u munduam t'i shmangeshim, por na kishte parë dhe ai, kështu që u detyruam të takohemi. U ulëm nën hijen e rrepeve dhe drodhëm nga një cigare. Ai e kuptoi se si ishte puna: ia treguan fytyrat tona të zbehta nga pagjumësia, lodhja e uria.

— Për ku kështu, more djem? — na pyeti si me keqardhje e habi.

— Po si të të themi, — u përtypa nëpër dhëmbë. — Ikëm nga ushtria...

— Ikët nga ushtria, ë? Po pse?

Aty për aty menduam të trillonim ndonjë gjë, por koha ishte e shkurtër dhe ia kishte zgurdulluar sytë e priste përgjigjen tonë. Sado që u munduam t'i tregonim disa shkaqe, ai nuk na besoi. Pastaj me një ton të ëmbël na u drejtua:

— Unë ju pyes si djemtë e mi, prandaj s'duhet të më gënjeni.

Ne ulëm kokat pa ditur çfarë t'i themi. Nusreti e mblodhi veten i pari dhe i tregoi drejt:

Ne ikëm nga ushtria se për fashizmin dhe ushtrinë italiane thuhen shumë fjalë të këqija. Dhe meqë këtu ka filluar Lëvizja erdhëm që të marrim pjesë dhe ne në të.

— Bravo, bravo! Ja kjo është ndershmëri, — na tha ai duke na rënë krahëve me përkëdheli, ndërsa në sytë e tij digjej një flakë tjetër që vetëm tani unë po e kuptoj. Heshti pak e pastaj filloi: —

— A.....a...ah, more djem, more djem! — dhe tundi kokën në shenjë qortimi. — S'thonë kot, i riu si veriu. Po nuk bën kështu, mor bij. Nuk bën kështu. Dëgjuat një fjalë dhe menjëherë i zutë besë. Ne te ju kemi varur shpresat. Ju duhet të kishit parë më thellë, se jo çdo fjale që dëgjohet i duhet zënë besë. Pse po të qe fati i atdheut në rrezik këtu do të më gjenit mua?

Këto fjalë na bënë përshtypje dhe menduam se ishim gabuar, por ai nuk e la vetëm me kaq.

— Që keni merak për fatin e vendit, kjo më gëzon, por që dëgjoni ca brekëgrisur kjo s'më pëlqen! Ju e dini ç'i ka dhënë familja jonë Shqipërisë. Po të qe si thonë ata, pushka e Gjolekë do të gjëmonte si qëmoti. Apo dhe ju e mohoni këtë gjë? — na u drejtua ai.

Ne ngritëm supet pa ditur çfarë të themi. Fjalët e tij na çoroditën. Ai na foli kaq shumë për Shqipërinë dhe si i dhimbte zemra për të saqë i besuam të gjitha sa na tha dhe i dhamë fjalën se do të ishim me të kurdoherë për të mirën e Atdheut...

Lazja vazhdonte të tregonte ato që i kishin ndodhur me Zenel Gjolekën. Kokën e kishte ulur poshtë, ndërsa vështrimin e kishte ngulur në vatër ku flakët lëpinin kërcurin e trashë. Ne vështruam njëri-tjetrin. Lazja tha këto dhe psherëtiu i lehtësuar sikur hoqi nga supet një barrë të rëndë. Drejtoi trupin dhe vështroi nga ne. Shikimet tona u kryqëzuan. Në të ne pamë vendosmëri. Gëzimi na shpërtheu në shpirt.

— Tani e kuptova se në ç'qorrsokak donte të na fuste Zenel Gjoleka.

Filluam ta përgëzojmë për vendimin që mori.

— Zenel Gjoleka që përgjërohet vetëm me fjalë për vatanin do të shohë se si luftojnë dhe vdesin bijtë e vërtetë të Shqipërisë.

Përmes aksioneve u rrit figura e Lazes gjersa një ditë të bukur të majit 1944, batalioni i rinisë që komandohej nga Lazja mori detyrë të asgjësonte forcat gjermano-balliste të përqëndruara në Senicë të Delvinës. Luftimet u zhvilluan të ashpra; armiku pësoi humbje të konsiderueshme, por që detyra të plotësohej u desh dhe gjaku i Lazes. Ai ra për ditët e reja.

SULMI MBI POSTKOMANDË

Brigadieri Mete përpunoi plane pas planesh, për të shtënë në dorë përgjegjësit e celulave të Partisë dhe të gjithë komunistët e fshatit. Më në fund ia arriti të arrestonte përgjegjësit e dy grupeve edukutive, Ali Lalën dhe Veledin Zenelin. Ai filloi të merrte masa të rënda kundër atyre, që ishin të regjistruar në listat e tij. Të gjithëve na shqetësoi kjo gjë. Shqetësoheshim për fatin e shokëve. Gjithçka e kishim marrë parasysh dhe punën nuk do ta linim në mes, por duhej bërë diçka për t'u ardhur shokëve në ndihmë. Aty për aty lajmëruam shokët kryesorë të celulës si Mustafa Matohitin, Memo Meton, Avdul Hakinë, Sulo Veipin e të tjerët. Ata ndodheshin larg, por ne dërguam shokët për t'i lajmëruar. Nga ana tjetër morëm masa për të lajmëruar njësitin e armatosur të fshatit bashkë me pjesëmarrësit e grupeve edukative. Veprimet duhej të bëheshin të shpejta në qoftë se donim të shpëtonim shokët. S'kaloi shumë dhe të gjithë u nisëm për në Buronja sipas porosisë së Mustafait, që kishte ardhur në fshatin tonë, për të sjellë disa porosi të Qarkorit.

Filloi të erret. Retë si të trembura lëviznin me shpejtësi në drejtim të pllajave e grykave. Frynte

një erë e ftohtë, që të priste fytyrën e s'të lejonte të ngopeshe me frymë. Vetëtimat pasonin njëra-tjetrën dhe ne që ecnim për në vendin e caktuar na dukej sikur shkonim përmes flakëve. Bubullimat s'kishin të pushuar. Toka dridhej nga goditjet e rrufeve sa dukej sikur nga minuta në minutë do të çahej. Por pavarësisht nga shtrëngata shokët u mblodhën në vendin e caktuar. Duheshin lajmëruar dhe të tjerët. Kështu vendosëm dhe u nisëm përsëri përmes shiut e suferinës. Ishte e vështirë t'i gjeje se në cilën bazë ishin mbledhur. Gishtërinjtë e duarve nuk i ndjenim nga të ftohtit, por ne s'pyesnim. Jeta e shokëve ishte më e shtrenjtë se gjithçka.

Pasi u mblodhën të gjithë u nisëm për në Burenjat. Aty takuam Rrapo Buzhelin që na shpuri te mulliri i Gjolekë ku na prisnin të tjerët. Mustafai kur pa që u mblodhëm hipi te shkallët e mullirit, mbuloi automatikun për të mos i hyrë ujët e shiut, që binte me rrëshekë, kurse me dorën tjetër ngriti strehën e kapeles. Na hodhi një vështrim të gjithëve dhe filloi të fliste. Zëri i dilte i thellë.

— Vëllezër! — Fjalën e tij e shoqëroi një vetëtimë që ndriçoi dheun dhe pas saj ia dha një bubullimë shurdhuese. Mustafai hodhi sytë përreth. — Vëllezër, pas stuhisë vjen kohë e mirë, thotë populli.

Të gjithë e kuptuam brendinë e këtyre fjalëve. Vumë buzën në gaz. Edhe Mustafai bëri të njëjtën gjë.

— Breshkamani na ka arrestuar shokët tanë. Ka shumë mundësi që nesër t'i pushkatojë. Kështu ai mendon se do të na thyejë, do të na gjunjëzojë, do të na trembë. Ai ka dëshirë të na shikojë të përulur para tij, por ne duhet të shtrëngojmë më fort radhët. Celula vendosi t'u tregojmë këmishëzinjve se kush

jemi, të sulemi mbi ta dhe të lirojmë shokët. Si thoni vëllezër, drejt e kemi vendosur?

Zërat e të pranishmëve gjëmuan para se të mbaronte fjalën Mustafai. Ata aprovonin fjalët e thëna dhe vendimin e marrë.

— Në të gdhirë, — vazhdoi Mustafai — do të sulmojmë postkomandën dhe kazermat e italianëve.

— Gati jemi, na udhëhiqni! — gjëmuan përsëri zërat e luftëtarëve.

Pas kësaj u vendos se si do të veprohej. Një pjesë e shokëve do të zinin pritë te Rrapi i Lëpushës nga mund të vinin përforcime nga Gusmari. Ata do të prisnin dhe lidhjen telefonike me Gusmarin. Kurse Sinani bashkë me dy të tjerë do të priste linjën Kuç-Himarë. Forcat e tjera u ndanë në katër grupe me detyra të caktuara. Njërin e drejtonte Mustafai me Memon, të dytin Sejfudini me Sulon, të tretin Avduli me Bajramin, ndërsa të katërtin Shabani. Këtij grupi iu ngarkua detyra që të hapte i pari zjarr me bomba dore kundër kazermave të milicëve. Përgatitjet ishin të shpejta. Xha Banushi i lutej Mustafait që njërën nga linjat telefonike ta priste ai bashkë me disa shokë. Ai kërkonte gjithashtu që ta llogarisnin edhe për sulmin kundër karabinierisë.

— Baba, — mundohej t'i mbushte mendjen Mustafai xha Banushit, — do të lodheni e do të këputeni se nata është e errët dhe shtyllat e telefonit janë vendosur në rripa e buzë greminash, prandaj nuk duhet të rrezikoheni. Ata që caktuam për këtë punë janë të rinj e të shkathët.

— Se janë të rinj e të shkathët, — ia priti aty për aty xha Banushi, — do të të duhen më tepër gjetiu. Atë punë që u ngarkove atyre e bëj unë me shokët e mi. Akoma s'më kanë lënë sytë dhe fuqi kam për

ta kryer detyrën. Edhe po më gjeti gjë, jetën ua kam bërë hallall juve dhe lirisë. Të gjithë ishim bërë gati. Për këtë iu raportua Mustafait. Para se të niseshim ai na porositi se lufta nuk kërkonte vetëm guxim e trimëri, por edhe mençuri dhe na uroi që të dilnim faqebardhë.

— Pushka top, vëllezër! — uroi ai dhe u nis i pari.

Shiu vazhdonte të binte, por jo më me fuqinë e disa orëve më parë. Era dhe vetëtimat kishin pushuar. Ujët na kullonte në të tërë trupin. Ne ecnim njëri pas tjetrit pa bërë as zhurmën më të vogël, për të mos kuptuar asgjë armiku. Kur dolëm në luginë pas shtëpisë së Nene, afrohet Shabani dhe me zë të ulët thotë:

— A vemi deri në shtëpinë e kushëririt tim?!

Asnjëri nuk i ktheu përgjigje, por ai nguli këmbë në të vetën.

— Hidhemi deri te tezja ime. Ju e dini që i biri i saj komandon milicët; mbase e gjejmë në shtëpi se mbrëmë erdhi nga nënprefektura. Atij gjarpëri duhet t'ia këpusim kokën të parit.

Nuk ia shikonim fytyrën se errësira na pengonte, por tingulli i zërit dhe sidomos ato që dinim për Shabanin na bindën se ato ishin fjalë të thëna me gjithë zemër dhe dëshmonin për punën e madhe që kishte bërë Partia me bijtë e saj.

Nuk ia prishëm shokut dhe shkuam. E kërkuam gjithandej Hysni Leskon, por nuk e gjetëm. Qe dhelpër ai dhe e ndiente rrezikun, prandaj atë natë s'kishte shkuar fare në shtëpinë e tij.

Tridhjetë minuta para sulmit secili nga ne ishte në vendin e caktuar. Edhe xha Banushi detyrën e parë e kishte kryer me sukses e tani priste sinjalin që bashkë me të tjerët të hidhej kundër armikut. Çasti i

shumëpritur nga të gjithë nuk vonoi. Bombat plasën nga të katër anët e kazermave. Që në krismat e para armiku u çorodit. Jehonën e krismave e përcillnin grykat dhe honet. Ato qenë përshëndetja më e përzemërt që i bëhej ditës së re që po agonte. I gjithë fshati u ngrit në këmbë. Nga drejtime të ndryshme vinin shokë të tjerë dhe rreshtoheshin përkrah nesh. Midis tyre kishte dhe mjaft gra e vajza si Hazbija, Fatoja, Pestrova, Xhevoja etj. Pas hutimit të parë armiku sikur e mblodhi veten dhe filloi të rezistonte me kokëfortësi, megjithëse e kuptoi se çdo rezistencë ishte e kotë. Rrethimi sa vente e ngushtohej. Ndoshta priste t'i vinin në ndihmë forca të tjera. Pas dy orë luftimesh milicët të frikësuar deri në palcë u dorëzuan. Vetëm postkomanda me brigadierin në krye vazhdonte të rezistonte. Propozimeve tona për t'u dorëzuar ata u përgjigjeshin me të shara e kërcënime.

Shokët që na i kishin arrestuar i liruam. Aliu bashkë me Fetahun dhe Bajramin duke përfituar nga zjarri që bënim ne ndaj postkomandës mundën të futen në shkallët e drunjta të katit të parë dhe i vunë zjarrin. Milicët dhe karabinierët kur e panë se po digjeshin filluan të dalin me duart lart. Brigadieri Mete shante e mallkonte ushtarët e tij që po e braktisnin. Menduam ta zëmë të gjallë dhe gjyqin t'ia bënte populli, por kur mësuam për vrasjen e Sulo Lalës, s'ia zgjatëm më tepër. Kjo luftë përfundoi me fitoren tonë. Ishte fitorja jonë e parë në betejë të hapur me pushtuesit.

Mustafai na përgëzoi me fjalët më të ngrohta, por dhe na porositi që të ishim gati se me të mësuar në prefekturë dhe në Tiranë për humbjen, që pësuan forcat e tyre në këtë zonë, do të nisnin ushtri të ma-

dhe e do të bënin operacione spastrimi, do të digjnin e do të shkretonin fshatrat tona, por ne duhet të qëndronim me çdo kusht. Kur shikonim fashistët të qëndronin para nesh si pula të lagura dhe postkomandën e tyre në flakë mbusheshim me krenari e forcë dhe ishim gati të përballonim çfarëdo rrebeshi që të vërsulej mbi ne.

— Rroftë Shqipëria! Rroftë liria! — tha Mustafai.

Ne brohoritëm si asnjëherë tjetër. Gëzimi i fitores ishte një gëzim i veçantë. Ne e ndienim veten krenarë. Ishte hera e parë, pas kaq kohësh pushtimi, që ne ndesheshim me armiq kaq të armatosur e të përgatitur dhe fitonim mbi ta. Ishte kjo fitore e parë që na shtoi besimin në forcat tona. Ajo na bindi se fashistët nuk e kishin të gjatë në këtë tokë të mbrujtur me gjak, mund e sakrifica.

*

* *

Lajmi i shkatërrimit të postkomandës u përhap shpejt në fshatrat e tjera dhe nga qendra e nënprefekturës u nisën në drejtim të Kuçit shumë forca italiane të shoqëruara edhe nga disa tradhëtarë. Udhëheqja e celulës analizoi gjendjen dhe vendosi të shpërndaheshim, meqë detyrën kryesore e kishim mbaruar, por të ishim gati për çdo të papritur.

Kjo ishte taktika jonë: të sulmonim atje ku s'e priste armiku, të godisnim për vdekje dhe të tërhiqeshim në ato drejtime që e donte puna. Dëshmorin e parë të fshatit, Sulo Lalën, e morëm në krah që nga fshati, kaluam nga Përroi i Thatë e në Vijë të Lugje dhe e varrosëm në një varr të vjetër. Këtë e bëmë që forcat ndëshkimore që vinin nga drejtime

të ndryshme të mos e gjenin. Italianët e milicët me të mbërritur mblodhën fshatin dhe kërkuan emrat e organizatorëve e të pjesëmarrësve të këtij aksioni. Rrahën e torturuan shumë vetë, por asgjë nuk nxorën. Dogjën shtëpitë e atyre që dyshonin dhe morën me vete Banush Zekën, Veip Zylfon, Haxhi Hakinë e Shefqet Shehun.

Atë ditë që forcat fashiste u larguan nga fshati u mblodhën të gjithë pjesëmarrësit e aksionit dhe e rivarrosën me nderim dëshmorin Sulo Lala. Mbi varrin e tij mbajti një fjalim Memo Metoja. U betuam para trupit të dëshmorit se do të luftonim deri në pikën e fundit të gjakut për lirinë e Atdheut, se këmbë të huaji nuk do të linim në vatrat tona dhe se hakun do t'ia merrnim.

DUKE GDHIRË 28 NËNTORI

— Alo... Alo... Jam nënprefekti, Gani Iljazi! — u dëgjua në receptor zëri i tij i zvargur. — Desha që me rastin e ditës së flamurit t'ju gëzoj. Më kuptoni? T'ju gëzoj! Tani sa fola me zotin prefekt dhe më porositi që t'ju njoftoj vendimin që ka marrë: Të gjithë ilegalët janë të falur! Me këtë rast ne jemi përgatitur që nesër ta festojmë ditën e flamurit në mënyrën më solemne. Unë personalisht kam dëshirë që sonte të bëni ç'është e mundur dhe të vini për të marrë pjesë në darkën që organizojmë. Alo... më dëgjoni?!

Nga ana tjetër e telefonit bashkëbiseduesi nuk po jepte asnjë përgjigje. Nënprefekti priste përgjigjen. Ky s'qe veçse një kurth i ngritur për të kapur shokët kryesorë të celulës. Nënprefekti po përpiqej të vinte në zbatim planin e tij dhe kish menduar se ata do ta falenderonin për ftesën, që u kishte bërë dhe do të premtonin, se patjetër do të shkonin.

— S'kishin kaluar as dy javë nga shkatërrimi i pushtetit fashist në Kuç dhe ishte vendosur të bëhej një aksion më i madh. Me pjesëmarrësit e grupeve edukative dhe me simpatizantët e Lëvizjes filloi të bëhet një punë e dendur propagandistike. Të

gjithë ishin të gatshëm, për të marrë pjesë në aksionin e ri. Edhe nënprefekti e kishte marrë një informatë të tillë, për përgatitjet që po bëheshin, dhe ishte shqetësuar. Meqë përpara kishte ditën e flamurit, ai u përpoq që ta shfrytëzonte për interesat e tij e për të diskredituar Lëvizjen Nacionalçlirimtare. Me këtë rast ai donte të propagandonte fashizmin dhe forcën e tij. Për këtë qëllim më 27 nëntor ftoi në nënprefekturë parinë e çdo fshati të Kurveleshit të Sipërm e të Poshtëm. Po atë ditë në Gusmar, që ishte qendra e nënprefekturës, shkuan dhe dy tradhtarë, që i kishin lidhur interesat e tyre me fashizmin. Ata e informuan për përgatitjet që bëheshin dhe kjo e shqetësoi Ganiun. Për t'u siguruar për saktësinë e informacionit, ai kërkoi në telefon komunistët Avdul Hakiu dhe Sulo Veipi, që ishin hedhur në ilegalitet. «Po të jenë në fshat, — mendonte, — do të thotë se përgatitjet s'do të jenë për këto ditë. Do të kem kohë të marr masat e nevojshme dhe t'i qëroj hesapet me ta». Dhe ky mendim iu përforcua më tepër kur ata që kërkoi i dolën në telefon. Aty për aty përgatiti grackën dhe tani priste përgjigjen nga ana tjetër e telefonit. Por përgjigja që mori e bëri të dridhet e të tronditet. Avduli e kuptoi grackën që po u kurdiste Ganiu dhe aty për aty ia përplasi:

— Ato pallavra ia shisni ndonjë shokut tuaj dhe atyre që ju hedhin ndonjë kockë. Ne nuk pyesim fare për ju e as për vendimet tuaja. Punën tonë e vlerëson populli për lirinë e të cilit luftojmë. S'do të jetë e largët dita që do të jepni llogari për krimet që po bëni.

Ganiu filloi të dridhet nga inati, por s'e bëri veten. U mundua të flasë i qetë e me ton të shtruar.

— Si të dëshironi! Po mua më duket se nuk është

mirë kështu. Ne me bukë e ju me gurë. Do të ishte gëzim i madh për ne që ta festonim bashkë ditën e shenjtë për kombin tonë.

— Buka jote, o Gani Iljazi, është helm e shkuar helmit. Nuk na bleni dot me atë bukë. Ne kemi vendosur që më mirë të vdesim e në legenin që ju hedh ju fashizmi të mos hamë. Përsa i përket ditës së flamurit në zonën tonë të lirë do ta festojmë më mirë se ju. Ne që dimë përse luftojmë dimë dhe të festojmë e të gëzojmë.

Suloja që qëndronte në këmbë përpara Avdulit qeshte nga kënaqësia. Pastaj e mori receptorin nga duart e shokut dhe filloi të flasë me nënprefektin.

— Alo, alo, alooo!

Nënprefekti përgjigjej, por Suloja bënte sikur nuk dëgjonte. Vetëm përsëriste herë pas here «alo». I shkeli synë shokut dhe vazhdoi.

— Alo! Tfy, të marrtë djalli! Po hë të shkretën se na plase. Po kush je? Si, si?... Kush more, kush?... Qaniu? E cili Qani je?... Po desha të flas me atë që më kërkoi e jo me ty që më flet si nga varri. Prandaj këpute qafën e më nxirr nënprefektin... Po ashtu thuaj, ashtu se nuk të dëgjoj fare. Po mirë zoti Gani ç'më deshe se tani sapo erdha?... Ashtu?!.. Jo more! Po që kur? Po pse s'thua ti!... Po vetë prefekti, ë? Shumë mirë, shumë mirë..

Avduli, që i kuptonte talljet dhe ironinë e shokut qeshte.

— Po kur të vimë? Sonte?... Po është vonë tani dhe ka filluar të bjerë nata, pastaj me këtë shi që bie do të ketë dalë Zhuri dhe kur del ai s'kalojnë dot as zogjtë e jo më njerëzit... Do të na dërgosh kafshë në buzë të Këmsit? Me tërë mend e ke?.. Po paske qenë zullap fare ti. Po nuk e di ti që po të

vimë ne atje ti do të shkosh të «takohesh» me Novruzin dhe me brigadierin Mete...

Ja dha të qeshurit me sa fuqi kishte bashkë me Avdulin. Ganiu nga ana tjetër në fillim mendoi se Suloja i mori për të vërteta sa i tha e po kënaqej, të paktën do të shtinte në dorë njërin. Por kur e kuptoi më në fund se tjetri tallej përplasi receptorin dhe doli jashtë. I dogjën fjalët që i thanë. Megjithatë e mblodhi veten kur mendoi se këto dy-tri ditë do të ishte i qetë, pastaj me të parë e me të bërë. Patjetër do t'i fuste në dorë të dy. Me këto mendime u nis drejt shtëpisë ku ishin mbledhur të tjerët dhe po e prisnin që të fillonin darkën. Kur hyri brenda të gjithë u ngritën në këmbë në shenjë respekti. Ganiut iu bë qejfi. I përshëndeti me kokë dhe u ul në krye. U hodhi një sy të gjithëve dhe mendoi: «Edhe sikur të më sulmojnë komunistët nuk kanë se çfarë të më bëjnë me gjithë këta trima që kam pranë!».

Errësira kishte rënë pothuajse plotësisht dhe të gjithë ishin mbledhur. Të fundit arritën Avduli me Sulon. Kur treguan se çfarë u kishte ndodhur me nënprefektin plasi gazi.

— E ndien erën për së largu, qëni! — tha Avduli, — po do t'ia dërrmojmë turinjtë edhe këtij zagari.

— A ka ndonjë nga shokët pa armë? — pyeti Suloja.

Të gjithë tregonin kush pushkë, automatik, revole e bomba. Fjalën e mori Avduli.

— Koha siç e shikoni është shumë e keqe, por detyra që na është ngarkuar duhet të plotësohet patjetër. Të gjithë sonte duhet të shkojmë në Gusmar. Koha na e vështirëson ecjen, megjithatë ka edhe një të mirë se nënprefektit dhe zagarëve të tij nuk i shkon në mend që ne do të nisemi nga Kuçi e do të

dalim në Gusmar për t'i sulmuar. Prandaj duhet të veprojmë shpejt për ta zënë dhe atë në befasi, si brigadierin Mete.

Pas këtyre fjalëve të gjithë u nisëm njëshkolonë. Ishim rreth 130 vetë nga Kuçi, Bolena, Fterra e Çorraj. Deri te rrepet e Lëpushës ecnim përmes ujit që na arrinte gjer në gju. Shiu na kishte hyrë deri në palcë, ndienim të ftohtë, por asnjëri nuk ankohej. Duke kaluar përmes asaj gryke secili prej nesh iu kujtuan luftërat e Gjolekës dhe ndihma që i erdhi nga kurveleshasit e sipërm me Hodo Nivicën në krye. Pothuaj 100 vjet pas këtyre ngjarjeve ne shkonim drejt Kurveleshit të Sipërm për të dërrmuar, përsëri bashkë, armiqtë e tjerë.

— Shpejto hapin! — më thotë shoku që kisha përpara.

— Shpejto hapin! — ia pasoja atij që kisha prapa. Dhe fjala përshkoi gjithë kolonën. Hapi u bë më i shpejtë. Sa mbërritëm në vendin e caktuar për pushim doli Zhuri, vërshoi papritur e papandehur ashtu siç vërshojnë përrenjtë malorë. Për punë minutash shpëtuam. Pasi pushuam pak u nisëm përsëri. Në Lajthi të Gusmarit na priste Mustafa Matohiti me tërë kurveleshasit e sipërm. Atje u mblodhëm të gjithë. Ndërkohë ishte bërë plani i sulmit.

Rreth orës 22 u nisëm në tre drejtimet që caktoi shtabi, për të bërë rrethimin e nënprefekturës. Një pjesë e forcave u përqëndrua në të hyrë të Gusmarit. Drejtimi i grupit tjetër ishte në afërsi të shtëpive të Duke, kurse i treti nga ana e Rexhinit. Pasi u bë rrethimi i plotë pritëm sa të gdhihej. Edhe këtë herë befasia do të ndihmonte në realizimin e planeve tona. Të rrethuarit këndonin e dëfrenin, ngrinin dolli e shëndetë. Shiu dhe breshëri që binte me tër-

bim na lagën, por asnjëri nuk e la pozicionin. Të gjithë ishim gati, vetëm sinjalin për të hapur zjarr prisnim.

Në darkën që shtroi nënprefekti Mustafai dërgoi dhe disa nga njerëzit tanë. Këtë masë ai e mori që armiku të goditej jo vetëm nga jashtë, por edhe nga brenda. Udhëheqja e celulës mendoi që nëpërmjet parisë t'i jepej ultimatumi nënprefektit për t'u dorëzuar. Me të mësuar për vendimin parësia u çorientua. Disa donin të iknin, ca filluan t'u luten shokëve tanë që të prisnin sa të largoheshin të ftuarit, kurse një pjesë tjetër ishte kundër ultimatumit e luftës. Por përfaqësuesit tanë qëndruan të papërkulur.

«I thoni nënprefektit se rrugë tjetër s'ka, vetëm të dorëzohet. Afati për t'u menduar dhjetë minuta!»

Ganiut sa si ra të fikët kur mori vesh se qe rrethuar. Të gjitha planet që kishte menduar iu bënë pluhur e hi. I hodhi një sy orës dhe kërceu në këmbë.

«Të na shtojnë kohën! — bërtiti. — Kaq është pak!» Dhe filloi të lëkundet sa andej-këtej.

— Si të duash, — i tha një nga shokët tanë që kishte marë pjesë në darkë. Ke dhe pesë minuta për të vendosur. Jetën e ke në dorën tënde. Tek fjala që do të thuash qëndron jeta dhe vdekja. Ata kohë s'të shtojnë as një minutë.

— Mirë, mirë! U thoni se po të mos më pushkatojnë dorëzohem! Po shpejt, shpejt. Ngrini dhe një flamur të bardhë.

Një çehre të vdekuri e kishte mbuluar zotin Gani, që më parë kapardisej e thoshte andej-këtej se atij s'kishte çfarë t'i bënte njeri. Ishte bërë tjetër njeri. Hodhi pistoletën në tavolinë bashkë me dy karika-

torë fishekë dhe nxori jashtë hastarët e xhepave, për të treguar se i kishte boshatisur.

Pas disa çastesh u dha urdhri që të hapnim udhën nga ana e Rexhinit për të kaluar nënprefekti me suitën e tij dhe me forcat që e ruanin për në Tepelenë. Në krye ecte nënprefekti. I merreshin këmbët. Dytri herë sa nuk u rrëzua sidomos kur pa që i kishim drejtuar pushkët. Ne ia dhamë të qeshurit. Ai ktheu kokën për të na parë, por rrëshqiti dhe ra.

— Më duket se më vranë, — tha dhe nguli duart në tokë.

— Jo, jo zotni. Rrëshqite, të rrëshqiti këmba, — ia ktheu xhandari që i rrinte pranë dhe e ngriti peshë. Era i mori kapelen, në drejtim të saj u nis një xhandar.

— Lere, lere! — urdhëroi nënprefekti me zë të shuar.

Ne ia dhamë gazit, por më tepër u shtua të qeshurit kur një shoku ynë tha:

— Lere, lere se ia vëmë balos!

Kështu e thyen qafën nënprefekti bashkë me të vetët. Ecnin duke kthyer kokën pas. Kishin frikë se mos i gostisnim me ndonjë plumb.

Në orën tetë në ballkonin e nënprefekturës doli Mustafai. Shpërthyen duartrokitje të fuqishme e urra të forta. Sa nxori flamurin tonë kombëtar i tërë sheshi buçiti: «Rroftë flamuri! Rrotë Shqipëria!» Dhe gjëmuan krismat e pushkëve në shenjë gëzimi e hareje.

Mustafai fliste, kur u dëgjuan krisma pushkësh nga Këndrevica, Bunaçia, Mali i Thatë, Çipini e Pogonica. Lajmi i fitores atë ditë u përhap me pushkë tejpërtej Kurveleshit që qe ngritur në këmbë për t'u dhënë dërmën pushtuesve e tradhtarëve. Ishte 28 Nëntori i vitit 1942...

NË GJIRIN E PARTISË

Të gjithë ishim të gëzuar nga ajo që ndodhi në Gusmar. Rruga e kthimit për në fshat nuk na u duk fare. Kujtonim nënprefektin e kapelen e tij dhe gazi nuk na ndahej nga buzët. Me të zbritur buzës së Kemzit më afrohet Birçe Sinemati dhe më thotë:

— Nesër në mëngjes herët të vish në shtëpi të Nane, se kemi një mbledhje me rëndësi. Vetëm kujdes!

U mata ta pyes se përse do të bëhej kjo mbledhje, por ndryshova mendim. Po të dinte gjë ai do të ma kishte treguar vetë ose duhej të ishte diçka që do ta merrnim vesh në mbledhje. I tunda kokën shokut, për t'i treguar se kuptova sa më tha dhe vazhdova rrugën. Duke shkuar drejt shtëpisë mendoja për mbledhjen e ardhshme dhe për detyrat e reja, që do të na ngarkonte Partia. «Ndoshta shokët kanë menduar për ndonjë aksion të ri dhe na kanë ftuar ta pleqërojmë bashkë», — thashë me vete. Pas ngjarjeve plot vrull të kohëve të fundit jeta jonë kishte marrë një kuptim tjetër. Dhe të gjithë kishim dëshirë të merrnim pjesë në sa më shumë aksione...

Në agim u nisa drejt vendit të caktuar. Te dera e shtëpisë ku do të mblidheshim gjeta Birçen. U për-

shëndetëm dhe u ulëm rrëzë murit të avllisë. Ia nisëm bisedës. Ndieja kënaqësi kur ndodhesha pranë tij. Ishte i ri Birçja, por fjalët i kishte të mençura dhe veprimet të matura.

— A ke ndonjë klasë shkollë, o Feim? — më pyeti.

— Jo! — iu përgjigja.

— Mos u mërzit vëlla, mos u mërzit! — dhe më ra shpatullave. — Do të vijë dita që të gjithë do të mësojmë, për të shkruar e lexuar.

Unë dëgjoja fjalët e tij dhe mendoja se edhe unë i verbëri do të arrija një ditë të shikoja dritën.

— Në të gjithë botën, — vazhdoi Birçja, — fillojnë të mësojnë e të shkruajnë me lapsa e me letra të bardha si bora e Çipinit, ndërsa ne shqiptarët mësojmë për të shkruar me bajoneta në pllaka guri e në faqe shkëmbinjsh. Gërmat tona brezave që do të vijnë do t'u duken të çuditshme, por në ato do të gjejnë rrugën tonë, si u ngritëm në këmbë, kush na hapi sytë dhe kush na çoi drejt diellit.

Fjalët e tij më bënë për vete. Ëndrrat merrnin krah dhe nisnin shtegtimin drejt viteve që do të vinin, kur ne do të ishim zotër të fateve tona.

— Shumë armiq e kanë shkelur këtë truall dhe të gjithë janë munduar ta lënë në errësirë e injorancë, sepse kështu e kishin më të lehtë, për ta mbajtur nën thundrën e tyre. Por të gjithë kanë gjetur atë që kanë kërkuar, kockat kanë lënë anë e kënd trojeve tona. Edhe me fashizmin kështu do të ndodhë, se tani kemi një udhëheqje të vërtetë.

Heshti pak dhe shtoi:

— Në gjimnazin e Shkodrës kam pasur një shok që shpesh më thoshte: «Ne shqiptarët s'do të lëmë asnjë rrënjë nga kjo pemë helmuese.»

— Ku është ai shok tani? — e pyeta me kuresh-

tje. Birçja psherëtiu thellë; ndjeva se e lëndova një plagë të pambyllur.

— S'është më. Ra heroikisht më 5 maj të këtij viti në Tiranë.

Ndërsa po bisedonim këto gjëra erdhën njeri pas tjetrit Shabani, Alemi, Bajrami, Veizi, Bamja e Balili. Birçja na ftoi të hynim brenda. Për herë të parë në këtë mbledhje na u drejtuan me fjalët:

— Shokë komunistë!

Kishim disa muaj që zbatonim porositë e Partisë dhe idetë e saj ishin bërë mishi dhe gjaku ynë. Ishte bërë i shtrenjtë ky emër për ne dhe tani që dëgjuam të na drejtoheshin me këtë emër, një ndjenjë e veçantë na pushtoi. Zemra filloi të na rrihte më shpejt.

Gëzim më të madh se ato çaste nuk kam ndjerë kurrë në jetën time. E kisha lidhur jetën time me Partinë Komuniste. Kishim disa kohë që punonim për të përhapur idetë e komunizmit dhe ishim gati të jepnim edhe jetën për ato ideale që e fisnikërojnë njeriun. Dhe ja tani isha futur në gjirin e atyre që ishin në ballë të luftës, në gjirin e PKSH, që na ndriste rrugën.

— Na lajmërojnë se fashistët bashkë me prefektin, — na thanë, — janë nisur drejt Kurveleshit të Sipërm për një operacion spastrimi... — Na rrahu zemra. Ndryshe nga herët e tjera ne do të luftonim duke mbajtur emrin e komunistit. — Priten të vijnë nga Buza e Bredhit dhe Qafa e Kreshit. Mustafai na pret. Ju jeni të lodhur, por i duhet dhënë armikut edhe një mësim tjetër më i fortë se i djeshmi.

Brenda një kohe të shkurtër u mblodhëm të gjithë dhe u nisëm. Dreka na zuri te Lisat e Kadhe ku u bashkuam me forcat e Kurveleshit të Sipërm. Vendosëm që në asnjë mënyrë të mos lejohej hyrja e

trupave ndëshkimore në zonën e lirë të Kurveleshit. U ndamë në dy grupe dhe zumë pozicione andej nga pritej të vinte armiku. Pritëm gjatë, por ata s'u dukën. Shokët e Partisë nga Luzati na lajmëruan se herët në mëngjes u bë një lëvizje e madhe forcash nga Gjirokastra në Tepelenë, por aty nga dreka u kthyen mbrapsht...

BARIU DHE NËNA LABE

Dhjetori i vitit 1942 ishte i egër. Shiu s'kishte të pushuar. Era të thante. Toka ishte mufatur nga ujërat. Përrenjtë ishin fryrë dhe rrëmbenin çdo gjë që gjenin përpara. Ra dhe borë. Bardhësia e saj të vriste sytë. Acari të mpinte gjymtyrët. Megjithatë kjo s'e pengonte aktivitetin e celulave tona. Në një ditë të tillë me shi e borë vjen Memo Metoja dhe duke më zgjatur një letër më thotë:

— Do të marrësh me vete Alemin, Veizin dhe Lazen e do të niseni për në Zhulat. Kjo letër duhet të çohet brenda ditës së sotme.

Morëm armët dhe u nisëm. Koha sa vinte dhe ashpërsohej. Të gjitha shtigjet që na shkurtonin rrugë ishin zënë nga bora, prandaj morëm të përpjetën e Shurit. Letrën e kisha siguruar mirë si nga lagështia ashtu edhe nga ndonjë e papritur. Nxitonim. Letra duhej dorëzuar sa më shpejt. Ditët e dimrit janë të shkurtëra, sa gdhihet ngryset. Mbi sharqet tona binte borë. Pak nga pak ato filluan të zbardhen. Në të hyrë të Golemit takuam një burrë. Siç na tha dhe vetë një hap e ndante nga të nëntëdhjetat. Krahëve kishte hedhur një shark dhe në kokë mbante një zhakë. Përpara kishte vënë një ka. Si plakut dhe kaut mosha ua kishte shkurtuar çapat. E përshënde-

tëm duke kaluar pranë tij. Ai na foli me një zë të hollë, por të qartë.

— Për ku, nxitoni kështu, more bij?

— Për ndër dhën, — ia ktheu Veizi.

— Ku i dimëroni në Delvinë apo në Gjirokastër? — vazhdoi të pyeste plaku.

— Në Delvinë, në Delvinë, — ia ktheu Alemi.

Ai na hodhi një shikim gjithë dyshim e mosbesim dhe tha:

— Mirë, o bij, mirë. Të veni shëndoshë e i dimërofshi si ua do zemra. I nxjerrshi me nga dy qingja po qe se jeni çobenj.

Ne pamë njëri-tjetrin. Alemi që ishte më afër tij e pyeti.

— Me kë të ngjajmë ty xhaxha, që na thua ashtu?

Plaku duke kaluar kurrizin e dorës mbi mustaqe mbylli njërin sy dhe tjetrin e hapi më tepër se zakonisht, shikoi secilin prej nesh me radhë dhe mbasi mblodhi buzët na u drejtua:

— Çobenj nuk jeni, mor bir, se kaq veta njëherësh nuk mund të largohen nga kopeja, sidomos tani që është kohë trivozi (pjel'jeje). Por as nga ata të Ismailit tonë s'duhet të jeni. Ata në të tillë kohë kush e di ku ngrohen pranë ndonjë zjarri e përrallisen.

— Ne pamë njëri-tjetrin.

— Më shumë, — vazhdoi ai, — më ngjani me shokët e djalit tim. Ai udhëton kështu si ju në çdo kohë, ditën dhe natën. Vajta ndonjë muaj që s'jam pjekur me të.

Ne buzëqeshëm me zgjuarësinë e plakut, por të vërtetën nuk ia thamë.

— Po të jeni çobenj, — tha, — hajde kthehuni nga shtëpia, ngrohi e thahi e pastaj ikni. Po të jeni si

im bir kini kujdes se në fshat ka ardhur Ismaili me larot e tij. Dje mblodhi gjithë fshatin dhe kërkoi që t'i shkonte pas, por asnjëri s'ia dëgjoi fjalën. «S'tundem nga fshati, — tha, — pa marrë aq djem sa më duhen!»

— Si thua ti xhaxho, do të arrijë t'i marrë?

Plaku buzëqeshi nën mustaqe dhe me zë të ulët tha:

— E... nuk do të vejë njeri me të:

Pastaj na porositi që të mos kalonim nga rruga që kishim nisur se i binte mes për mes fshatit.

Duke u ndarë plaku na përshëndeti duke na thënë:

— Si do që të jeni, mor bij, qofshi shëndoshë e ju qoftë rruga e mbarë!

* * *

Të nesërmen pas plotësimit të detyrës morëm rrugën e kthimit. Dëbora kishte pushuar, por frynte një erë që të priste. Për më tepër tani e kishim përballë. Nxitonim jo vetëm se nuk i dihej kohës, por edhe për t'u ngrohur. Në Kaparjel na doli përpara një nënë labe dhe na ktheu në shtëpi. Pa u ngrohur mirë ajo na u lut që të na përgatiste ndonjë gjë për të ngrënë, por ne nuk pranuam. Nxitonim. Para se të ndaheshim ajo ndau përgjysmë një kulaç që sapo e kishte pjekur dhe bashkë me nga një copë djathë na e zgjati.

— Merreni, bijtë e nënës! Edhe im bir ka dy ditë që ka ikur kështu si ju. Ç'të kemi do ta ndajmë bashkë. — Pa kohën dhe na porositi: — Kini kujdes se kanë dalë përrenjtë. Po e patë që s'kaloni dot mos u rrezikoni po kthehuni te nëna.

Pas çitjaneve të kësaj nëne zemërbardhë mbahej një vajzë e vogël këmbëzbathur. Vajza duke e tërhequr nga çitjanët i kërkoi bukë. Nëna diçka i pëshpëriti. Unë dhe Lazja pamë njëri-tjetrin. Boçja në të cilën ishte mbështjellë copa e kulaçit na rëndoi në duar. E lamë me marifet mbi sofa, por nënës labe nuk i shpëtoi ky veprim. Sa kaluam pragun e avllisë na ndali.

— Po ç'bëni kështu? — na qortoi. — Unë sot kaq kisha. Po të qëndroni ju bën nëna një kulaç të tërë.

— Kemi ngrënë, kishim me vete. — i thashë unë.

Ajo ngul i këmbë që ta merrnim patjetër.

LUFTA E GJORMIT

Ishin dy-tri ditët e fundit të vitit 1942. Udhëheqësit e punës së Partisë të Kurveleshit ishin hedhur në ilegalitet. Aktiviteti i organizatës së Partisë dhe aksionet e kryera nga çeta e Kurveleshit i kishin shqetësuar seriozisht fashistët, që po thurnin plane, për ta mbytur me zjarr e hekur lëvizjen në zonën tonë. Për këto përgatitje na kishin informuar shokët e Partisë nga Vlora. Ne e kishim shtuar vigjilencën dhe ishim gati për çdo të papritur. Kështu në shtëpinë e Fato Emazit ditën dhe natën rrinin dy-tre shokë në gatishmëri për çdo të papritur. Kjo punë kishte filluar që me djegien e postkomandës. Ato dy-tri ditë të fundit të vitit shërbimin e kishim unë, Bamja dhe Veizi. Në mëngjes erdhi Memo Metoja. Pa u ulur mirë ai, erdhën dy korrierë të dërguar nga Qarkori i Vlorës. Njëri prej tyre i zgjati një letër Memos. Me ta lexuar, Memoja rrëmbeu një pushkë dhe doli.

Pas pak u dëgjuan pesë krisma dhe një bombë. Ky ishte sinjali i alarmit. Memoja u kthye në dhomë dhe na lexoi letrën. Qarkori na njoftonte se «në Vlorë ishte mbledhur një forcë e madhe mercenarësh të komanduar nga Halil Alia e Selim Kaloshi. Pri-

tet që të ndërmarrin një operacion në drejtim të Tragjasit ose gjatë Shushicës për në Kurvelesh. Çeta jonë do të kalojë nga ana e Tragjasit. Merrni masa që të dërgoni forca, për t'u prerë rrugën në qoftë se do të vijnë nga ana juaj!».

Me t'u dëgjuar sinjali, nga të gjitha anët filluan të mbledhen fshatarë të armatosur. Te kroi për një kohë të shkurtër erdhën rreth njëqind burra e të rinj të armatosur. Memoja i njohu me shkakun e alarmit dhe me detyrën që duhej të kryenin. Shpejt e me rregull u ndamë në dy çeta, njëra nën komandën e Jaho Gjolikut, tjetra të Ali Lalajt dhe u nisëm. Edhe Zenel Gjoleka e dëgjoi sinjalin. Doli në ballkon të shtëpisë dhe kur kaluam andej na pyeti me shenjë se për ku ishim nisur. Memoja sa e pa na bëri një shenjë dhe ne ndalëm. I pari ia mori këngës, ne e pasuam. Zeneli sa dëgjoi vargjet e para:

«Pa dëgjo, o beu ynë, /Mbaje mirë terezinë...»

hyri brenda dhe s'u pa më. Ne filluam të flasim për të me përbuzje. Vazhduam përsëri rrugën. Pas pak u ndamë. Grupi ynë që komandohej nga Jaho Gjoliku mori drejtimin Bolenë-Mesaplik, kurse tjetri me Alium, tatëpjetë lumit, Kuç-Rehovë e Vranisht.

Në Bolenë lajmëruam mbi ardhjen e armikut dhe planin e tyre. Lahe Nuroja që na doli përpara me katër-pesë vetë të armatosur na u drejtua me qesëndi:

— Eeeee, more, ç'doni këtej? Mos kujtoni se s'ka zot ky fshat?

Xha Jahoja ia shpjegoi hollësisht shkakun që na kishte detyruar që në kërthizë të dimrit të merrnim këtë rrugë dhe e ftoi që, bashkë me shokët, të bashkonin armët me tonat për vatanin. Por tjetri tërë kapadaillëk dhe me përçmim na u drejtua:

— Se ç'bëj unë me të mitë nuk ju duhet gjë. I dimë vetë punët tona dhe s'kemi nevojë për mendtë tuaja. Bëni mirë që të shikoni rrugën e të mos dukeni më këtej nga fshati ynë, përndryshe do të na detyroni që t'ju presim... — këtu e zgjati zërin dhe tregoi pushkën — ... sipas rregullave tona.

Të gjithëve na revoltoi ky qëndrim dhe ishim gati t'i hidheshim në fyt. Gjaku na ziente në deje. Vetëm një fjalë të xha Jahos prisnim, por ai ishte i qetë. Fjalët e Lahes as e inatosën e as e frikësuan.

— Ne jemi vëllezër dhe te vëllai shkojmë kur të na mbushet mendja. Pushka dhe fjalët e tua nuk e kanë atë forcë që të prishin vëllazërinë midis bolenasve e kuçjotëve, të lidhur në shekuj. Dhe këta që ke pas nuk do të bëjnë si t'u thuash ti, por do të bashkohen me ne për të mirën e Atdheut, prandaj mos merr flakë si kashta e mos e mba shumë lart. Nuk e ke mirë kështu. Vëri gishtin kokës, se do të pendohesh më vonë.

Lahja mundohej ta mbante veten, por fjalët e Jahos dukej se e kishin trembur; ata që kishte pas kishin ulur kokat. Ne prisnim me padurim. Jahoja e kuptoi këtë gjë dhe na u drejtua:

— Nisemi djema. Sido që të thotë e të bëjë Lahe Nuroja, bolenasit nuk do të na lënë vetëm. Patjetër do të na arrijnë rrugës.

U nisëm, ecnim gjatë rrjedhës së lumit.

Me të mbërritur në Mesaplik na vjen urdhri që të ndalojmë në vend gjer në një urdhër të dytë, por të gatshëm çdo çast. Me të rënë nata dëgjuam disa krisma pushkësh që vinin nga Brataj. U përgatitëm; nuk vonoi shumë dhe urdhri për t'u nisur u dha. Akoma pa mbërritur në Përroin e Kserolakut u ndeshëm me një pakicë forcash fashiste, të cilat pas një

përleshjeje të shkurtër u tërhoqën të shpartalluara në drejtim të Gjormit.

Në Brataj u informuam se me krismat që dëgjuam qe shpartalluar pararoja fashiste, që kontrollonte rrugën automobilistike. Në këtë përleshje kishte rënë Bajram Xhebroja.

Nata kishte rënë plotësisht kur ne në qetësi e fshehtësi vazhduam rrugën drejt Gjormit. Të dy grupet tona u bashkuan dhe komandën ia lanë xha Jahos. Me të mbërritur zumë pozicione mbi rrugën automobilistike. Xha Jahoja kontrolloi të gjitha pozicionet tona dhe bëri disa ndryshime. Gjithçka kryhej në fshehtësinë më të madhe. Për çdo gjë raportohej me të pëshpëritur.

Me padurim prisnim mëngjesin e bashkë me të dhe forcat armike, por koha qe e vrenjtur dhe mugëtira që kishte mbuluar dheun dukej sikur nuk kishte ndërmend të largohej. Akoma s'kishte zbardhur mirë, kur u dëgjua zhurma e makinave.

— Po vijnë, — tha Qamili që ishte ngulitur në pozicion përkrah meje.

— Mirë se të na vijnë, se do t'i presim ashtu siç e meritojnë, jezitët! — ia ktheu Nexhipi me vështrimin të ngulur andej nga dëgjohej zhurma. Gojë më gojë kaloi nëpër pozicione urdhri: «Asnjë lëvizje dhe asnjeri të mos hapë zjarr pa dëgjuar sinjalin!»

Që të sigurohej fitorja mbi armikun, më të madh në numër dhe të armatosur gjer në dhëmbë, duhej përdorur befasia. Zhurma sa vinte e shtohej. Veç gumëzhimës së motorave dëgjonim edhe zëra shqip e italisht. Ne kishim zënë pozicion mbi një bregore në anë të xhadesë. Kolonën armike që afrohej e shquanim qartë. Në krye printe një motoçiklist, pas tij vinte një autoblindë dhe në një distancë jo të largët

karvani i makinave me mercenarë, xhandarë e italianë. Të gjithë me syrin në shënjestër dhe gishtin në këmbëz ndiqnim armikun. Kisha vënë në shënjestër motoçiklistin dhe prisja sinjalin. Më erdhi shumë afër dhe për një çast u bëra gati ta qëlloja, por m'u kujtua urdhri. Motoçiklisti kaloi, kaloi dhe autoblinda dhe pas saj një makinë. S'e merrja dot me mend pse nuk po jepej sinjali. Kaluan disa çaste që m'u dukën të gjata si sahat dhe pikërisht kur para pozicioneve tona erdhën duke gulçuar makinat e tjera, krisi një pushkë. Zjarri shpërtheu furishëm. Krismat e armëve tona i hutuan plotësisht këmishëzinjtë dhe mercenarët. Plumbat godisnin në mish. Ndryshe iu kishte thënë Qazim Koculi me prefektin Lele Koçi kur ishin nisur. Asnjëri prej tyre nuk e mendonte se ndeshja do të ishte aq e afërt. Motoçiklisti me ata të makinës së parë ranë në pritën që kishte ngritur më tej xha Jahoja dhe u asgjësuan. Kollitja e mitralozit «Lebel» në duart e Ali Lalajt s'kishte të pushuar. Ngado dëgjoheshin klithma tmerri. Fashistët dhe shoqëruesit e tyre zbrisnin nga makinat dhe vërtiteshin sa andej-këtej duke kërkuar në panik ndonjë vend për të futur kokën. Një mercenar i plagosur kur pa se shokët e tij u nisën andej nga erdhën harroi dhimbjet e plagëve dhe filloi t'u lutet:

— Amani më merrni me vete, mos më lini këtu!

Por asnjeri nuk ia vuri veshin. Atëherë me mundim u ngrit me duart në kraharor, për të ndaluar gjakun që i rridhte, bëri dy-tri hapa si i dehur andej nga kishin ikur të tjerët, por një plumb e detyroi të bjerë praptas e të mos lëvizë më. Vetëm një zë u dëgjua që bënte thirrje për qëndresë. Dy-tri vetë ia dëgjuan fjalën; zunë pozicione dhe filluan të qëllojnë në drejtimin tonë. Por kur panë se ai që pak

më parë ishte treguar më trim se të tjerët lëshoi një britmë dhe nuk lëvizi më, të tjerët vrapuan tatëpjetë.

Midis krismave dëgjohej zëri i xha Jahos, «Bjeruni djema! Bjeruni, paçi hallall qumështin e nënave!».

Vetëm mitralozi i autoblindës vazhdonte të qëllonte kundër nesh në tërheqje e sipër. Shtimë disa herë edhe kundër autoblindës, megjithëse e dinim se me armët tona nuk i bënim dot gjë. Tre kamionë po digjeshin.

E shpartalluam armikun, por e dinim se ai do të sulmonte më me furi. Sulmi i ri që ndërmorën ndaj nesh ishte më i fuqishëm, zjarri i armëve të rënda goditi gjatë pozicionet tona, por asnjeri nuk luajti nga vendi. Në ndihmë na erdhën shumë vetë nga Bolena, Vranishti, Brati, Tërbaçi e Kurveleshi i Sipërm.

Lufta mori karakter frontal me sulme e kundërsulme nga të dyja palët. Armiku e pa që s'çante dot ballë për ballë, prandaj tentoi të na marrë krahët nga ana e ma'it të Gjormit. Shokët e kuptuan manevrën e armikut, prandaj lëvizën me shpejtësi dhe zunë pozicione të reja. Përsëri armiku u zmbraps duke lënë shumë të vrarë.

Luftimet vazhduan të ashpra. Jehona e tyre u dëgjua deri larg. Çeta e Lumit të Vlorës që ndodhej në Tragjas, me të dëgjuar mbi pritën që kishim organizuar dhe luftimet që zhvilloheshin në Gjorm, na erdhi në ndihmë me shpejtësi. Ajo i ra pas shpine armikut. Që nga ky çast situata kaloi plotësisht në anën tonë dhe shpejtoi fundin e betejës. Në fushën e luftimit mbetën me dhjetëra ushtarë armiq të vrarë e të plagosur dhe shumë material luftarak. Ata që

shpëtuan e lanë vrapin në Vlorë duke hedhur gjithçka që pengonte vrapin e tyre.

*
* *

Edhe pionieri Xhafo në këtë luftë provoi zemrën prej stërralli, syrin e mprehtë dhe gishtin prej trimi. Ai nuk lëvizi nga pozicioni e s'iu tremb syri as atëherë kur kundër tij u vërsulën shumë mercenarë njëherësh. Dhjetëra plumba i vërshëllenin përreth, por ai s'donte t'ia dinte. I hodhën dhe bomba, por prapë s'lëvizi. Pushka e tij nuk pushoi për asnjë çast atë ditë. Shumë armiq kafshuan tokën nga plumbat e asaj pushke...

Kur lufta mbaroi dhe ne po ktheheshim, në të hyrë të Bratit takuam një grup lebërish të armatosur që ishin nisur nga Kuçi «në ndihmë të djeme». Me ta ishte dhe xha Metoja 80-vjeçar, i ati i Xhafos. Pasi na shikoi të gjithëve me radhë i hodhi sytë dhe nga i biri:

— Si luftoi? — na pyeti. — Mos e turpëroi pushkën?

Xhafoja u skuq. Ne fil'uam t'i tregojmë...

*
* *

Krah për krah me xha Meton e Hyson ecte dhe një grua. Të gjithë kishin armë, ndërsa ajo sëpatë. Armët i kishin hedhur në sup, sëpatën e kishte vënë në brez.

Ecte me hapin e një sorkadheje, por të sigurt si të një luftëtareje. Shikimin e kishte tretur larg në

horizont, ku dukeshin disa re të përflakura, ndoshta nga zjarri i makinave që vazhdonin të digjeshin. Në kokë kishte lidhur një shami të zezë. Mendimet i zienin, zemra i ndizej flakë. Kurveleshsja si në kohën e Gjolekës kishte rrëmbyer sëpatën kundër pushtuesit.

Edhe ajo e kishte pasur një pushkë të fshehur. E kërkoi, por nuk u dëshpërua kur nuk e gjeti. Atë pushkë e kishte marrë i biri, Lamja, prandaj ajo rrëmbeu sëpatën. Nuk mund të qëndronte në fshat kur atje poshtë bijtë e nënave përlesheshin me armikun për lirinë e vatanit. Rrëmbeu sëpatën gruaja labe në emër të lirisë e të jetës së re. Nxitonte për t'u ndeshur me pushtuesin dhe t'i tregonte se këto male nuk mposhten lehtë, se në gji të tyre jeton një popull i pamposhtur, se këto nëna shamizeza kanë rritur trima, që të marrin gjak në vetull. Besimi i saj te lufta që kishin nisur djemtë ishte i patundur. Me këtë besim ajo u nis për në Gjorm.

Kur na pa duke u kthyer pikëllimi e pushtoi të tërën. Shtangu në vend. Booo, bo, qenkemi mbodhisur! — tha gjithë dëshpërim, por gëzimi i fitores që shkëlqente në sytë tanë e pushtoi të tërën. I mori pushkën xha Metes dhe shtiu disa herë...

Kështu ndodhi ditën e 1 janarit të vitit 1943.

GËZIMI[1])

Më ka takuar shpesh të punoj me Birçe Sinematin. Ai ishte sekretar i celulës sonë. Ndonëse i ri ishte një militant i vendosur i Partisë. Në fytyrën e hequr spikasnin tipare burrërore. Zgjuarësia, guximi dhe atdhedashuria që manifestoheshin tek ai na kishin ngjallur një respekt të madh. Me ne fliste shtruar, qartë e ëmbël, kurse me armikun ishte i rreptë. I kishte shumë për zemër fjalët e urta dhe i përdorte shpesh. Fjalët e tij ishte vështirë të të shlyheshin nga kujtesa. Dhelpërakët, ata me dy fytyra e shumë flamuj, i urrente në kulm. Një ditë na thirri bashkë me Xhafo Peçin dhe na pyeti se nga binte më mirë për të shkuar në Rrëzomë. I kërkuam të na tregonte arsyen. Na tregoi një letër. Iu lutëm të na e linte ta mbaronim ne këtë detyrë.

— Do të shkojmë të tre, — na tha. — Rruga është e gjatë, e vështirë dhe e mërzitshme. Rrugë të tilla duan dhe shoqëri.

E dinim se kur vendoste për diçka, asgjë nuk mund ta kthente, prandaj ramë dakord. Në të dalë të Tatzatit takuam nja dyzet burra të veshur me sharqe

---

1) Pseudonimi i dëshmorit Birçe Sinemati.

të rinj, me qylafe të bardhë me shkabë.

— Janë ballistë! — tha Birçja.

— Kush e di ku venë, — thashë unë.

— Për ku kështu? — pyeti Birçja një burrë të shkurtër me mustaqe të zeza, të cilin pushka e gjatë që kishte nën shark e pengonte të ecte.

— Tutje, ku na kërkojnë! — u përgjigj mustaqeziu rreptë.

Të nesërmen në sheshin para kishës së Senicës ishin mbledhur shumë njerëz. Birçja nguli këmbë të shkonim dhe ne. Kur u afruam dera e kishës u hap dhe në shesh u bë qetësi. Nga kisha dolën rreth dhjetë vetë. I pari iu afrua grumbullit të njerëzve një burrë i gjatë, veshur me shark të zi, me një shprehje të egër në fytyrë. Qylafi i varej deri në zverk. Mbante një pushkë të gjatë. Me qëndrimin dhe lëvizjet tregonte se ia kishte ënda t'i jepte sa më shumë rëndësi vetes. Ne lëvizëm pak të dëgjojmë më mirë. Nga zëri i tij i hollë e i shuar vështirë t'i mirrje vesh të gjitha. Vetëm fjalët e fundit, të thëna pas një pauze dhe me zë të fortë i dëgjuam fare shkoqur.

— Tani do të flasë me ju Manxhar Shalari, — dëgjoni me vëmendje! — dhe bëri me dorë nga grumbulli i njerëzve që kishin dalë nga kisha.

U mbështoll me shark dhe u ul duke tundur kokën me kërcënim. Si e futi pushkën midis këmbëve, u mbështet në të me të dy duart. Birçja buzëqeshi me ironi. Ndërkohë Manxhar Shalari me lëvizje të ngadalta nxori orën, i hodhi një sy, e futi me delikatesë në xhep, hodhi shikimin përreth sikur dikë kërkonte u kollit dy-tri herë dhe më në fund nisi:

— Që thoni ju, «Balli i Kombit» ka marrë përsipër fatin e Shqipërisë. Ai do ta lulëzojë këtë vend trimash, prandaj kemi rrëmbyer armët në dorë.

Një pështëritje filloi të ndihet në turmë. Senicasit ishin të lidhur me Partinë, ata kishin dhënë besën dhe fjalën e dhënë po e mbanin përmes aksioneve të ndryshme, që bënin kundër fashizmit. Ishte për këtë arsye që ballistët organizonin këtë mbledhje për të bërë për vete ndonjë prej këtyre lebërve duke hedhur baltë mbi të vërtetën e madhe të luftës për liri.

— Kanë dalë dhe ca kalamanë që flasin poshtë e lart se i paskan dalë ata për zot Shqipërisë.

Manxhari fliste dhe një siguri e madhe ndihej në zërin e tij. Fjala «kalamanë» në gojën e tij kishte një tingull të veçantë, diçka e trazuar midis ironisë dhe neverisë.

— Ata duan ta bëjnë edhe këtu si në Rusi ku s'njeh qeni të zonë, nëna të birin, motra të vëllanë. Po «Balli» s'do të lejojë që leckamanët të na prishin zakonet.

— «I duhet treguar vendi, qenit! — mërmëriti Birçja.

— S'kemi ndër mend të shkatërrojmë shtëpi e katandi, — vazhdonte të fliste tjetri, — po të luftojmë për një Shqipëri të shqiptarëve.

Birçes s'iu durua dhe që nga vendi pyeti:

— Kur keni ndër mend të luftoni dhe kundër kujt?!

Folësit kjo i erdhi e papritur. Lëvizi nga vendi dhe shikoi andej nga u dëgjua zëri. Edhe të tjerët kthyen kokën nga Birçja. Por Birçja qëndronte i qetë sikur të mos kishte ndodhur gjë. Manxhari u kollit dy-tri herë, nxori shaminë, fshiu ballin dhe zverkun e djersitur, hodhi vështrimin nga burri i gjatë që i kishte dhënë fjalën. Tjetri me të parë aganë kërceu në këmbë dhe hodhi dy-tri hapa drejt nesh, por qetësia e Birçes duket se e trembi dhe mbeti në vend pa ditur ç'të bëjë.

Shikimi i të gjithëve ishte ngulur mbi Manxharin, i cili lëvizte i shqetësuar. Ai pa parë nga Birçja që e pyeti u përgjigj:

— Ne, «Balli i Kombit» do të luftojmë kundër armiqve. Posi, posi, kundër armiqve, — dhe drejtoi trupin si të qe shkarkuar nga një barrë e rëndë.

— E kush janë armiqtë e «Ballit»? — kumboi përsëri zëri i Birçes.

Agai këtë herë u përgjigj aty për aty:

— Armiqtë e «Ballit» janë armiqtë e Shqipërisë.

Por Birçja ia priti:

— A kanë emër këta armiqtë e «Ballit» apo s'kanë lindur akoma?

Shumica e atyre që ishin në shesh filluan të qeshin, ndërsa ata që mbanin qylafin me shkabë u nxinë. Ishte i rëndë poshtërimi që i bënte agait të tyre ky djalosh në sytë e njerëzve. Gjatoshi ia kishte ngulur sytë të zotit i shqetësuar. I zgjati një cigare. Mënyra se si e mori Manxhari bëri që të buçiste tërë sheshi.

— Qetësi, qetësi! Agai tani do të flasë, — u mundua gjatoshi të zotërojë gjendjen.

Manxhari i nervozuar bëri dy-tri hapa përpara dhe në vend që të përgjigjej pyeti me zërin që i dridhej:

— Cili je ti që më pyet kështu?

Birçja u ngrit nga vendi dhe ia nguli shikimin.

— Se kush jam unë do ta mësosh, po ti mos dredho se ato s'të shkojnë më. Na thuaj kush janë armiqtë e «Ballit»? Kanë apo s'kanë emër?

Përsëri u bë zhurmë.

— Gjersa agai s'përgjigjet, — foli një mesoburrë, — kjo do të thotë se armiqtë e «Ballit» s'kanë lin-

dur akoma ose dhe në qoftë se kanë lindur akoma s'i kanë pagëzuar. I pagëzojmë pas mbledhjes.

Të qeshurat këtë herë ishin të papërmbajtura. Ironia ishte mjaft therrëse. Agai për të dalë nga kjo situatë e vështirë u përgjigj me gjysmë zëri:

— Armiqtë e «Ballit» janë ata që na kanë zaptuar vendin. Kjo është e qartë.

— E zëmë së është ashtu, — vazhdoi Birçja. — Po kur do të luftoni kundër tyre?

Të gjithë sa ishin aty i ndiqnin me vëmendje fjalët e këtij djaloshi. Një pjesë të njerëzve i kishin mbledhur me forcë. Manxhari shikonte Birçen dhe mendonte se shumë punë po i prishte ky djalë, por e kuptoi se njerëzit prisnin përgjigjen e pyetjes, prandaj tha:

— Që ta marrësh vesh ti (dhe drejtoi gishtin tregues nga Birçja), ta marrin vesh edhe gjithë ata që s'e dinë. (Balli» do të luftojë kundër armiqve kur të vijë koha. Ne s'derdhim gjakun kot së koti. Fashizmi sot është shumë i fortë, por me kalimin e kohës do të dobësohet, prandaj hë për hë do të presim, ndërsa kur të vijë dita do ta godasim për vdekje.

Gjatoshi me një grup ballistësh buzëqeshnin duke vështruar nga Birçja. Birçja u drejtua nga fshatarët, që prisnin diçka prej tij. Të gjithëve po u pëlqente ky djalosh që nuk e njihnin.

— Dëgjoni ç'mendje na jep Manxhar agai, vëlezër. Prit të presim, thotë ai, në një kohë kur fashistët italianë kanë katër vjet që na kanë pushtuar dhe çdo ditë na grabisin, na shtypin e na pinë gjakun. Ky me shokë presin që italiani të na bluajë edhe kockat e pastaj të luftojnë kundër tij. Këto përralla aga, tregojua fëmijëve, ndoshta ata mund të të besojnë por jo ne.

I gjithë sheshi aprovoi fjalët e Birçes.

— Këto mend aq të bukura Manxhari le t'i mbajë për vete se këtu në Senicë s'ia blen njeri. Ne jemi shqiptarë dhe shqiptari e do jetën, por jo pa nder. Të veprosh si na këshillon ky do të thotë të presësh vdekjen me turp.

— Rrofsh, mor bir, rrofsh! Drejt e ke, — thërrisnin shumë vetë bashkë.

— Prandaj vëllezër, — vazhdoi Birçja, — le të gjejë pazar tjetër agai për mallin e tij. Sa për ata kalamanë e leckamanë që nuk i shkojnë për shtat agait, kanë rrëmbyer armët ata dhe luftojnë për lirinë e vendit. Dhe bien në fushën e nderit, për të sjellë ditë të reja për ne të vuajturit.

Manxhari nuk mundi të duronte më; i tha diçka gjatoshit dhe u nis drejt kishës.

Birçja e pa dhe iu drejtua:

— Mos ik, ti më kërkove të të tregoj se kush jam, edhe unë atë po bëj, akoma nuk kam mbaruar, prandaj mos ik!

Por tjetri s'ktheu as kokën. Gjatoshi e ndoqi pas. Fshatarët rrethuan Birçen.

— Radhët e luftëtarëve të lirisë po shtohen nga dita në ditë, vëllezër! — tha Birçja, — ata do ta çlirojnë Shqipërinë njëherë e përgjithmonë.

— Rrofshin partizanët! — thirri njeri dhe jehona e zërit të tij u qindfishua.

Nuk la gjë pa sqaruar atë ditë Birçja. Të gjithë i dëgjonin me etje fjalët e tij. Pati nga ballistët që qylafët me shkabë i hoqën nga koka dhe i futën nëpër xhepa, ndonjëri prej tyre kërkoi dhe yll të kuq.

U larguam nga Senica të kënaqur. Kishim bërë një punë të mirë. I propozuam Birçes që të ndrysho-

nim rrugën se mos Manxhari na kishte ngritur ndonjë pritë, por Birçja nuk pranoi.

— Sa të përmendet ai, — na tha, — ne kemi fluturuar.

Prej andej shkuam në Borsh ku mblodhëm aktivin e rinisë. Edhe aty foli Birçja. «Nëna spartane» (siç e quante Memoja të ëmën e dëshmorit Fuat Mati) kur shkuam për ngushëllim na përqafoi me radhë. Fjalët e Birçes i lehtësuan plagët për të birin e rënë. Duke u kthyer për në fshat pas plotësimit të detyrës, pak pa mbërritur, Birçja na tha:

— Kemi njerëz të mrekullueshëm, për lirinë e tyre ai vlen të sakrifikosh! — I tillë mbeti për të gjithë ne që e njohëm, punuam e luftuam përkrah tij, Birçe Sinemati...

MUSHKAT ME KAPISTËR TË SHKURTËR

Patrullat e postbllokut fashist, që ishte vendosur në hyrje të Borshit herë pas here patrullonin në rrugën që lidhte Kuçin me Borshin. Ecnim pas shtatë mushkave, pa folur, duke u marrë secili me mendimet e veta. Isha bashkë me Veizin atë ditë janari të vitit 1943.

Memo Metoja na foli shkurt për detyrën që na ishte ngarkuar. Duhej të shkonim në Izvuar të Borshit e pasi të tërhiqnim bereqetin që kishte grumbulluar Partia, ta vendosnim në depot e fshatit tonë. Ai na porositi që detyra duhej plotësuar dhe sido që të vinte puna, gjallë në duart e armikut nuk duhej të binim. U armatosëm me nga një pistoletë dhe nga gjashtë bomba e u nisëm. Detyra ishte e vështirë. Drithi ndodhej në një zonë që kontrollohej nga pushtuesi.

Gjatë rrugës biseduam gjatë me njëri-tjetrin se si do të kalonim.

— Për të vajtur më mirë dhe me më pak telashe është rruga nga Çorrajt. Kalojmë në Rrëzë të Vake, te Ura e Borshit e në Izvuar. Kështu që postbllokut i shmangemi, — tha Veizi. — Edhe po të takojmë ndonjë patrullë u themi se jemi nga Çorrajt.

Ky mendim më pëlqeu.

— Ashtu bëjmë, — aprovova unë, — asaj rruge kam kaluar që kur isha fëmijë me babanë. Vetëm se vështirë do ta kemi në të kthyer.

— Me të parë e me të bërë, — ma ktheu Veizi. — Veçse po na ndali ndonjë patrullë do t'u themi se unë jam Kiço Mlica, kurse ti Miço Vasili. Po na kërkuan dokumentet atëherë fjalën e kanë këto, — dhe vuri dorën në vendin ku kishte pistoletën dhe bombat.

U nisëm andej nga propozoi Veizi. Unë fillova të tërheq nga kapistri një mushkë ngjyrë kafe me turi të bardhë. Pas saj vinin të tjerat të lidhura për kapistri njera pas tjetrës, kurse në fund Veizi. Përmes errësirës së natës ecnim me kujdes duke zgjedhur vendin. S'kishte zbardhur akoma kur arritëm. Kafshët i penguam dhe i lëshuam të kullosnin. Filluam të diskutojmë për kthimin; andej nga kishim ardhur me kafshë të ngarkuara nuk mund të kalohej, prandaj vendosëm që të kalonim përmes postbllokut. E pleqëruam gjatë, por se si do të vepronim konkretisht nuk vendosëm. Veizi u nis të shikonte se nga sa vetë kontrollohej postblloku, kurse unë shkova në shtëpinë e një fshatari që e quanin Asllan. I dhashë letrën që më kishte dhënë Memoja dhe prita se çdo të më thoshte. Me të lexuar letrën ai u kthye nga unë.

— Plotësisht dakord, por do ta keni vështirë për të kaluar. Rruga që çon në Kuç ka kohë që ruhet nga karabinierët.

Pasi u mendua pak më pyeti:

— A e keni menduar se nga do të kaloni?

Heshta. Tjetri më pa me vëmendje, priste një përgjigje, por kur pa që unë s'po hapja gojën vazhdoi:

— Mendohuni mirë se mos merrni në qafë veten dhe ne!

Këto fjalë s'më pëlqyen, prandaj i hodha një shikim pyetës e të habitur. Ai e kuptoi atë që fshihej pas këtij shikimi dhe m'u drejtua:

— Është detyrë e vështirë, prandaj duhet menduar e vepruar me kujdes. Presim dhe shokun tjetër dhe mendojmë bashkë se nga të kaloni.

— Rruga më e me pak pengesa është ajo nga postblloku. Ju s'keni pse të shqetësoheni për veten tuaj, asnjë rrezik nuk ju kanoset. Nuk biem të gjallë në dorë të tyre, — dhe i tregova bombat.

Ai më pa dhe tundi kokën i pikëlluar. Pastaj filloi të ngulë këmbë se ishte e kotë që të rrezikoheshim për kaq pak drithë; më kujtoi grua e fëmijë, shtëpi e katandi, por kur pa se fjalët e tij binin në vesh të shurdhër fërkoi fytyrën me pëllëmbën e dorës dhe heshti. Më vinte të haja veten me dhëmbë nga ky qëndrim. Dukej se i kishte hyrë frika në palcë. U mundova ta qetësoja e t'i tregoja të vërtetën e madhe të luftës sonë, por ai s'deshi të dinte për asgjë nga sa i thashë. Më shikoi vëngër, tërë inat dhe ma preu:

— Meqë vetë jeni barut doni që dhe të tjerët t'i bëni si veten. Ju po na vini zjarrin.

— Nuk është kështu, — ia ktheva sa munda më i qetë, — ne mundohemi të shuajmë flakët që na ka vënë i huaji, mendojmë për vatanin dhe luftojmë për nderin tonë.

Mblodhi buzët, hapi sytë më tepër se zakonisht dhe tundi kokën disa herë.

— Ju kuçjotët jeni kokëshkretë, — tha ngadalë dhe pasi ndezi një cigare vazhdoi, — jeni vrarë për një copë gardh, për një dele, për një vijë uji.

Deshi të vazhdonte dhe më, por ia preva shkurt:

— Kështu ka qenë, por tani që hasmi shkeli vatrat tona i kemi harruar të gjitha dhe kemi rrëmbyer armët kundër tij, ashtu siç kanë bërë dhe shumë nga fshati juaj. Por për këto bisedojmë një herë tjetër. Sot ti duhet të na ndihmosh, që të transportojmë drithin.

Kjo ishte e papritur për të. Fytyra iu zbeh, duart filluan t'i dridhen, ballin ia mbuluan djersët.

— Tani më rregullove, — mezi mundi të bëlbëzojë dhe me gjysmë zëri e fil'oi të më lutet që të mos e ngatërronim në gjithë këtë mesele. Në këto e sipër erdhi Veizi. Kur pa çehren e Asllanit më hodhi një shikim pyetës. Unë i shkela syrin. Asllani pa i kthyer përshëndetjen i tha:

— Po më luan nga mendtë ky ortaku yt me ca fjalë e propozime që më bën.

— Mos u mërzit, të gjitha do t'i rregullojmë! — ia ktheu Veizi. Ndërsa me një ton tjetër ku ndihej urdhri shtoi: — Shkojmë të ngarkojmë drithin!

Asllani u ngrit me zor, këmbët i merreshin, dridhej i tëri.

— Jam gati t'ju jap drithë jo sa thuhet në letër, por më shumë, veç mos u nisni këtej para se të largohem unë, — na u lut me një zë të përvuajtur. — Mos më merrni në qafë mua dhe gjithë fshatin.

— Mirë, mirë!

Me të arritur në depo të parën ngarkuam mushkën turibardhë. Kapistrën ia lidhëm shkurt, që të mos kishte mundësi të kulloste gjatë rrugës dhe e lëshuam. Ajo e dinte mirë rrugën e fshatit. Fi'luam të ngarkojmë mushkat e tjera, por sytë nuk i ndanim nga e para që u nis drejt postbllokut. Përpara i dolën dy karabinierë, i hodhën një vështrim, pastaj

panë përreth. Asnjeri nuk dukej. Mushka vazhdoi rrugën, ndërsa karabinierët morën rrugën e kundërt. E para e kaloi postbllokun, pas saj nisëm dhe të tjerat, një e nga një.

Asllani i pa veprimet tona dhe filloi të ankohet se ia punuam me të pabesë, por nuk ia vumë veshin. Kështu kaluan njëra pas tjetrës me kapistër të lidhur shkurt të shtatë mushkat e ngarkuara me drithin e Partisë.

Vazhduam rrugën duke biseduar të shkujdesur me Veizin e duke e hequr veten si vendës. Morëm rrugën jo andej nga kishin kaluar mushkat, por një shteg tjetër.

Herë pas here shikonim përreth se mos takoheshim me armikun. Pasi u bindëm se ishim jashtë çdo rreziku dhe se kafshët nuk i kishte marrë njeri prapa dolëm në rrugë dhe u nisëm drejt Kuçit.

BORXHE GJAKU

Erdhi pranvera dhe ne, që me shumë vështirësi kishim dalë nga dimri i egër, iu përveshëm punëve. Filluam të mbillnim ato ara të pakta të përhapura në shpatet e malit me atë pak farë të ruajtur nga dimri. Çobenjtë po përgatiteshin për shtegëtimin drejt kullotave verore. Që me djegien e postkomandës dhe dëbimin e nënprefektit nga Gusmari vendin e qeveriste këshilli nacionalçlirimtar. Armiku kishte tentuar të ngjitej disa herë deri në fshatrat tona malore, por s'i kishte ndezur, sepse kishte marrë goditje të njëpasnjëshme.

Një ditë, nga Saranda, Ibrahim Ismaili na njoftoi: «Jeni si në vathë!» U menduam gjatë rreth kuptimit të këtij njoftimi dhe arritëm në përfundimin se armiku diçka po përgatiste kundër nesh. Atëherë filluam edhe ne të marrim masat tona. Nuk kaloi shumë dhe zhurma e disa aeroplanëve u dëgjua mbi fshat. Ata erdhën një copë herë vërdallë e bënë l'oj-lloj rrotullimesh fare ulët. Prisnim të bombardonin apo të mitralonin, por kjo nuk ndodhi. Ata u larguan përsëri në drejtim të Vlorës e të Gjirokastrës. Me sa duket ishin aeroplanë zbulimi.

Njoftimi i Ibrahimit dhe ardhja e aeroplanëve na bindën plotësisht për përgatitjet e armikut. Fshati

u vu në lëvizje. Për një kohë të shkurtër u boshatis thuajse fare. Fshatarët me fëmijë përdore të ngarkuar me gjërat më të domosdoshme u nisën drejt pyjeve e shpellave. Në fshat mbetën disa pleq që nuk mund të lëviznin. Kjo ndodhi më 16 prill të vitit 1943. Nga Tepelena përmes Gusmarit, nga Vlora përmes Mesaplikut u nisën drejt Kuçit shumë forca armike duke e mbyllur në një rreth të hekurt fshatin. Donin të shkatërronin këtë vatër të lëvizjes çlirimtare, që u kishte sjellë kaq telashe. Ndëshkimi që do t'i jepnin këtij fshati, mendonin ata, do të shërbente si mësim për të tjerët. Këtë operacion ndëshkimi ata e përgatitën me fshehtësinë më të madhe, për të na zënë në befasi.

...Shikonim nga Papadhia, Çipini, Pogonica, Kuçin në flakë dhe diçka na ngushtonte zemrat. Tymi si një mjegull e trashë u hap pas këmbëve të malit Shkagë dhe s'donte të largohej. Me forcën e armëve tona goditëm dy-tri herë armikun. Edhe herë të tjera, që në kohën e Gjolekës e në katërmbëdhjetën nga grekërit ishte shkrumbuar Kuçi, por as të parët tanë, as ne s'i lëshuam armët nga dora.

Pas ikjes së fashistëve ne zbritëm në fshatin e shkrumbuar. Këtë radhë fashistët dogjën edhe shtëpitë e ballistëve, që jo vetëm s'kishin shkrehur asnjë pushkë kundër tyre, por kishin ngritur në qiell lavdinë e ushtrisë fashiste. Ata deshën me këtë veprim të tregonin se gjoja si ne komunistët dhe ballistët njësoj ishin për ta. Jo vetëm kaq, por donin edhe të na hidhnin në vëllavrasje. Por puna e madhe që kishte bërë partia me masat e kishte bërë të qartë se kush luftonte për të mirën e Atdheut.

Filluam përpjekjet për të ndërtuar ato që na kishte shkatërruar armiku. Tek burimi i fshatit gruaja e

Maksut ballistit, Esmaja, filloi të ankohet:

— Ç'na gjeti, ç'na gjeti! Na u shkatërrua gjithçka, mjerë ne si do të mund t'i ndërtojmë prapë.

Fjalët e saj donin të ngjallnin panik dhe mosbesim në fshat.

— Mos u çirr si ndonjë korbë!. S'mërzitemi e s'qahemi ne që do t'i ngrëmë vetë, për ty ka kush mendon, — ia kthyen gratë tona.

— Kush mendon? — pyeti ajo.

— Ja, ata që ju mbajnë me bukë e ju shpërblejnë për poshtërsitë tuaja. Edhe shtëpinë do t'ua ngrënë.

— Ashtu thua ti? — iu drejtua gjithë mllef Dylberes. — Prej jush dhe burrave tuaj na ndodhën gjithë këto. Mallkuar qofshi!

— Hë moj, hë se nuk do ta kenë ditur që ishte shtëpia jote, prandaj e kanë djegur ose do të jenë mërzitur që s'i prite! — ia ktheu Esmasë njëra nga gratë.

Të tilla zënka pati shumë ato ditë në fshat, por puna që bënë shokët e Partisë i shuan grindjet.

Mbas disa muajsh erdhi në fshat Rasim Babametoja. Me të mbërritur kërkoi që të mblidhej i gjithë fshati, se kishte për të na thënë disa gjëra shumë të rëndësishme dhe do të na jepte një sihariq shumë të madh. Organizata jonë e Partisë (celula) mori të gjitha masat që dhe kjo mbledhje të dështonte me turp si herën e kaluar. Vendosëm të demaskojmë përfundimisht atë dhe ata që e kishin dërguar.

Në qendër të fshatit filluan të mblidhen shumë njerëz. Kjo siç duket e gëzoi Rasimin, që pandehte se pas gjithë atyre që kishim hequr, patjetër do të lidheshim pas qerres së tij.

— Të dashur vëllezër, — nisi të flasë ai.

— More zoti Rasim, — ia preu në mes mendimin

një zë kumbues diku aty nga mesi, — me të vërtetë e ke që ne jemi vëllezërit e tu?

— Se ju kam me gjithë mend, prandaj ju quaj kështu, — u përgjigj ai dhe vazhdoi, — vëllai-vëllait duhet t'i gjendet për të mirë e për të keq, se ju kam vëllezër, prandaj mora rrugën dhe erdha deri këtu. — Hodhi sytë përreth dhe vazhdoi: — Ky fshat ka tradita të...

Por zëri kumbues i Malo Arifit e ndërpreu përsëri:

— Prit zoti Rasim, prit. Ti erdhe dhe vjet në këtë fshat apo jo?

Tjetri, aprovoi me kokë. Fshatarët ia kishin ngulur sytë Malos dhe prisnin të fliste.

— Desha të të pyes kur të pëlqeu më shumë ky fshat, vjet apo sivjet?

— E kur mendon ti se më ka pëlqyer? — pyeti Rasimi.

— E do copë apo larg e larg?

— Ashtu si të dish, — tha ndërdyshaz Rasimi dhe pa rrëshqitaz nga ata që e shoqëronin.

— Mirë pra, ky fshat të pëlqen më shumë sot, kështu gërmadhë siç është.

— Këtë s'e pranoj, nuk është ashtu! — u mundua t'i mbushte mendjen Rasimi duke lëvizur nga vendi. — Unë kam ardhur të qajmë hallet dhe t'ju ndihmoj. — E shikoni këtë? — zgjati dorën Rasimi duke ngritur një valixhe të vogël lëkure që kishte aty pranë. — Plot më pare është, për t'u ardhur në ndihmë që të kaloni vështirësitë. Para se t'i ndaj mendova të thosha disa fjalë, se më ka ardhur shumë keq, për të gjitha këto që ndodhën, por sa pa nisur akoma ma pretë fjalën.

— Domosdo, ashtu ta bëmë, ke hak, — se kush tha nga grumbulli i njerëzve, — por s'ke ç'i bën kështu

jemi mësuar ne. Kur qetë dalin nga vija i shpojmë me hosten, por ti vazhdo të flasësh meqë të ardhka keq për mënxyrën tonë. Kalemxhinjtë dinë t'i lidhin mirë mendimet kur u këputen.

Të gjithë e kuptuan ironinë dhe talljen që fshihej në fjalët e shokut dhe nënqeshën. E kuptoi edhe vetë Rasimi, e ndjeu që këta njerëz po e poshtëronin, por ai e nisi këtë valle dhe duhej ta çonte deri në fund.

— Më vjen shumë keq për këtë që ndodhi, — vazhdoi Rasimi, — por po jua them hapur se pala jonë s'dinte asgjë mbi këtë që përgatiste ushtria italiane. Sa mësuam për këtë që ndodhi jo vetëm që u hidhëruam shumë bashkë me shokët, por shkuam tek italianët dhe kërkuam që dëmi i bërë të shlyhej sa më shpejt. Këmbëngulja jonë dhe zemërgjerësia e tyre e bënë të vetën. Paratë i morëm! — dhe tregoi me dorë nga valixhja. — Vetëm duhet pasur kujdes këtej e tutje se shumë telashe u keni shkaktuar italianëve dhe të gjitha kot së koti. Le të thonë ç'të duan komunistët, italianët po nuk i ngave s'të ngasin.

Reagimi i përgjithshëm ishte i madh, u kuptua më në fund se ku e kishte hallin ky i shitur.

— Me shumë revan e ke marrë zoti Rasim, — ia priti Mustafa Luçi, — siç e sheh terreni këtu është malor dhe po të vazhdosh si e ke nisur rrëzohesh e thyen qafën.

— Pak më parë, zotrote na the që dhe ne nuk jemi të larë. Nuk na thua pse? Mos vallë ne shkelëm vatrat e tyre? Po Estrefi, Xheloja, Seferi që i torturuan dhe pastaj i pushkatuan çfarë u bënë? Çfarë u bënë shtëpitë tona që i kthyen në gërmadha? — gjëmonte zëri i mësuesit veteran, Mustafa Luçit.

Rasimi s'dinte ç'përgjigje të jepte. Mos përsëri do

të shkonin punët si herën e kaluar? U mundua të thoshte diçka, por Mustafai që ishte ngritur në këmbë nuk e la.

— Në ke ardhur të na tregosh gabimet dhe fajet tona do të bëje mirë të niseshe sa nuk është vonë. Ato që kemi bërë i dimë vetë më mirë se kushdo tjetër dhe nuk jemi penduar për asgjë.

Heshti pak dhe hodhi shikimin nga grumbulli që e rrethonte. Vetëm dy-tre vetë nuk i aprovonin ato që thoshte ai. Të tjerët të lidhur ngushtë me Partinë e nxisnin të vazhdonte.

— Ky fshat asnjëherë s'ka pasur borxhe, por atij i kanë dhe këto janë borxhe gjaku. Ti ke mbushur një valixhe me para dhe ke ardhur këtu për t'i larë këto, por gjaku nuk lahet me asnjë lloj paraje. Gjaku do gjak! Kështu ka qenë përherë dhe kështu do të mbetet.

Rasimi disa herë u mundua të ndërpriste, por qëndrimi i fshatarëve e detyroi të heshtte. Lebërit diskutuan gjatë rreth atyre që u folën. Pastaj u ngrit të fliste Myftar Hoxha. Fjalët e tij të para i dhanë zemër Rasimit, por kur tjetri filloi të fliste si i pari i humbi gjithë shpresat.

— Zoti Rasim do të na bësh një nder, — vazhdoi Myftari, — kur të kthehesh andej nga ke ardhur mundohu t'u mbushësh mendjen fashistëve të vijnë përsëri. Sa për lekët, mbaji për vete, ne nuk i themi njeriu që s'na i shpërndave!

Fshatarët filluan të qeshin. Rasimi e ndjeu veten keq. Bu.ëza djerse i mbuluan ballin. Shikoi përreth sikur kërkonte dikë për ta ndihmuar, por edhe ata që ishin lidhur me të heshtnin. Nisi të flasë.

— Nuk kam ardhur për ato që thoni ju, por se më dhimbseni. Kam ardhur t'ju ndihmoj, të mos

mbeteni pa shtëpi e katandi, pa çati mbi kokë.

— E dimë përse ke ardhur, — ia plasi Abaz Goxhi.

— Të varfër jemi vërtetë, por mish të ngordhur asnjëherë s'kemi ngrënë e as do të hamë, — ia mori fjalën nga goja shokut Bejo Asimi. — Ti mundohesh të na bindësh për gjynahet tona, por harron të tuat. Dije mirë se po e mbush kupën dhe do të vijë një ditë që do t'i lash të gjitha. Ikim vëllezër, boll e dëgjuam!

Fshatarët u ngritën dhe grupe-grupe filluan të largohen. Vetëm pak vetë mbetën me Rasimin që dështoi me turp.

KAPITULLIMI

Krisma të shumta u dëgjuan në fshat më 9 shtator të vitit 1943. Rrëmbeva pushkën dhe bashkë me kushërinjtë vrapuam andej nga dëgjoheshin krismat. Në fshat ndodhej një nga shokët e Qarkorit, prandaj menduam se mos ballistët bashkë me italianët e kishin marrë vesh këtë gjë dhe na kishin rrethuar. megjithëse për çdo të papritur ne kishim vënë roje. Hovin që kishim marrë na e prenë disa gra që na thanë se nuk luftohej.

— Po ç'janë këto krisma pushkësh?

— Qëllojnë nga gëzimi. Italia na e mori të keqen, — na tha njëra prej tyre.

Hoqëm dhe ne armët nga krahët dhe filluam të shtinim nga gëzimi. Ishte një ditë e madhe kjo dhe ishim krenarë se për të ardhur ajo kishim luftuar dhe ne.

— Na e morën të keqen breshkamanët dhe bashkë me ta dhe miqtë e tyre, ballistët, që na ftonin të prisnim se s'kishte ardhur koha t'i vinim pushkën fashizmit, — se kush foli midis haresë së përgjithshme.

— Do t'ua tregojmë vendin edhe atyre, — ia ktheu Bajrami. — Do të përdorin të gjitha dredhitë, për të dalë nga kjo situatë, por nuk do të arrijnë dot gjë.

— Partia jonë do t'u tregojë vendin, — shtoi Etemi. — Janë njerëz pa faban, prandaj lehin si qeni në Hënëz.

Secili filloi të tregojë diçka që kishte të bënte me ballistët. Të qeshurat s'kishin të mbaruar. Merreshim me hamendjet se ç'do të ndodhte paskëtaj...

Komanda e batalionit urdhëroi që çeta «Toto Bolena» të nisej për në Cepo. Ngado që kalonim shikonim fytyra të qeshura. Njerëzit i ishin përveshur punës, për të zhdukur pasojat e operacioneve fashiste. Të gjithë u gëzoheshin ditëve të lirisë.

Nga Cepoja u nisëm drejt Gjirokastrës. Rrugës që nga Ura e Kardhiqit e deri në Virua kishte shumë ballistë. Kur panë drejtimin tonë dhanë alarmin dhe u nisën me ngut.

— Ç'keni që vraponi sikur ju ka zënë zegali? — i pyeti një fshatar nga Mashkullora.

— Pse, si thua ti, t'ua lëmë gjithë atë plaçkë që ka Gërhoti partizanëve, — ia ktheu një nga ballistët, që kishte mbetur prapa të tjerëve dhe ecte me të katra, për të arritur të vetët.

Kur arritëm në Virua na erdhi urdhri që të ndalonim aty gjer në një urdhër të dytë. Sa erdhën të fundit, të parët ia nisën këngës dhe valles. Isoja dëgjohej deri larg dhe ishte më e fuqishme se herët e tjera. Po këndonim këngën e Asim Zenelit që e kishte ngritur Shefqet Peçi, kur dëgjojmë disa krisma të vazhdueshme pushkësh dhe mitralozash. Rrëmbyem armët dhe u bëmë gati për çdo të papritur. Nuk vonoi shumë dhe na erdhi lajmi. Ballistët kishin tentuar të grabisnin ish-bashkëpunëtorët e tyre në Gërhot.

Të nesërmen u nisëm për në Gjirokastër. Duke kaluar para Gërhotit pamë ballistë të vrarë që kishin mbetur në telat me gjëmba. Dikush mbante një

gavetë në dorë, një tjetër një çarçaf, një i tretë kishte hedhur një çantë të fryrë ushtarake në sup, por ajo i kishte shkarë mënjanë dhe poturet e shajakut ishin mbërthyer pas telave me gjëmba, dy të tjerë kishin mbërthyer një batanije dhe dukej sikur dhe të vdekur nuk donin t'ia lëshonin njëri-tjetrit. Qylafet me shkabë që kishin rënë përtokë dukeshin si gurë të bardhë varresh. Na erdhi ndot nga gjithë kjo pamje.

Në qytet populli na priti me dashuri dhe mirënjohje. Nënat gjirokastrite nxitonin të na takonin, na hidhnin duart në qafë me mall, dyert e shtëpive asnjë çast nuk u mbyllën për ne ato ditë. Kur trokisnim në ndonjë derë për të pyetur për diçka, të zotët e shtëpisë na ftonin brenda. «Shtëpitë tona janë tuajat, prandaj s'keni pse të trokisni!» — na qortonin në mënyrë vëllazërore.

Këto ditë në qytet ndodheshin dhe ballistët. Pritja që na bënte ne populli i tërbonte, prandaj u munduan të krijojnë trazira. Për të normalizuar gjendjen u ngarkua një çetë e jona. Mundoheshim të mbanim sa më shumë rregull në qytet, por ballistët na pengonin. Urdhrat e komandës sonë, jo vetëm që nuk i zbatonin, por nxirrnin urdhëresa të tjera në kundërshtim me tonat. Ne punonim me ngulm, me vete kishim populli'n që na ndihmonte. Ballistët provokuan shumë incidente, që të shkaktonin gjakderdhje në qytet, por Partia kishte dhënë udhëzime të qarta: vëllavrasjet duhet të evitoheshin! Shpesh na ndizej gjaku nga veprimet e ballistëve dhe dora vetvetiu na shkonte tek arma, por kujtonim porositë e Partisë dhe vazhdonim punën me gjakftohtësi.

Pas disa ditësh u larguam përsëri në drejtim të Cepos. Një pushtues i ri po zëvendësonte këmishëzinjtë...

ME PLUMB BALLIT

Ishte mesditë. Retë që u dukën në mëngjes në horizont kishin marrë rrugën drejt veriut, rrezet e diellit derdheshin valë-valë dhe toka avullonte. Ngrohtësia të depërtonte në të gjithë trupin dhe të çmpinte gjymtyrët. Ishim mbledhur të gjithë nën hijet e disa rrepeve me armët midis gjunjëve dhe dëgjonim komisarin e batalionit shokun Shefqet Peçi që na fliste mbi situatën e krijuar. Italia kishte kapitulluar, por një armik i ri po e zëvendësonte, Gjermania naziste. Ai na fliste për armatat e Stalinit që e kishin bërë pluhur e hi mitin e pathyeshmërisë së ushtrisë naziste. Grushtet që kishin ngrënë në Stalingrad kishin thyer qëndresën e tyre.

— Ballistët, — thoshte Shefqet Peçi, — ngrënë në qiell pathyeshmërinë e pushtuesve të rinj. Duan të na trembin. Thonë se janë vetëm kalimtarë dhe me këtë duan të përligjin bashkimin e tyre me hitlerianët. — Të gjithë dëgjonim me vëmendje. Rrezet e diellit që depërtonin përmes gjetheve binin pjerrtaz në fytyrën e tij, ku pasqyrohej qartë vendosmëria dhe besimi. — Hitlerianët, — vazhdoi komisari, — sapo shkelën trojet shqiptare e provuan pushkën tonë. Për t'u hakmarrë për humbjet që pësuan,

shkrumb e hi e bënë Borovën, asnjë të gjallë nuk lanë. Donin të na tmerronin, po ne do t'u tregojmë vendin. Me armët tona do ta thyejmë edhe këtë armik, sepse kemi me vete të drejtën; luftojmë për lirinë tonë që së shpejti do të na vijë nga gjaku ynë, nga sakrificat tona.

— Na informojnë, — vazhdoi ai, — se nga drejtime të ndryshme janë sulur drejt vendit tonë forca të shumta. Një autokolonë është nisur nga Janina në drejtim të Gjirokastrës.

— Do t'i presim si na ka hije, me plumb ballit, — tha një partizan.

— Po, shokë, do t'u tregojmë që në takimin e parë se ky vend, kjo baltë është e jona. Për nderin e saj ne kemi rrokur armët dhe do ta mbrojmë deri në fund.

Diskutuam gjatë planin e aksionit të ardhshëm. Që në mëngjes herët në formacion luftimi u nisëm nga Cepoja në drejtim të Urës së Kardhiqit. Prisnim me padurim takimin e parë me të «pathyeshmit» dhe ata nuk vonuan të vijnë. Kolona e tyre ishte mjaft e gjatë. Automjetet ruanin me përpikmëri distancat nga njëri-tjetri. Pjesa dërrmuese e autokolonës përbëhej nga mjete të blinduara, atykëtu midis tyre kishte dhe disa kamionë. I lamë të afroheshin. Papritur pas krahëve tona u dëgjua krisma e një topi dhe predha duke kaluar me vërshëllimë mbi kokat tona ra disa metra para autoblinës që printe. Na erdhi të hanim veten me dhëmbë, autoblinda u step për pak çaste, gjithë kolona ndaloi. Por çastet e para të hutimit kaluan dhe autoblinda që printe përsëri filloi të lëvizë. Kolona si një gjarpër i stërmadh filloi të zvarritet përsëri. Astriti, Muhoja, Matoja dhe partizanët e tjerë që ndodheshin në ko-

drat e Cepos qëlluan përsëri. Predha ra në shenjë. Autoblinda e parë nuk lëvizi më. Armiku nuk e kuptoi nga erdhën ato predha, prandaj hapi zjarr në të gjitha drejtimet. Por zjarrit të tij nuk iu përgjigjëm menjëherë. Prisnim të zbrisnin armiqtë nga makinat e hekurta. E pamë që një pështjellim filloi të ndihet në radhët e hitlerianëve. Automjetet filluan të tërhiqen. Kohë për të pritur nuk kishte më. Sinjali u dha dhe breshëritë e armëve tona u zbrazën mbi kamionët. Plumbat godisnin në mish. Artileria jonë nga Cepoja vazhdonte zjarrin. Flakët shpërthyen njëherësh mbi një kamion. Gjermanët filluan të kërcejnë nga karroceritë dhe të futen në kanalin buzë xhadesë. Lufta u ndez e ashpër. Të gjitha grykat e armëve të autokolonës u drejtuan kundër nesh, plumbat kryqëzoheshin mbi kokat tona, por ne për asnjë çast nuk e ndaluam zjarrin. Shënonim me kujdes dhe qëllonim.

Armiku u organizua dhe u hodh në sulm. Copra gurësh e dheu filluan të binin mbi trupat tanë nga bombat e tyre, por ne nuk luajtëm nga pozicionet. Në vesh akoma kishim kumbimin e fjalëve të komisarit, që na thoshte se pa fitore s'duhej të ktheheshim mbrapsht. Sulmi i tyre u përsërit disa herë, njëri më i fortë se tjetri, por gjokset partizane, të çelikosura nga Partia qëndruan dhe i thyen të gjitha. Komandantët e tyre diçka thanë në një gjuhë të prerë e të ashpër dhe ata filluan të tërhiqen drejt autoblindave. Shumë prej tyre mbetën në vend. Autoblindat filluan të largohen, rregullsia e dy orëve më para tashmë ishte zhdukur. Një pjesë e hitlerianëve që s'mundi të hipte në mjetet e motorizuara u mundua të rezistojë, por kundërsulmi ynë i rrufeshëm pjesën më të madhe e asgjësoi, ndërsa ata që mbetën,

për të shpëtuar kokën, hodhën armët dhe ngritën duart.

Vumë robërit përpara, mblodhëm materialin luftarak, që kishte mbetur në fushën e luftimit, dhe u nisëm përsëri drejt Cepos. Robërit rrinin kokulur. Fytyrat i kishin të verdha dhe të zbehta. Xha Xhaferri vente nga vente dhe kthehej tek ata. Nuk iu durua pa thënë dy-tri fjalë.

— Hë, ju biçima, qënkeni raca më e mirë! Ju doni të drejtoni gjithë botën. Robërit ia kishin ngulur sytë pa kuptuar asgjë. Ne filluam të qeshim. Një nga robërit që s'duhej t'i kishte kaluar të njëzetat shikonte i habitur.

— Pse më shikon ashtu? S'ta mbush syrin, apo mos shikon automatikun? Yti duhet të jetë, aty në fushën e luftimit e mora! — dhe xha Xhaferri i tundi grushtin tërë kërcënim përpara fytyrës. Tjetri u tërhoq praptaz. Ne qeshëm. Pak më tej buçiste kënga labe.

Ndeshjen e parë me pushtuesin gjerman e kishim fituar.

FLETË TË PËRGJAKURA

Ishte shkurti i vitit 1944. Forcat gjermane dhe balliste, kishin pësuar goditje të rënda nga forcat partizane. Ishin grahmat e fundit të Operacionit të Dimrit dhe armiku i tërbuar nga disfatat mundohej të shuante me zjarr e hekur çdo qëndresë. Forcat e batalionit tonë u nisën nga Përmeti për në Zagori. Të ftohtit të priste, pluhuri i dëborës, që ngrihej nga era, na verbonte sytë. Nisëm t'i ngjitemi Dhëmbelit.

Fshatrat e Zagories akoma nxirrnin tym. Atë natë u shpërndamë nëpër fshat. Të nesërmen morëm rrugën drejt Saraqinishtës. Aty mësuam mbi vrasjen e komandantit të kompanisë Halil Ymeri dhe rrethimin e një pjese të batalionit të dytë nga armiku në Qestorat. Na hidhërroi shumë humbja e shokut, por koha nuk priste. Të gjithë ishim mbushur me urrejtje, zemrat vlonin për hakmarrje...

Kompania jonë që komandohej nga Bejo Asimi dhe një kompani tjetër u nisën për t'u ardhur në ndihmë të rrethuarve. Ngado kërciste pushka e mitralozi, nazistët qëllonin me top jo vetëm nga kalaja e shën Triadhës, por edhe nga Gjirokastra e Gërhoti. Duke zbritur përroit që vjen nga manastiri i Spilesë, pamë një kompani gjermanësh, që po vinte me

ngut në përforcim të të vetëve. Zumë pozicione dhe pritëm. Ata nxitonin të përpjetës pa e ditur se çfarë i priste. I lamë të afroheshin dhe përnjëherësh hodhëm bombat dhe pas tyre ia nisëm një zjarri të dendur. Shumë nga ata u vranë, të tjerët u nisën tatëpjetë. Ne filluam t'i ndjekim. Duke ndjekur armikun Bazua, Samiu, unë dhe tre partizanë të tjerë u shkëputëm nga kompania dhe u futëm thellë në prapavijat e armikut. Krismat tona tërhoqën vëmendjen e gjermanëve, që po tërhiqeshin drejt kalasë së shën Triadhës. Në drejtimin tonë u nis një togë e tyre. Plumbat filluan të na vërshëllejnë nga të gjitha anët. Shokët e batalionit të dytë kishin dalë nga rrethimi. Brenda tij tani ndodheshim ne.

Bazoja hodhi sytë përreth. Më tej zhurmonte një përrua. Andej krismat ishin më të rralla. Armiku vazhdonte të qëllonte nga të gjithë anët. Degëza pemësh këputeshin e binin përdhe. Bazoja tregoi me dorë në drejtim të përroit. Njëri pas tjetrit u nisëm andej. Rrethimi sa vente e ngushtohej. Zumë vend. Armiqtë po kacavirreshin së përpjetës, dallonim qartë gjithë lëvizjet dhe tiparet e tyre, kurse ata nuk na shihnin.

— Këtej duhet të çajmë!

Zumë vend pas një shkurreje që na mbulonte plotësisht dhe hodhëm radhazi bomba. Plasjet ishin të fuqishme. Një re tymi mbuloi vendin. Me breshëri të shkurtëra dhe me thirrjen «Para partizanë!» duke përfituar nga pështjellimi që u krijua në radhët e armikut, mundëm të çajmë rrethimin.

Kur u bashkuam me shokët vumë re se mungonte Bazo Zotoja bashkë me një partizan tjetër. I pritëm se mos vinin, por kaloi gjatë dhe ata s'u dukën.

U shqetësuam për fatin e tyre. Menduam njëherë se mos kishin rënë në dorë të armikut, por nuk na besohej. Ndoshta kishte rënë në fushën e betejës.

Të nesërmen organizuam një sulm të fuqishëm mbi armikun. Mbas luftimesh të ashpra armiku u tërhoq drejt Gjirokastrës duke lënë në fushën e betejës shumë të vrarë e material luftarak. Filluam të kërkojmë shokët... Kërkuam gjatë e gjithandej. Trupin e partizanit tjetër e gjetëm, tre plumba e kishin marrë në kraharor. Rreth e rreth kishte shumë armiq të vrarë. Filluam të kërkonim Bazo Zoton dhe na u ngjallën kujtimet...

Ishte nëntori i vitit 1943. Batalioni «Asim Zeneli» ku bënim pjesë dhe ne ndodhej në Erind të Lunxhërisë. Të gjithë shokët e celulës ishim mbledhur në një shtëpi dhe prisnim komisarin. Ai erdhi vetë i dyti. Me të ishte dhe Bazoja. Ne u habitëm. Komisari e kuptoi habinë tonë dhe tha:

— Bazoja është vëllai ynë; është njësoj si ne.

Ne e kuptuam pse e kishte sjellë komisari Bazon në mbledhjen e celulës.

Secili filloi të sjellë ndërmend jetën dhe aktivitetin e tij. Vuajtjet bonjakun e kishin burrëruar para kohe. Për të siguruar jetesën kishte bërë punë të ndryshme. Që në aksionin e parë për djegjen e postkomandës së fshatit ai ishte bashkuar me ne.

— Unë mendoj se Bazoja i ka të gjitha cilësitë që i nevojiten një komunisti. Shumë prova ka kaluar dhe mendoj se ka ardhur koha që ai të pranohet në radhët e Partisë Komuniste të Shqipërisë. Si thoni?

Të gjithë filluam të tregojmë për të ashtu siç e njihnim. Në fund foli dhe vetë Bazoja.

— Kam vite që ëndërroj për një jetë më të mi-

rë, por vetëm kur u lidha me Partinë gjeta rrugën e vërtetë. — Heshti pak. Fytyrën e kishte flakë të kuqe. — Ju jap fjalën juve dhe Partisë sime se s'do të kursej as gjakun për lirinë e vendit.

Që atëherë atë e gjeje ku ishte më vështirë. Nuk mund të harrohen luftimet që bëri batalioni ynë në Cepo, Gjirokastër, Libohovë, Dëshnicë, Therpel e sidomos në Qafë të Kiçokut, ku Bazoja tregoi trimëri të rrallë. Ishim nisur për në Gllavë kur na lajmëruan se ballistët kishin zënë Qafën e Kiçokut. Përnjëherësh u shpërndamë në formacion luftimi dhe u hodhëm në sulm, por nuk i thyem dot. Dy mitraloza «Sharrës» të vendosura në lartësi dominuese me zjarrin e tyre nuk na lejonin të bënim asnjë hap përpara. Duheshin asgjësuar. Armiku ishte groposur në llogoret që kishin mbetur nga Lufta Italo-Greke. Beteja zhvillohej e rreptë, kur pamë të lëvizë në fushën e luftimit Bazo Zotoja me Osman Shehun dhe Skënder Toskën. I mbuluam me zjarr. Gjithë ankth ndiqnim lëvizjet e shokëve. Edhe armiku i pikasi lëvizjet e tyre dhe gjithë zjarrin e armëve e drejtoi andej. Ndjemë diçka të këputet brenda nesh. Bazoja lëshoi pushkën dhe u rrokullis tatëpjetë një përroi të vogël.

Kështu bënë dhe dy partizanët e tjerë. Ne që e ndiqnim këtë skenë u pikëlluam dhe vazhduam të qëllonim pa lëvizur nga pozicionet. Na u ndez gjaku si asnjëherë tjetër. Sa u dëgjua thirrja «Para partizanë!» u lëshuam drejt pozicioneve të armikut. Zjarri i armikut vazhdonte, por krismat e mitralozëve për çudi nuk po dëgjoheshin. Ne kërcyem në pozicionet e tyre. Për një kohë të shkurtër vazhdoi përleshja trup me trup. S'u besuam syve kur pamë Bazon me të dy

shokët duke zbritur nga kodra me dy mitralozë dhe tre ballistë robër...

Vazhdonim ta kërkonim Bazon. Shumë gjëra më lidhnin me të, kishim më se dy vjet që punonim e luftonim bashkë, ishim të afërt për njëri-tjetrin.

...Në Zagorie arritëm në mbrëmje. Filluan të na shpërndajnë nëpër baza. Të nesërmen kur po niseshim për në Stegopull, Bazoja na thotë:

— Sonte nuk kam mbyllur sy tërë natën.

— Me siguri nga lodhja dhe të ftohtit, — ia priti dikush.

— Jo, po ku ta di dhe unë se ç'kisha. Rrija pranë vatrës dhe më dukej sikur nuk ndodhesha në një shtëpi zagorite, por në atë shtëpinë e vogël në fshatin tonë në këmbët e malit Shkage dhe ndieja ngrohtësinë e duarve të nënës dhe përkëdhelitë e babait që s'e njoha kurrë. Në shtëpinë zagorite ku kalova natën një burrë rreth të shtatëdhjetave, një nënë dhe një grua e re rreth së cilës vinin rrotull tre fëmijë më përgjëroheshin e s'dinin ku të më vinin. Biseduam gjatë. Midis shumë gjërave më pyetën dhe për familjen. Kur mësuan se kisha vetëm një nënë që më priste panë njëri-tjetrin. Po kalonte mesnata dhe të ftohtit u acarua. Plaku i ngulur në buzë të vatrës kishte mbështetur fytyrën në pëllëmbë të duarve dhe mendonte. Qepallat m'u rënduan dhe më zuri një gjumë i trazuar. Ndjeva një dorë të më kalojë mbi ballë. Hapa sytë dhe pashë plakun të përkulur mbi mua.

— Sa shumë i ngjan tim biri! — psherëtiu ai.

Gjumi më doli plotësisht. Desha ta pyes plakun, por ai filloi vetë.

— Kam pasur dhe unë një djalë, por ma vranë. Sa shumë i ngjan, më nxorre mallin. Fli, bir, fli!

Ky plak me përkëdhelitë e tij më kujtoi babanë; ashtu duhet të ketë qenë dhe ai, po çka se unë s'e kam njohur. Pas luftës do të vi t'i takoj patjetër...

*

* *

E kërkuam gjithandej trupin e Bazos, por asnjë gjurmë nuk po gjenim. Bashkë me Samiun morëm rrugën që kishim bërë një ditë më parë, për të dalë nga rrethimi. Gjatë rrugës pamë kufoma të copëtuara armiqsh, helmeta të rrokullisura tatëpjetë. Ja dhe vendi ku çamë rrethimin. Këtu u pamë për herë të fundit. Bazoja mbyllte grupin dhe mbulonte me zjarr lëvizjet tona. Rreth e rreth kishte shumë të vrarë. Midis tyre dhe një oficer. Një ngërdheshje tmerri vihej re në fytyrën e tij. Vëmendjen na e tërhoqi diçka që zbardhëllonte nën kurorën e lulëzuar të një thane. Era që frynte mirrte me vete disa fletë të bardha. Ne u afruam. Morëm një fletë në dorë. M'u duk i njohur ai shkrim. Ishin fletët e bllokut që mbante përherë me vete Bazoja. Këmbët m'u rënduan. Iu afruam thanës. Nën të gjetëm të shtrirë Bazon, ndërsa mbi trupin e tij ishin shpërndarë fletët e përgjakura. Një curril gjaku i kishte rrjedhur nga balli dhe kishte ngrirë; edhe nga gjoksi kishte rrjedhur gjak. Ishte ky gjak që kishte ngjyer dhe fletët e bllokut.

NGA AKSIONI NË AKSION

Ushtria jonë partizane ishte forcuar shumë. Batalionet «Asim Zeneli» e «Abaz Shehu» të brigadës sonë kishin disa ditë që qëndronin në Fushëbardhë dhe përgatiteshin në mënyrë të gjithanshme për të çliruar Rrëzomën.

Ishte 29 marsi i vitit 1944 kur ne, në fshehtësinë më të madhe, bashkë me rënien e muzgut u nisëm për kryerjen e aksionit. Sipas planit të përpiluar nga shtabi i brigadës batalioni ynë, me të kaluar qafën e Skërficës, u nda dhe secila kompani mori drejtimin e caktuar. Në krye të kompanisë sonë ishte Bejo Asimi. Në Luadh të Senicës u kthyem majtas; përveç errësirës dhe kohës së keqe na doli përpara dhe një rrëpirë mjaft e vështirë për t'u kaluar.

— Po të kalojmë nga ky shteg u futemi ballistëve brenda dhe i zëmë si minjtë pa çak e bam! — na tha udhërrëfyesi.

— Andej kalojmë! — vendosëm njëzëri.

Varg njëri pas tjetrit u nisëm. Ecnim ngadalë buzë greminës. Më në fund e kaluam. Asnjë roje s'kishte nga ajo anë. Armikut nuk i shkonte mendja se ai shteg i verbër mund të kalohej nga njerëz, aq më tepër në këtë kohë të keqe.

Ashtu si ishim midis gurëve, mërqinjave dhe zhur-

mës gurgulluese të gurrës, Bejoja na ndau detyra. Kompanisë sonë i ishte caktuar asgjësimi i dy pikave të fortifikuara të armikut, që dominonin vendin përreth. U ndamë në dy grupe me detyrat përkatëse. Filluam të zvarritemi e të rrëshqasim. Na digjte i gjithë trupi nga pickimi i gurëve dhe i gjembave, por ia dolëm mbanë të afroheshim pa u diktuar dhe u shpërndamë në formacion luftimi. Era e lehtë që frynte na thau djersët dhe trupi na u mpi nga të ftohtit. Prisnim të zbardhëllonte dita dhe bashkë me të dhe sinjalin e sulmit.

Donte rreth ndonjë orë që të agonte kur në Senicë u dëgjua një krismë dhe pas saj dhe tingujt e një burie. Një nga rojet balliste kishte ndjerë lëvizje dhe dha alarmin. Atëherë ne hapëm zjarr. Ballistët të zënë në befasi e humbën toruan dhe as që tentuan të zënë pozicione, por u larguan në panik duke bërtitur: «Na zunë, more na zunë!»

Pushka partizane kërciste nga të gjitha anët. Sulmi që i rrufeshëm. Pikën dominuese ku armiku kishte varur shpresat e morëm, duke harxhuar vetëm nga një ballë fishekë. Kur zbardhi mëngjesi ballistët u organizuan dhe zunë pozicione nga ana tjetër e një përroi. Tentuan të ktheheshin në pozicionet e mëparshme, por zjarri i armëve tona nuk i la të bënin asnjë hap përpara. Kundërsulmi ynë i detyroi të tërhiqeshin e të zinin vend më tej. Shumë material lanë në fushën e betejës. Veç armëve, municionit e veshjeve lanë dhe ushqime, që ia kishin grabitur popullit.

Kur po mblidhnim materialin na lajmërojnë se nuk gjendeshin dy partizanë, Dalipi e Bardhoja. I kishim parë të ndiqnin armikun këmba-këmbës, por kur u dha sinjali për të ndaluar ata nuk erdhën në

vendin e caktuar. I kërkuam, por as midis të vrarëve nuk i gjetëm. S'kaloi shumë dhe në drejtim të pozicioneve tona pamë të vijë një grua me një tufë dhën përpara. E çnuk menduam për atë grua që ecte pa iu trembur syri në një vend nga mund ta qëllonim lehtë qoftë ne, qoftë ballistët. Thamë se do të ishte ndonjë e shurdhër ose e marrë. Me t'u afruar pranë pozicioneve tona dëgjuam të thoshte:

— Hajdeni bijtë e nënës, hajdeni të merrni shokët se u këputën!

Ne pamë njëri-tjetrin të habitur. Për cilët shokë e kishte fjalën vallë?

— Ku janë? — pyetën dy-tri vetë nga tanët.

— Ja, në mes të dhëne janë që të dy!

E falënderuam me gjithë shpirt për zgjuarësinë dhe guximin që tregoi. Ajo na shikonte me ëmbëlsi dhe na buzëqeshte.

— Qënke trimëreshë! — se kush i tha nga ne. Ajo tundi kokën, një tufë flokësh të zbardhur kishin dalë nën lahuri.

— Sot të gjithë kemi një borxh ndaj vatanit, të fshijmë këto plehra nga faqja e dheut! — na e preu shkurt duke drejtuar gishtin nga pozicionet e armikut.

Pastaj nëna filloi të na tregojë për zullumet që kishin bërë në fshat ballistët

— Patjetër do t'i qërojmë hesapet! — i tha komisari duke e falënderuar.

Na foli shumë për armiqtë nëna nga Rrëzoma, na tregoi dhe për dy bombat që ia kishte marrë një ballisti të vrarë për çdo rast, por nuk tregoi asgjë për veten e saj, për qëndrimin që mbajti kur i dogjën shtëpinë, se si i gjeti shokët tanë të plagosur, mjekimin që u bëri dhe si i solli deri te ne.

DËNIMI I MERITUAR

Pjesën më të madhe të materialeve që u zumë armiqve në Rrëzomë ia dërguam spitalit partizan që ndodhej në Zhulat. Për armiqtë që zumë ngritëm gjyqin partizan. Ata që kishin lyer duart me gjak morën dënimin e merituar. Disa nga ballistët që morën fjalën thanë se i kishin mashtruar dhe i kishin marrë me forcë. I lamë të lirë pasi premtuan se gabimin që kishin bërë do ta shlyenin. Komisari u foli gjatë për luftën dhe veprimet e «Ballit» që ishte lidhur kokë e këmbë me pushtuesit. Pa mbaruar akoma mirë komisari një pjesë e tyre kërkuan të qëndrojnë në radhët tona. Midis tyre ishte dhe Rexhepi.

— E kuptoj se kam bërë një faj të rëndë duke qenë në radhët e «Ballit» dhe kam luftuar kundër atdheut dhe popullit tim. Duart me gjak nuk i kam lyer dhe shumë herë nuk i kam zbatuar urdhrat që më kanë dhënë.

Fillloi të tregojë gjërë e gjatë rreth atyre që e kishin urdhëruar të bënte, por ai s'i kishte bërë.

— Po më morët, — përfundoi Rexhepi fjalën e tij, — do të vë të gjitha forcat që ta shlyej gabimin që kam bërë sikur kjo të më kushtojë edhe jetën. Me ata që pendoheshin dhe kërkonin të ndiqnin rrugën

tonë përherë tregoheshim zemërgjerë. Kështu vepruam dhe me Rexhepin.

Rexhepi tregohej shumë i afrueshëm, i shkathët e i papërtueshëm. Nuk kaloi shumë kohë dhe ai u ambientua me jetën tonë. Shpesh na tregonte histori të ndryshme nga ato që i kishte jetuar në mes të ballistëve dhe ne qeshnim nga mënyra se si i tregonte. Përmes fjalëve të tij dilte portreti i krerëve të «Ballit» në gjithanshmërinë e tyre. Ña hyri në zemër dhe ai dyshim i paktë që kishim për të, filloi të davaritet. Rexhepi nuk ishte vetëm i sjellshëm, por edhe i fortë fizikisht e trim. Në një nga luftimet një nga shokët tanë u plagos rëndë, Rexhepi përmes breshërisë së zjarrit armik e mori në krah dhe e tërhoqi nga vija e parë.

— Të lumtë Rexhep, e mbajte fjalën që dhé në Rrëzomë, — i tha një shoqe partizane.

— Kur të vadit dhe unë me gjakun tim këtë tokë. atëherë mund të them se e kam shlyer fajin, — iu përgjigj Rexhepi.

Nuk shkoi shumë dhe brigada jonë kaloi në zonën e Vlorës për veprime luftarake. Batalioni ynë zuri pozicione që nga Tërbaçi e deri në Gjorm. Kompanisë sonë iu caktua mbrojtja e fshatit Tërbaç. Vendi që zgjodhëm për vendroje kontrollonte gjithçka përreth. Ne mund ta shihnim armikun, por ai jo. Kishim të dhëna mbi përgatitjet e tij dhe ishim në gatishmëri për çdo të papritur.

Një natë në orën dymbëdhjetë shërbimin e mori Uzoja me Rexhepin. Errësira ishte shumë e dendur dhe të pengonte të parët, në të tilla raste ne mprihnim dëgjimin. Re të zeza ishin ulur shumë poshtë, shi nuk binte, po gjithçka përreth ishte e lagështitur. Kishim rënë për të fjetur, kur Godoja që ishte

kthyer nga ndërrimi i rojeve më shkundi nga krahu. Përnjëherësh kërceva në këmbë.

— Shpejt, shpejt, — më tha. — Tani që ndërrova rojet në vendroje ishte vetëm Uzoja.

— Po Rexhepi?

— Nuk ndodhet.

U ngritën dhe shokët e tjerë. Shqetësimi na pushtoi të gjithëve. Mendonim për shokun. Uzoja që erdhi bashkë me Godon filloi të tregojë:

— Pasi iku Godoja, bashkë me Rexhepin zumë vend pas disa lisave po larg njëri-tjetrit. Vështrimin e kishim ngulur përpara, por asgjë nuk shihnim. Retë e ulura poshtë dhe mjegulla na pengonin. Era që filloi të frynte s'na linte të dëgjonim qartë. Qëndronim me gishtin në këmbëz. Më afrohet Rexhepi dhe duke pëshpëritur më thotë:

— A dëgjon gjë?

— Jo, — ia ktheva me të pëshpëritur.

— Më duket se dikush ecën nën këtë radhua. Po shkoj të përgjoj.

— Po vi dhe unë, — i thashë.

Kishte bërë dy-tri hapa kur u kthye duke më thënë:

— Ti rri këtu, nuk bën të lëmë postin të dy. Po të jetë gjë vij e të lajmëroj vetë.

Nuk munda t'i thoshja asgjë se ai rrëshqiti tatëpjetë dhe u zhduk. Lëviza pak nga vendi për të kapur ndonjë zhurmë. Dëgjova vetëm rrokullisjen e diçkaje dhe disa hapa, pastaj asgjë. U drejtova andej nga iku Rexhepi, i rashë rreth, por përsëri nuk dëgjova gjë. U ktheva te vendroja duke menduar se ndoshta Rexhepi kishte parë diçka të dyshimtë dhe kishte ardhur t'ju lajmëronte.

— Kontrolluam gjithandej, por nuk e gjetëm, — shtoi Godoja.

— Ndoshta armiku ka zbuluar vendrojen tonë dhe ka rrëmbyer Rexhepin për të zbuluar qëllimin e ardhjes sonë në këto anë, — thashë unë.

— Sidoqë të ketë ndodhur, — shtoi Godoja. — duhet ta gjejmë.

Me Skënderin dhe Duron u nisëm për të kërkuar Rexhepin. Të tjerët u bënë gati për çdo të papritur. Filluam të ecim shpejt, po me kujdes, se dhe zhurma më e vogël dëgjohet larg natën. Kaluam qafën, lamë rrugën kryesore dhe morëm majtas. Terreni ishte i thyer e plot shkurre. Errësira na pengonte, megjithatë ne nxitonim.

— Duhet t'i arrijmë. Ata patjetër do t'i kemi në krah, — tha Skënderi.

— Si e kemi nisur do t'u dalim përpara, — shtoi Duroja.

Ngaqë nuk i njihnim rrugët ramë në një përrua dhe humbëm drejtimin. Ëra që frynte nga deti shtynte retë drejt maleve dhe në mes të davaritjes së tyre një tufë rrezesh të zbehta hëne na ndihmuan të dalim nga vendi pa krye ku kishim hyrë. Lamë shtegun e verbër dhe dolëm në rrugën kryesore. Zumë pritë dhe ndenjëm gati. Vumë veshin mos dëgjonim ndonjë zhurmë, por asgjë. Atëherë u nisëm përsëri në ndjekje. U futëm në mes të një pylli të dendur dhe me gishtin në këmbëz disa hapa larg njëri-tjetrit ecnim përpara. Sa më thellë futeshim në pyll aq më i dendur bëhej ai dhe ne po i humbisnim shpresat. Po agonte, ndaj zumë vend në majë të një shkëmbi nga ku mund të vrojtonim gjithçka përreth. Dy-tri kilometra poshtë nesh ishin pozicionet e ballistëve. Me dylbitë që kishim me vete filluam të kontrolloj-

më me imtësi çdo vend. Rrëzë një pishe të lartë m'u duk se dikush ishte duke pushuar. U nisëm drejt atij vendi, po kur arritëm rrëzë pishës s'gjetëm njeri. Një bisht cigareje ende lëshonte tym. Pishat ndodheshin shumë afër pozicioneve të ballistëve. Ktheva kokën nga ana tjetër dhe s'u besova syve. Nja pesëqind metra larg pozicioneve armike ecte Rexhepi serbes me pushkën në krah dhe fare vetëm. Edhe shokët e kishin parë. Kuptuam gjithçka. Ai kishte ardhur përkohësisht në radhët tona me ndonjë mision dhe tani kthehej prapë tek ata. Kohë për t'u menduar nuk kishte. Shokët shënuan drejt tij. I vërshëlleva. Ndaloi pa ditur nga të shkonte.

— Është këtej vendi. Ktheu se mos të vrasin rojet! — i thirra.

Rexhepi qëndroi ndërdyshaz, pastaj me hapa të gjatë u nis drejt nesh. Po afrohej qetë-qetë. Kur erdhi shumë pranë, u ngrita nga pozicioni. Sa më pa ngriu në vend, po në çast me një kërcim u hodh nga vendi ku ndodhej në drejtim të përroit. Dy krismat që pasuan njëra-tjetrën e përplasën përtokë.

Krismat e armëve tona i dëgjuan ballistët, të cilët zunë pozicione. Filluan të qëllojnë pa ditur se nga u dëgjuan krismat. Pozicioni që kishim zënë ne ishte i përshtatshëm për të luftuar e për t'u tërhequr. Qëlluam disa herë dhe pastaj i lamë të na afrohen. Hodhëm dy-tri bomba në drejtim të tyre dhe vazhduam të qëllojmë duke thirrur: «Batalioni «Asim Zeneli» në sulm përpara!» Krismat tona të vazhdueshme dhe thirrja jonë si duket i çoroditi armiqtë. të cilët nuk bënë asnjë hap më përpara, por vetëm vazhduan të qëllojnë nga pozicionet që kishin zënë.

Unë me Duron vazhduam të qëllojmë, kurse Skënderi zbriti tek i vrari, i mori armën dhe gjerdanin

me fishekë, i kontrolloi xhepat dhe i gjeti një bllok.

Shokët, të shqetësuar nga vonesa jonë dhe nga krismat që dëgjuan, i takuam rrugës, duke na ardhur në ndihmë. Në bllokun e tradhtarit gjetëm një listë me kuadrin e dy batalioneve tona, efektivin, llojet e armëve dhe mjaft shënime të tjera.

LUFTA E VUNOIT

Edhe Operacionin e Dimrit e kaluam. Nga ky operacion dolëm më të fortë. Tashmë ishim të bindur se fitorja s'ishte larg. Javën e fundit të majit të vitit 1944 shtabi i batalionit urdhëroi që një togë e kompanisë sonë të nisej për në Vuno nga Vërria e Himarës dhe së bashku me shokët e terrenit të ndërmerrte disa aksione, këto të bashkërenduara me veprimet e njësitit territorial të Vunoit. Udhëtuam më tepër natën.

Një ditë, ndërsa po ktheheshim nga njëri prej aksioneve për në bazën ku kishim zënë vend pamë duke ardhur përballë nesh një djalë fytyrëqeshur me tipare të rregullta e burrërore.

— Ku humbët kaq kohë se na bëtë merak, — na tha ai.

Ishte hera e parë që takohesha me të, prandaj e pashë i habitur.

— Njihuni, Zaho Koka, ai që...

Mjaftoi emri i tij që mua të më vinin ndërmend gjithë sa kisha dëgjuar për këtë djalosh nga Vunoi. Ishte ai që me fjalën e Partisë kishte bërë për vete fshatarët e Bregut, që i'a kishte numëruar në ballë tenente Moretit, që...

I mbajta gjatë sytë mbi të; në çdo fjalë që thoshte,

në çdo lëvizje që bënte vihej re një gjallëri e pashtershme, një vrull e dinamizëm në shpërthim e mbi të gjitha një optimizëm e një besim i plotë në fitoren e sigurt mbi pushtuesin. Këto ishin ndjenjat që përftova nga takimi i parë me të. Filluam të bisedojmë. Na pyeti për aksionin dhe i treguam gjithë sa kishte ndodhur. U gëzua së tepërmi kur i treguam për kapjen e spiunit hitlerian të veshur me petkun e tregtarit Tonin Çuni (Bertman Helmath).

— Ju lumtë shokë! Tashmë ka ardhur koha që të gjithë gjarpërinjtë të japin llogari për krimet e tyre.

Qëndruam deri vonë atë ditë duke biseduar. Të nesërmen nga Vërria erdhi edhe Bejoja me pjesën tjetër të kompanisë. Kishim dijeni se gjermanët po përgatisnin një operacion të madh. Diçka na tha dhe Zahoja, por Bejoja na pruri urdhërin e komandës së brigadës: «Kujdes mos ju zënë në befasi! Kudo dhe kurdcherë goditeni armikun për vdekje!».

Në bashkëpunim me forcat e terrenit morëm masat e duhura. Në mbrëmjen e 7 qershorit, në drejtim të rrugës që të shpie në Dhërmi nisëm një patrullë zbulimi. Po afronte mesi i natës kur vumë re se në drejtim të forcave tona po vinte një kolonë armike. Skuadra u maskua në anë të rrugës. Një autoblindë me rrota gome printe në krye, pas saj vinin ushtarë alpinë të armatosur deri në dhëmbë, në fund ishin disa mushka të ngarkuara. Alemi nisi Boço Sinavarfin dhe Tate Baron të lajmërojnë shtabin. Dy të rinjtë çanë përmes errësirës. Përnjëherësh u dha alarmi. Mbasi u mblodh shtabi i kompanisë bashkë me skuadërkomandantët vendosëm për vendin, mënyrën dhe kohën e sulmit deri në hollësitë më të vogla. Dërguam korrierë për të lajmëruar

dhe Zahon. Për një kohë të shkurtër u bëmë gati dhe u nisëm sipas drejtimeve të caktuara.

Në qafën e Karesë mbërritëm në kohën e duhur. Zahoja me shokë zuri pozicion në të hyrë të fshatit, në të tri anët e tjera. Autoblinda me uturimën e saj dhe ushtarët që e pasonin hynë brenda rrethimit. Kur u futën në çarkun tonë edhe ushtarët e fundit bashkë me kafshët, hapëm zjarr. Ishte natë, por nga britmat dhe klithmat që dëgjuam morëm vesh se plumbat tanë kishin goditur në shenjë. Zjarri i armëve tona ishte i befasishëm. Armiku qëllonte dhe shpejtonte për t'u futur në Vuno, por zjarri që hapi Zahoja me shokë i detyroi të kthehen. U lëshuan drejt një kodre që dominonte mbi rrugë. Kujtuan se shpëtuan, por një batare u dëgjua dhe nga ajo anë. Bombat e dorës fluturuan mbi ta. Bejoja i kishte lënë të afroheshin dhe pastaj kishte hapur zjarr.

Vetëm nga njëra anë nuk dëgjohej gjë, u drejtuan andej, por njerëzit që komandonte Alemi s'i lanë të bënin asnjë hap përpara. Kur e panë se ishin të rrethuar keq dhe s'kishin asnjë mundësi shpëtimi u organizuan dhe filluan të rezistojnë. U orvatën të çajnë rrethimin, por pa sukses. Shumë prej tyre u vranë, por ata vazhduan të rezistojnë. Ishin përpjekjet e tyre të fundit për të dalë nga kjo gjendje pa shpresë. Nga lindja filloi të zbardhëllojë dhe agimi erdhi pa e kuptuar. Atëherë vumë në përdorim mortajat dhe mitralozat. Armiku përqëndroi gjithë forcën e armëve të tij në drejtimin ku luftonte Zahua me shokë. Plumbat u vërshëllenin mbi kokë. Sulmit gjerman iu përgjigjëm me kundërsulme. Zahoja u ngrit nga pozicioni duke qëlluar me breshëri të shkurtëra dhe bëri përpara. U dëgjua thirrja e tij. E përcollën lugjet, gërxhet, shkrepat. Na u ngritën zem-

rat peshë, Zahoja bëri dy-tri hapa, u lëkund dhe ra.

«Na u vra Zahoja!» — kaloi gojë më gojë. Sytë na u errën.

«Mbi ta, shokë!» dhe filluam të zbresim si ortekët e malit.

Sulmi ynë nuk përmbahej më. Armikut i shterruan forcat. Fitorja ishte e jona. Shumë gjermanë mbetën të vrarë, nga ne u vra Zaho Koka dhe u plagosën 5 partizanë.

Ndjeva një dhimbje në gjoks. Fuqitë m'u prenë, bëra të flisja, por s'munda. Kur u përmenda, ndodhesha në spitalin partizan.

NË DITËT E OPERACIONIT TË QERSHORIT

Spitali qe një shtëpi përdhese shtruar me pllaka guri. Stroma të mbushura me kashtë thekre. Shoqet partizane të caktuara për mjekim na qëndronin mbi krye, po ilaçet u mbaruan dhe filluan vështirësitë e reja. Pas dy netësh erdhi urdhri të shkonim urgjent për në Zhulat. Në drejtim të Kurveleshit të Sipërm qe nisur armiku me forca të mëdha. Pa gdhirë, në Golem, u takuam me të plagosurit, që kishin ardhur nga Krahësi, megjithatë, menjëherë, duhej ikur dhe këtej se komanda kishte dërguar tre korrierë dhe mjekun Sherif Klosi, me urdhër për të shkuar në Kuç, mbasi Zhulatit po i afrohej armiku. Dikush nga përroi i Thatë, dikush nga Bregu i Leskës në drejtim të Qafës së Gomarthit, po iknim me mundimin e plagëve. Shokët që erdhën nga Krahësi kishin një shoqe të plagosur rëndë. Ajo, meqë s'qëndronte dot as në kafshë, duke parë situatën, na u lut t'i jepnim ca bomba dhe ta linim. Kjo qe punë që s'bëhej, ta linim motrën në gojë të ujkut? Në këto mendime, papritur nga mesi i burrave të Golemit, që po na përcillnin, u hodh njëri e tha:

— Kjo nuk është vetëm motra juaj, por është dhe motra ime, e të gjithëve. Prandaj, nisemi, vëllezër! E marr unë në krahë deri ku të jetë nevoja.

Unë vetë që jam nga ajo krahinë e kuptova mirë se ç'do të thoshte në atë kohë për një burrë të merrte një femër në shpinë, kur ideologjia armike e quante fyerje «namuzi»... E, ja, pra! Para shumë vetëve, një burrë merr në krahë një shoqe të panjohur, për t'i shpëtuar jetën. Po ku e gjeti kurveleshasi këtë forcë? Te Partia, te idetë e mëdha të saj, ky burim vigan na dha forcë dje në luftë, na jep sot e gjithë jetën.

Mbërritëm në Fushë të Shurit. Dërguam shokët e shëndoshë me kafshët në depo për armë më të manovrueshme për të plagosurit. Kur ja, në drejtimin tonë po vinin disa fshatarë. Menduam se mos po na vinin në ndihmë, kur ç'të shikonim, ishin italianë. I kishin veshur si fshatarë për t'i shpëtuar nga nazistët. Ata thanë se po vinin gjermanët dhe do të bënin kërdinë po t'i kapin.

Kur na erdhën si pushtues i bëmë të gjunjëzoheshin. Tani të gjunjëzuar ata lypin ndihmë që të shpëtojnë lëkurën dhe shqiptari i edukuar nga Partia, ua bën këtë të mirë.

Në Buronjat e Kuçit morëm njoftim nga shtabi i brigadës se duhej të shkonim menjëherë në Fterrë e, që andej, për mjekim jashtë shtetit. Sa udhë të rënda kjo luftë, por dhe sa kujdes për plagët tona kjo Partia e zemrës së shqipeve! Selman Lame (sot dëshmor) tha: U mësuam. Katër operacione ia thyem Musolinit dhe dy Hitlerit se dhe këtë po ia thyejmë, o shokë, por qëndresë burrash duhet sot!

Përsëri spitali partizan ecën me gjurmë gjaku udhëve të luftës. Me besim te shërimi dhe te fitorja. Me besim të patundur te Partia, te çdo fjalë e saj. Kështu na panë kuçjotët që na përcollën gjer në Qa-

fë të Dërrasës. Kështu na panë sytë e përlotur të nënave e motrave nga kaluam.

Në Izvuar të Fterrës u bashkuam edhe me spitalin e Zhulatit. U bëmë rreth 120 vetë. Ndërkohë, komanda e brigadës na njoftonte me letër: «Kundër forcave të shumta gjermane, batalioni i parë po zhvillon luftime heroike. Armiku la me dhjetëra të vrarë, por arriti të na marri Kalanë e Borshit. Destinacioni juaj i mëparshëm bëhet i pamundur... Besim, shokë! Fitorja jonë është e afërt! Spitali përsëri duhet të kthehet në Kuç.»

Sapo mjeku mbaroi së lexuari letrën, komunistët e plagosur u mbledhën. U vendos itinerari i kthimit të spitalit partizan dhe masat e tjera. Agimi i ditës na zuri përsëri në Qafën e Dërrasës.

Ç'po ndodhte kështu? Sa më shumë ngarkohej rruga e spitalit partizan me detyra, me vështirësi, me plagë, aq më shumë forcoheshin dhe plagët e secilit. Dhe spitali partizan, si një e tërë unike, bashkonte gjithë forcën dhe ndante proporcionalisht tërë dhimbjen e secilit, duke e bërë atë më të lehtë.

Forcat e Brigadës VI në këtë kohë ishin përqëndruar në Qafë të Rrëmullës, shën Thanas dhe Rrëza e Vake. Ato zhvillonin luftime të ashpra me armikun, për të siguruar tërheqjen e spitalit. Arritëm në Buronja. Lufta sa vinte e afrohej. Shtabi i brigadës na dërgoi urdhrin për t'u kthyer dhe urdhrin për rizgjedhjen e udhëheqjes së spitalit. Në mbledhjen e parë që bëmë së bashku me komunistët, vendosëm: Kush e ndiente veten më në gjendje të shkonte në radhët e brigadës dhe, me përjashtim të atyre që nuk lëviznin dot, të tjerët armët dhe një pjesë të municionit të domosdoshëm e morën ta mbanin ve-

të. Sa u komunikua ky vendim, njëzet vetë u nisën vullnetarisht për në brigadë.

Veprimet luftarake të armiqve po bëheshin më aktive kundër forcave partizane. Tani, armiku vuri në veprim mjetet e motorizuara dhe aviacionin. Vështirësi të reja. Nga Buronjat ku ndodheshim ne dëgjonim krisma në Bolenë, Kallarat e mal të Pilurit. Krismat po afroheshin. Plagët shumë shokëve u ishin keqësuar dhe lodhja e pagjumësia gjithashtu kishte keqësuar shëndetin e tyre. Edhe uria kishte filluar të bënte punën e vet. Ç'të bënim, të gjunjëzoheshim? Kurrë! Dhe me ndihmën edhe të fshatarëve me kafshë, shfrytëzuam terrenin, për t'i dalë armikut pas shpine. Drejtimi: rrëzës së Kanalit në Këmbë te Age. Për realizimin e saj na ndihmuan shokët e komandës së vendit si Arshi Saraçi e Malo Arifi. Arritëm në Greshecë. Përsëri komunistët dhe udhëheqja e spitalit bënë mbledhje. Përsëri vendime. Pas çdo hapi i afroheshim armikut. Morëm drejtim për në Pyllin e Gjinasit. Kthyem kafshët dhe lamë të zotët e tyre në Greshicë, këto për të humbur çdo gjurmë të përgjimit të ndonjë spiuni të mundshëm. Barra e të sëmurëve u shtua, por asnjë nuk lamë. Ata që nuk mund të ecnin i morëm në krahë. Ishte koha kur djersa e gjaku i njërit përzihej me atë të tjetrit. Jetë lufte. Luftë me dy armiq: me gjermanin dhe vdekjen. Që të dyja sterrë si vdekja. Në këtë luftë të plagosurit e spitalit partizan shihnin te njëri-tjetri qëndresën dhe secilit i hynte më thellë në zemër shoku e, kështu nga çasti në çast, po bëheshin më të fortë e më të papërgjunjur. Dhe vajtëm në kasollen e paharruar mes pyllit. Në kasolle, gjetëm shokë të tjerë. Kishim dëgjuar për trimërinë e Zylyftar Veleshnjës nga shtypi i Partisë, nga njoftimet e

ndryshme. Dhe ja tani tek ishte para nesh. Mënyra sesi na foli për luftën dhe për fitoren na shëroi plagët, na bëri të afroheshim me të si me një shok të njohur prej vitesh. Qartësia, besimi, trimëria, kuraja si tek ai!

Tani distanca jonë me gjermanët qe shkurtuar së tepërmi. Në objektiv akoma nuk kishim mbërritur. Armiqtë zbrisnin rrëzë Çikës për në drejtim të Kanalit. Në mbrëmje u vendosën në majë të Rrëzës. Lidhjet tona në këtë situatë me komandën e brigadës u ndërprenë. Vetëm disa nga shokët e komandës së vendit kishin dijeni për lëvizjen e spitalit tonë. Tani i ishim afruar shumë armikut. Pakujdesia më e vogël kushtonte më se shtrenjtë. Disiplina e hekurt, besimi në fitore dhe vetëmohimi bënë që, nën hundën e nazistëve, të punohej tërë natën në fshehtësi dhe heshtjen më të madhe. Një pjesë e spitalit u nis për t'u strehuar në Buzë të Njirit në Menec. Ky ishte një vend që rrallëherë shkelej edhe nga banorët vendës për shkak të greminave që e rrethonin. Pjesën tjetër, ata që nuk ecnin as nuk ngriheshin dot, i shpërndamë nëpër pyll në distancë dyqind metra larg njëri-tjetrit. I armatosëm me bomba, për të qëndruar në rast zbulimi nga armiku dhe u porositën t'u rezistonin dhimbjeve e të mos zbulonin shokët nëpër pyll.

Të nesërmen, pa gdhirë, filloi të bjerë një shi e një breshër, që s'mbahej mend. Por do të mbahet mend e s'do të harrohet qëndresa në atë të ftohtë e lagështirë e atyre njerëzve që mposhtën dhimbjet, që rëndoheshin edhe më shumë në kushtet e krijuara, që mposhtën çdo vështirësi për hir të qëllimit të madh — lirisë.

Gjermanët, për t'iu shmangur lagështirës së py-

llit e vështirësive të tij, kaluan nga rruga kryesore dhe tërë vëmendjen e përqëndruan për katër ditë e net te terreni përreth. Në këto kushte, spitali u detyrua të mbetej jo vetëm i shpërndarë, por dhe pa mjekim e ushqim. Patëm vetëm një të vdekur nga plagët e rënda.

Spitali partizan, duke marrë shembull nga komunistët, nga vetëmohimi, qëndresa, besimi dhe trimëria e tyre që buronin nga forca e porosive të Partisë, edhe këtë radhë, mposhti vështirësitë e ditëve dhe netëve të egra të atij operacioni armik.

PËRMBAJTJA

Faqe

1. Kush kundërshton, pushohet nga puna! ... 3
2. Zgjimi ... 13
3. Dy bilbilat ... 26
4. Vrasja e nënprefektit ... 34
5. Dasma ... 39
6. Kthimi në jetë ... 49
7. Sulmi mbi postkomandë ... 55
8. Duke gdhirë 28 Nëntori ... 62
9. Në gjirin e Partisë ... 69
10. Bariu dhe nëna labe ... 73
11. Lufta e Gjormit ... 77
12. Gëzimi ... 85
13. Mushkat me kapistër të shkurtër ... 92
14. Borxhe gjaku ... 97
15. Kapitullimi ... 104
16. Me plumb ballit ... 107
17. Fletë të përgjakura ... 111
18. Nga aksioni në aksion ... 117
19. Dënimi i merituar ... 120
20. Lufta e Vunoit ... 126
21. Në ditët e Operacionit të Qershorit ... 130